Людмила Розсоха

ПРЕДКІВЩИНА

З історії Миргородського краю

До 100-річчя Миргородського краєзнавчого музею

Миргород-2020

УДК 908
ББК 633 (4 Укр-4 Пол)
Р 65

Р 65 Розсоха Людмила Олександрівна. Предківщина: з історії Миргородського краю / Л.О.Розсоха. – Миргород: видавництво «Миргород», 2020 – 225 с.; іл.

ISBN ……..

До нової книжки миргородської дослідниці ввійшли краєзнавчі дослідження, розвідки, статті, нариси, есе з історії Миргорода й Миргородщини XVII –XX ст. Авторка продовжує традицію розкриття нових, незнаних сторінок історії краю, започатковану в її попередніх книжках, зокрема, в «Миргородській старовині», «Миргородських історичних етюдах» та інших.

Видання призначене для істориків, краєзнавців, освітян і всіх шанувальників минувшини.

УДК 908
ББК 633 (4 Укр-4 Пол)

ISBN ……..

© Розсоха Л.О.
© Видавництво «Миргород»

ОКРУШИНИ З КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

З ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ СЕЛА ЛІСОВОГО

Села, як і люди, народжуються й помирають. А надто малі села й хутори. Такої долі зазнало й село Лісове Комишнянської селищної ради, яке проіснувало понад 350 років.

Його минуле слід розглядати у сув'язі з історією сусіднього села Остапівки. В другій половині XVII століття територія села Остапівки й містечка Комишні входила до складу Гадяцького полку. В той час розвинулася практика надання козацькій старшині так званих «рангових маєтностей» – володінь, які перебували в підпорядкуванні Генеральної Військової канцелярії. Вони надавалися «на ранг», тобто в тимчасове користування під час зайняття особою певної посади – гетьманської, полковницької, сотницької – замість грошового жалування. Рангові маєтності не можна було продавати, дарувати чи успадковувати. Але з часом, із середини XVIII століття, вони поступово, згідно з царськими жалуваними грамотами чи гетьманськими універсалами, стали переходити в приватне володіння.

1668 року гадяцький полковник Іван Дуб'яга одержав на ранг маєтності: Комишню, Остапівку, Грим'ячку та ін. Але користувався ними недовго: близько 1670 року ці села відійшли полковникові Гадяцького полку Якову Тищенку.

В 1678 – 1687 роках селом Остапівкою володів гадяцький полковник Михайло Васильович Самойлович, небіж гетьмана Івана Самойловича. Неподалік від села, в гарній лісовій місцині, на підвищенні поблизу річки Озниці було споруджено полковницький палац, який називали Двірцем. У ньому полковник не жив постійно, отже, це був панський «приїзний двір» разом із господарством, необхідним для його обслуговування: стайнею, пташнею, сторожею тощо. Завідував усім цим господарством двірник, або дворецький.

(Варто зазначити, що назва «дворець», «двірець» на Миргородщині не поодинока. Сьогодні поблизу села Бакумівки є невелике село Радченкове, яке місцеві жителі досі йменують старовинною назвою Двірець. Там і справді був колись приїзний двір гетьмансько-полковницького роду Апостолів. Такі самі «двірці» миргородський полковник Данило Апостол мав у Миргороді й Хомутці. А от його головна постійна садиба – двір – була в містечку Сорочинцях. У першій чверті XVIII століття існував ще один «двірець» – маєтність можновладного дідича Івана Ломиков-

ського, зятя Данила Апостола, в селі Ярмаках. На жаль, від нього навіть сліду не збереглося, але про його колишнє існування свідчать поширені довкола Ярмаків старовинні прізвища Двірник, Дворник, Дворниченко, Дворецький).

У 1709 – 1715 роках Остапівка як рангова дача належала гадяцькому полковникові Іванові Чарнишу, а з 1715 року була віддана новому полковникові Михайлові Іллічу Милорадовичу. Захланний Чарниш не хотів віддавати маєтності. Тож Остапівка, Комишня і Дворець опинилися в епіцентрі бурхливих подій. Милорадович рішуче взявся навертати рангові володіння собі у власність. Він послав свого слугу Семена Волошина встановлювати «послушенство» новому панові. Ось що свідчить документ 1715 року про дії Волошина у Двірці: «В Остаповці также, до Дворця з'єхавши, все перегляділ і ключі поотбирал, дворникові і їсти мало не оставил, сторожею всюди пообводил, коні, на стані стоячіє, казал вон вигонити і сіна не давати сторожам загрозил».

По смерті Михайла Милорадовича 1726 року Двірець перейшов до його вдови Уляни Степанівни Бутович, доньки генерального осавула, і відтоді передавався їхнім нащадкам. В описах 1781 року згадується хутір Дворецький – ранговий хутір 1-ї Комишанської сотні, в якому було дві хати. Позначений хутір Двірець і на мапах XIX століття.

У 1851 – 1852 роках маєтком у Остапівці володіла Марія Петрівна Милорадович, жителька м. Лубен. Її господарство було закладене через борги й невдовзі призначене на продаж. 1852 року пані продавала частину свого маєтку в хуторі при селі Остапівці (здогадуємося, що це був Двірець): 30 душ чоловічої статі, будинок із 3 кімнат, вітряк, інші господарчі будівлі, 300 десятин землі. На річці Озниці Марія Милорадович мала водяний млин із сукновальнями, олійницю, садок, «ґрунт».

Протягом XIX століття землі довкола Остапівки не раз перепродавалися, тож з'ясувати, хто саме був власником Двірця в другій половині століття, непросто. В його околицях мали землі дворяни Мусіни-Пушкіни, Коченевські, Бабарикови, Бологови, Войни та інші. В когось із них наприкінці XIX – на початку XX століть хутір Двірець разом із іншими землями (близько 1,5 тисячі десятин) купив граф Дмитро Михайлович Граббе, який здебільшого жив у Санкт-Петербурзі. Відтоді хутір став називатися за його прізвищем Грабщиною. У дідича Граббе там був великий двоповерховий будинок, як згадують старі люди, на 40 кімнат. Діяло потужне господарство – одне з найпрогресивніших і найрозвиненіших у Миргородському повіті. Працювали наймані робітники, яких, за спогадами місцевих, Граббе дуже добре годував: «давав молочні галушки і мед ложками», що бідним селянам, не звиклим до розкошів, було за велику дивину.

Після жовтневого перевороту 1917 року граф Д.М.Граббе спершу воював у Білій армії, потім емігрував до Франції, де й помер 1927 року. Багатий маєток у Грабщині 1918 року був розграбований селянами, а його управитель Ласін убитий. Нова більшовицька влада в Україні стала створювати на базі поміщицьких економій комуни й артілі. За перших років радянської влади в Грабщині було влаштовано комуну, а 1922 року організовано артіль «Червона нива», яка пізніше влилася до комишнянських колгоспів. 1967 року, згідно з указом Президії Верховної Ради УРСР, хутір Грабщина було перейменовано в село Лісове, яке входило до Комишнянської сільської ради.

За різних часів у селі налічувалося до 30 дворів. Але в другій половині ХХ століття Лісове як «неперспективне» село стало занепадати. На час здобуття Україною незалежності там залишалося всього 5 дворів, 15 жителів. Старі люди померли, молодь до села не поверталася. 2006 року зафіксована сумна статистика: 1 двір, жодного жителя. Колишні мешканці Лісового з жалем згадують чудові місця: і ліс, і річку, й пасіку, а ще цікаву минувшину свого села.

МИРГОРОДСЬКІ ТАНЦЮРИ В ПЕТЕРБУРЗІ

Далекого 1739 року в російської імператриці Анни Іоанівни виникла забаганка – влаштувати штукарське, «потішне» весілля своєї улюбленої блазнихи-калмички з придворним блазнем. З'явилася ідея влаштувати їхнє одруження взимку на Неві в спеціально спорудженому крижаному будинку.

Кошти на веселощі при імператорському дворі виділялися в той час неміряні. Запрацювала ціла «маскарадна комісія». Оскільки наречена була «інородкою», то вирішено було привезти до Петербурга представників усіх племен і народів величезної імперії.

В Україну, до Генеральної Військової канцелярії в Глухів було послано «височайший» указ, щоби звідти до північної столиці терміново відрядили по шість осіб козаків, козачок-молодиць і дівчат, «самых лутших и в козацком танцу искуснейших и вежливых и не гнюсных и не самых убогих, дабы они могли годиться ко отправлению ко двору Ея Императорского Величества».

Збереглася ціла архівна справа про те, який переполох учинився в підневільній Україні з приводу цього імператорського указу. В Генеральній Військовій Канцелярії вважали, що найкращі танцюри були в Миргородському полку. Полковій і сотенній старшині послали відповідні укази. Відряджені до Петербурга молоді козаки й козачки мали бути забезпе-

чені добрим одягом, пошитим казенним коштом із камки (коштовної шовкової тканини з кольоровим візерунком) і тонкого сукна, недорогим хутром для зимового одягу в дорогу, достатніми коштами для проїзду й харчування.

20 грудня 1739 року до містечка Сорочинців – резиденції миргородського полковника Василя Капніста – прибув рейтар лейб-гвардії кінної команди Трохим Нелюбов із завданням пришвидшити виконання указу імператриці. Капніст повідомив, що в Сорочинцях таких танцюр немає і спрямував Нелюбова до Миргородської й Хорольської сотень. Саме в Миргородській сотні той і відібрав шість осіб. Всього ж із Миргородського полку до Петербурга поїхало одинадцятеро: четверо козаків, три молодиці й четверо дівчат.

Вдатних до танців довго вибирали, відбраковували негарних і «неискусных». Щонайкращих із них оглянули лікарі, видавши їм свідоцтва, що молоді люди чисті, здорові й «на них опасных знаков не явилось». Знайдено було добрих кравців, які пошили святковий одяг, головні убори, придбали пояси, намисто. Крім миргородців, до Петербурга поїхали також танцюри з Лубенського, Ніжинського й Сумського полків.

Генеральна Військова Канцелярія видала кошти на оплату 10 ямських підвід, на закупівлю саней, циновок тощо, на харчування людей під час поїздки. Проте, незважаючи на всі блага, троє танцівників із дороги втекли додому.

У січні 1740 року артисти-українці прибули до Петербурга. А 6 лютого всі вони разом із іншими «разноязичниками» були на «курйозному» одруженні імператорських блазнів у крижаному будинку на Неві, брали участь у весільному поїзді, танцювали «по-козацку» українські народні танці, чим дуже втішили імператрицю.

27 лютого українських танцівників було відправлено в рідний край, до Глухова в супроводі солдатів Преображенського й Ізмайлівського полків, які стежили, щоб «хохли» нікуди не порозбігалися і щоб у дорозі ніхто не чинив їм ніяких кривд і не брав із них податків. Із Глухова усіх танцюр 30 березня відпустили по домівках, видавши кожному окремий паспорт і прогонні гроші на проїзд додому.

Чи сподобалося миргородцям у гостях у російської імператриці, не відомо. А от що їх справді втішило, то це те, що їм подарували пошитий для їхніх виступів у столиці досить дорогий камчатний і тонкосуконний одяг. Чим не сюжет для Гоголя?

Що ж до миргородського полковника Капніста, то він, либонь, таки зробив висновки щодо відсутності танцівників у його полковницькій резиденції в Сорочинцях. Принаймні, краєзнавець Віктор Клименко роз-

повідав, що в селі Семереньках із покоління до покоління, аж до кінця XX століття, передавали переказ про місцеву танцівницю Варку – дівчину рідкісного таланту й краси, яку родина графів Капністів запрошувала до свого маєтку в село Обухівку на всі сімейні свята й урочисті учти для розважання гостей, причому пани щоразу шанобливо присилали по дівчину фаетон. Багата Миргородщина на таланти!

ЯКИЙ ОДЯГ НОСИЛА ЗНАТНА МИРГОРОДСЬКА КОЗАЧКА В XVIII СТОЛІТТІ

Козаки Зарудні в XVIII ст. належали до полкової старшини Миргородського полку. Мусій Зарудний був миргородським сотником, володів селом Слобідкою й дворами в Миргороді та Шишаках.

Зберігся цікавий документ цього роду – «Реєстр віновний» 1774 року, який був зареєстрований у Миргородському земському суді. В ньому містився перелік віна, тобто весільного посагу, який земський підсудок Яків Мусійович Зарудний дав своєму зятеві військовому товаришеві Андрію Александровичу при його одруженні з донькою Марією Яківною Зарудною. Вона була онукою миргородського сотника.

Документ дає уявлення про побут заможної пані з козацької верхівки. У реєстрі детально перелічуються складові посагу: ґрунти, коляска, 42 коней, кобил і лошат, 20 корів і бугаїв, 110 овець, баранів і ягнят, 250 карбованців «готовими» грішми.

До віна входило також різноманітне «фантя» – одяг, постіль, білизна, килими, посуд тощо. Цікавим є опис жіночого одягу в складі віна, адже це – ознака соціального статусу. Першими записані кунтуші – верхній одяг. Новий кунтуш із французького штофу (щільної шовкової тканини з розводами), підбитий блакитною тафтою з золотою сіткою коштував так само, як коляска з вікном і оковкою, крита сукном. Був у пані Марії «роброн (сукня) перепелной (тобто в цятку) с юпкою ж перепелною и с окладкою серебраною», які коштували 60 карбованців (так само, як 10 корів і 2 бугаї разом).

Були в складі посагу 3 шуби. Одна – «футерная новая блакитной грезети (шерстяної тканини з дрібним мережчатим малюнком) под самими запонками»; друга шуба – «красного полутабенку (шовкової тканини) под шлямами (себто під хутром); третя – «алого камлоту (шерстяна тканина) водянистого под чорними смушами» (каракулем).

Заможна панна Марія Заруднівна мала кілька юпок. Слід зауважити, що юпкою тоді називали не спідницю, а верхній зимовий одяг, пошитий

у талію, який відповідав призначенню нинішнього пальта. Одна юпка була «голева» (голь – це китайська шовкова тканина), друга – «люстрова чорна з гасом» (люстр – шерстяна тканина з блиском, а гас – золота чи срібна тасьма). Люстрова юпка коштувала 20 карбованців, це була вартість 4 корів. Ще молода пані мала юпку, вишиту по полотні «різною синіллю» – оксамитовими шнурками.

Онука сотника носила дорогі шапки: «парчевую новую футерную» (з парчі й хутра), маленьку парчеву й шапку з чорного оксамиту з куницею. Вона мала кофти – тафтяну, півситцеву червону й грезетову зелену. Були й керсети: «перепеловий з гасом золотим» – вартістю 10 карбованців (ціною 1 коня), люстровий червоний зі срібною сіткою, а ще «шнурівка рантова по жовтому канавату» (канават – це шовкова візерунчата тканина з каймою).

Одяг шляхетної панни зі старшинського роду.

Запаска (тканина для обгортання стану замість спідниці) була штофова блакитна. Гардероб знатної пані, певна річ, обов'язково мав мантилью – накидку без рукавів. У Марії одна мантилья була грезетова під хутром, а друга – «оберова» (либонь, суцільна) з квітами на білому полі.

За народною традицією, дівка на виданні мала надбати не менше 10 сорочок. Панна Зарудніна мала їх аж 40. У скринях вона зберігала також коштовні хустки. Марія пишалася десятьма низками перлів загальною вартістю 160 карбованців (за таку суму можна було купити 16 коней). Мала золотий ланцюжок, 2 золотих персні, один із коштовним камінцем.

Всього ж Марія Яківна Зарудніна принесла своєму чоловікові А.Александровичу посаг на дві тисячі карбованців, що за грошовим курсом того часу становило чималу суму.

ПРИЯТЕЛЬ ГОГОЛЕВОГО ДІДА

Дід письменника Миколи Гоголя Панас Дем'янович Гоголь-Яновський (народився близько 1738 р.), за життя більше відомий як Яновський, мав широке коло знайомих у козацько-старшинському середовищі Лівобережної України другої половини XVIII ст. Цьому сприяв характер його служби.

Походив Панас Яновський із священицької родини села Кононівки Лубенського повіту. Він здобув добру освіту в Київській академії, володів, крім української й російської мов, латиною, польською, грецькою й німецькою мовами. Із 1756 року Панас Дем'янович служив миргородським полковим канцеляристом, а з 1758 року до 1759 року – військовим канцеляристом у Генеральній Військовій канцелярії в Глухові. Це був типовий шлях, який проходила молодь із української адміністративної еліти. Згодом упродовж трьох років П.Яновський служив у Миргородській лічильній комісії, а далі знову повернувся військовим канцеляристом до Генеральної канцелярії. Мав тісні зв'язки з миргородською козацькою старшиною. В 50-х – 60-х роках, як свідчить родинний архів Гоголів-Яновських, Панас Дем'янович часто доставляв листи козацької старшини з Глухова до м-ка Сорочинців, де була полкова резиденція, і в зворотному напрямку. 1782 року, коли вже розпочався процес ліквідації козацьких полків, він переїхав із Глухова до свого маєтку в х. Купчиному. Із 7 липня 1782 року Панас Дем'янович служив полковим писарем у Миргородському полку.[1] 1785 року він як людина з доброю освітою був вибраний місцевим дворянством для роботи в «учрежденной в городе Киеве о разборе дворянства дел комиссии». 15 квітня 1787 року Панас Дем'янович одержав при відставці офіцерське звання секунд-майора. Наступного 1788 року Яновський уже служив у земському суді Говтв'янського повіту, а по закінченні цивільної служби осіло жив у своїй Яновщині. Він підтримував постійні контакти з колишніми товаришами по службі – як зі своїми близькими сусідами, так і з більш далекими, знайомими ще з козацьких часів.

Період служби Панаса Дем'яновича Гоголя-Яновського в Глухові уможливив йому широке коло спілкування й знайомств. У Генеральній Військовій канцелярії зосереджувалися всі управлінські структури України – адміністративні, судові, фінансові, сюди сходився дипломаторій, тут народжувалися гетьманські універсали, розглядалися козацькі й міщанські справи, накопичувався величезний архів. У справах служби йому часто доводилося бувати в містах Батурині, Глухові, Чернігові. Тож і

серед козацької верхівки, й серед рядових службовців у нього з'явилося дуже багато знайомих.

Одним із добрих приятелів П.Д.Гоголя-Яновського протягом багатьох років був Павло Григорович Коропчевський (1741 – 1808), майже його ровесник, син козака Конотопської сотні Ніжинського полку. Біографії обох дуже схожі, обидва закінчили Київську академію, обидва в молодому віці майже в один і той же час служили канцеляристами в Миргородському полку й Генеральній Військовій канцелярії. Відтоді й розпочалися їхні приятельські стосунки, які тривали протягом багатьох літ.

У 1773 – 1775 роках П.Коропчевський служив на посаді миргородського полкового писаря, а протягом наступних двох років – хорунжим Генеральної військової артилерії, де мав право підпису важливих документів «при печати».[2] Згодом одержав почесне козацьке звання бунчукового товариша. З ліквідацією козацтва пан Павло пішов високими щаблями цивільної служби: дослужився до чину статського радника, в 1790-их роках був головою Новгородсіверського губернського магістрату і тамтешньої палати цивільного суду, членом Генерального Суду, віце-губернатором Малоросійської губернії.

З молодих років у Коропчевського проявлялися погляди українського патріота, автономістські уподобання. Ще в 1767 – 1770 роках він був причетний до повстання пікінерських полків на Півдні України, контактував із лідерами повстання, через що тогочасна влада його навіть заарештовувала. Від утисків йому допомагало лише знайомство з графом П.О.Рум'янцевим. Павло Григорович мав стосунки з діячами руху автономістів – власниками великих маєтків на Миргородщині Д.П.Трощинським (у Кибинцях) та графом А.В.Гудовичем (у Сорочинцях).[3] П.Г.Коропчевський і сам був досить заможною людиною, мав кілька маєтків, зокрема, садибу на Новгород-Сіверщині.

Наприкінці 1790-х років у Панаса Дем'яновича Гоголя-Яновського виникли проблеми з уладнанням службової кар'єри свого одинака – Василя (батька майбутнього письменника). Спроба послати сина на військову службу була невдалою, «Васюта» зовсім недовго пробув там. Не поталанило і з улаштуванням сина до пансіонату при Московському університеті. Тоді Панас Дем'янович вирішив звернутися до своїх старих знайомих і спробував було відіслати сина до Чернігова для служби під керівництвом свого приятеля Павла Коропчевського, але й там щось не склалося.[4] Нарешті, за підтримки всемогутнього Д.П.Трощинського Василя прилаштували при Малоросійському поштамті, де він номінально числився «сверх комплекта».

Приятель П.Д.Гоголя-Яновського П.Г.Коропчевський помер 16 березня

1808 р. у власному маєтку в с. Баничах Глухівського повіту (де мав 21 душу обох статей), а похований він у Батуринському Петропавлівському монастирі.[5]

У творчості Миколи Гоголя, а надто в його ранніх творах помітний уплив і віддалені відлуння того старосвітського козацько-старшинського середовища, до якого належали дід письменника Панас Дем'янович Гоголь-Яновський і його приятель Павло Коропчевський.

ПРИМІТКИ

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф.ІІ. – Спр. 4530. – Арк. 1 – 2.
2. Волкова Елена. О некоторых документах XVIII века / Е.Волкова // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 10. – Полтава, 1913. – Приложения. – С.70.
3. Мезько-Оглоблин О. Люди Старої України та інші праці / О. Мезько-Оглоблин. – Острог – Нью-Йорк, 2000. – С. 129 – 134.
4. Щеголев П.Е. Отец Гоголя / П.Е. Щеголев // Исторический Вестник. – 1902. - № 2. – С. 659.
5. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – Т.2. – К., 1910.

З ІСТОРІЇ МИРГОРОДЩИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XX ст.

ВІЙСЬКОВІ ЧАСТИНИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ МИРГОРОДА

(історичний аспект)

Від часів козаччини до сьогодні в північно-західній частині Миргорода (нині це територія між стадіоном «Старт» і вулицями Озерною, Садовою та Гоголя) розміщалися військові частини. Наприкінці XVIII ст. тут дислокувалися деякі сотні Миргородського полку та козаки з сусідніх сотень, які прибували до Миргорода для виконання різних завдань. Після скасування Катериною II військово-адміністративного полкового поділу, в січні 1782 р. в Миргороді було утворено т. з. штатну команду для охорони різних об'єктів та вартування в «присутственных местах». У ній служила частина козаків першої та другої Миргородських сотень, а також козаки Гадяцького полку.[1] На західній околиці міста розміщалися військові казарми, склади зброї, кузні, кухня, тюрма та інше. Ще далі на захід (біля нинішньої церкви Іоанна Богослова), за переказами, зберігалися козацькі порохові погреби.[2]

Згідно з імператорським указом від 28 липня 1783 р. в Україні почалося формування карабінерних полків. Це була перехідна стадія до перетворення українських козацьких полків у регулярне російське військо. Із сотень Миргородського і Гадяцького полків було створено Сіверський карабінерний полк.[3] Штаби ескадронів цього полку розміщалися в Миргороді, а також у містечках Зуївцях, Устивиці, Яреських, Білоцерківці й Говтві. Сіверський карабінерний полк згодом перейменовано в Сіверський драгунський полк. Поступово миргородський гарнізон розширювався. Наприклад, 1784 року в Миргороді велося будівництво конюшень для Київського карабінерного полку.[4] Карабінери й драгуни, зі своєю яскравою кавалерійською формою й амуніцією були незвичною дивиною для місцевого населення. Либонь, відтоді в Миргороді збереглася приказка: «Ти вари борщ, а я піду на москалів дивитися».

27 березня 1811 р. у всіх повітових містах із частин реорганізованих штатних команд і гарнізонних полків були створені т. з. інвалідні команди.[5] Це були запасні, резервні підрозділи внутрішніх військ, сформовані з колишніх солдатів, які відслужили понад 20 – 25 років (слово «інвалід»

у XVIII – XIX століттях відповідало сучасному слову «ветеран»). До функцій інвалідної команди входили охорона важливих об'єктів, шпитальне обслуговування, нагляд за арештантами, тюрмою тощо. Солдати інвалідної команди несли вартову службу з охорони Миргородського повітового скарбництва, збройних, провіантських, зернових і соляних складів-«магазейнів», горілчаних складів (вони розміщалися в Миргороді поряд із територією гарнізону), обслуговували казарми, супроводжували рекрутів, охороняли поштові тракти, чергували на міських заставах, при шлагбаумах. Служба в інвалідній команді була не надто почесною, тому озброєння й амуніція надавалися їм за залишковим принципом. Часто туди відправляли офіцерів діючої польової армії з негативною репутацією. На плані Миргорода 1852 року в північно-західній частині гарнізонної території позначений «огород инвалидной команды»; очевидно, постачання провіанту було таким злиденним, що «інвалідам» доводилося самим дбати про харчування. Інвалідна команда була ліквідована 1864 року, замість неї діяла команда внутрішньої сторожі.[6]

Унтер-офіцер Северського кінно-єгерського полку. 1813 р.

Лука Олексійович Денисьєв.

Під час війни 1812 р. Сіверський драгунський полк як складова частина 2-го корпусу Дунайської армії все ще дислокувався в Миргороді.[7] Шефом полку був генерал-майор Лука Олексійович Денисьєв, який зі своїм полком брав участь у бойових діях 1812 року. 19 серпня того року Миргородський повіт прислав 421 козака для формування в м. Горошині 5-го козачого полку (командир Рудницький). Відправляли миргородське воїнство урочисто від міської Воскресінської церкви, з благословенням священика. Але в боях із французами полк не брав участі через його розформування.[8]

Миргородська дворянська аристократія охоче приймала в себе полкове керівництво місцевого гарнізону. Так 1822 року, в день тезоіменитства царського міністра Д.П.Трощинського до його пишного маєтку в

с. Кибинцях приїздив полковий командир із Миргорода.[9] Наприкінці 20-их років XIX ст. у полку, що стояв у Миргороді, служив артилерійський офіцер Петро Косярівський, двоюрідний дядько Миколи Гоголя. Про це свідчать листи майбутнього письменника до свого родича.[10]

За даними миргородського городничого Браїлка, 1837 року в Миргороді числилося 54 обер-офіцери, 59 відставних солдатів і їхніх дружин.[11] 1869 року жителі міста відбували квартирну повинність (надання житла для постою солдатів) на користь 16-го піхотного резервного батальйону, який розміщався тут.[12] Солдатчина, з її неприглядним побутом, невисокою мораллю та брутальністю, справляла поганий уплив на місцеву молодь. Цей факт як украй негативний, відзначав, зокрема, на початку 1860-их років український письменник Анатоль Свидницький. 1864 року в Миргороді служив офіцер Михайло Юлійович Ашенбреннер – народоволець, знайомий декабриста М.І.Муравйова-Апостола й миргородського лікаря Н.С.Кашинського.

М.Ю.Ашенбреннер.

Усі військові частини, що розміщалися в Миргороді, проходили муштру на Козацькому плацу (за радянських часів його назвали Першотравневою площею; нині на тому місці розміщена центральна районна лікарня).

Близько 1904 – 1910 рр. у Миргороді дислокувався Оренбурзький козачий артилерійський дивізіон (1-а і 3-я батареї), командиром якого був полковник Костянтин Михайлович Ніколаєв.[13] Служили в ньому солдати з Росії. Крім основних казарм, дивізіон мав ще й літні табори, бараки, які розміщалися на південній околиці міста, на розі нинішніх вулиць Гоголя й Котляревського, в напрямку Заводського провулку, а також у районі нинішньої вулиці Робітничої (місцеве населення навіть пізніше, в 20-их – 30-их рр. XX ст., називало цю місцевість Бараками або, за народною етимологією, Байраками). Артилерійський полігон з пороховими погребами пролягав на схід від цвинтаря, що нині по вулиці Гурамішвілі; на початку XX ст. це були окраїни міста. Під час навчань із полігона стріляли по безкраїх полях у напрямку села Мелашенкового й хутора Неїжкового.[14]

На жаль, Оренбурзький дивізіон відіграв негожу роль у подіях січня 1905 року. Під час селянського повстання в с. Великих Сорочинцях саме ця військова частина була викликана царською владою для придушен-

ня бунтарів. Український поет і патріот Михайло Гаврилко, який за цих років жив у Миргороді, з болем і гіркою іронією писав у збірці «На румовищах» (1910) про російських солдатів як «орду розпусну, дику». Зі слів автора, він знав про ці криваві події «по Миргородові, де подвизалося за моїх часів військо Оренбурзьке. Взяти хоч би великий похід славного полтавського Атиллі – Філонова на Великі Сорочинці, де хоробре військо розігнало мужчин по степах та по лісах, в хуртовину, і тут же на трупах батьків насилували найкращих дівчат, і то в той спосіб, що десятками переходили через одну нещасливу жертву, задушуючи до полусмерти її з піяним реготом...»[15]

1908 року в Миргороді функціонував лазарет 3-ї батареї Оренбурзького артдивізіону. Він розміщався неподалік від гарнізону, «на Пісках», у будинку заможного миргородця Дяченка (нині це провулок Гончарний, № 17), одруженого з донькою поміщика Старицького. 1910 року там таки містилося ще й управління військового начальника – підполковника Андрія Пантелеймоновича Лисого. [16] Під час Першої світової війни, 1915 року, в цьому самому будинку було розквартироване відділення 357-го польового запасного шпиталю.[17]

Оренбурзькі козаки досить часто одружувалися з миргородськими дівчатами, про що залишилися перекази серед місцевих жителів. Наприклад, Олена Пащенко з кутка Ведмедівки стала дружиною козака Юхима Чернова й виїхала з ним за полком. А Федот Смолін, який одружився з дівчиною Настею із Приліпки, залишився в Миргороді назавжди.

Ю.Чернов (стоїть) з дружиною і братом. 1914 р.

Близько 1910 р. Оренбурзький артдивізіон був переведений до м. Ташкента. Чималу роль тут відіграв той величезний негативний розголос про участь російських оренбурзьких козаків у Сорочинській трагедії, а надто після викривальних публікацій письменника В.Г.Короленка. У Миргороді ще й досі переповідають про те, як після розгрому Сорочинського повстання саме на площу до млина купця Виноградова (згодом крупозавод), до козацьких бараків привезли заарештованих селян і катували їх там нагайками й шомполами.[18]

Після жовтневого перевороту 1917 р. влада в Миргороді часто змінювалася, тому й територія військового гарнізону переходила з одних рук до інших. У січні 1918 року в Миргороді існувало двовладдя: одночасно діяли більшовицька рада селянських і вояцьких депутатів (під керівництвом кривавого М.Чайки), а також земська повітова й міська управи як інститути Української Центральної Ради. В середині лютого більшовики оголосили, що вся влада в місті переходить до їхнього органу. Однак вона протрималася недовго. 23 березня Миргород захопила Запорізька дивізія під орудою полковника Петра Болбочана. До 4 грудня 1918 р. в місті діяла влада гетьмана П.Скоропадського та його союзників – німецьких військ. За гетьманату в Українському Війську, в складі XIII-ї піхотної дивізії, дислокованої в м. Лубнах, проти більшовиків воював 46-ий Миргородський піхотний полк під орудою полковника Олександра Бурківського.[19]

У грудні 1918 р. після перемоги над москалями під Ромоданом до Миргорода увійшли петлюрівські частини. Багато миргородців у 1918 – 1919 рр. воювали в Миргородському курені, який діяв у складі 1-ї Української дивізії.[20] Козаки цього куреня в січні 1919 р., в період масових грабунків і бешкетів, залучалися місцевою владою до нічного патрулювання на вулицях Миргорода.[21] У січні – лютому 1919 р. в районі Миргорода точилися бої між червоними військами і 4-им полком Корпусу Січових Стрільців.

У березні 1919 р. у місті знову взяли владу більшовики. На території військової частини дислокувався т. з. Миргородський охоронний батальйон. Серед його солдатів був лише один комуніст і 24 червоноармійці, які нібито співчували більшовикам, основна ж маса особового складу була індиферентною. Більшість солдатів мала низький рівень освіти: малоосвічених – 54 чоловіки, з початковою освітою – 213, із незакінченою середньою освітою – 7, із закінченою – жодного.[22]

На початку квітня 1919 р. через засилля чекістів у Миргороді вибухнуло повстання під проводом Сергія Дубчака, офіцера місцевого червоноармійського гарнізону, українського патріота петлюрівської орієнтації. Однак повстання було швидко придушене. Дубчаківців розстріляли неподалік від військової частини, за цвинтарем на Вільхівщині.[23] Миргородська караульна частина була негайно роззброєна як частина з «небезпечними» проукраїнськими настроями. А вже через місяць після повстання полтавський губвоєнком дав наказ негайно забезпечити Миргород новими караульними частинами, які були укомплектовані спільними силами ЧК, Червоної армії й міліції. Одна з таких караульних рот була відправлена з Миргорода до Ромодана, після чого миргород-

ський повітовий воєнком звітував: «У повіті спокійно».[24] Однак це було недовго, адже після повстання Дубчака в Миргородському повіті виникло багато повстанських загонів по селах. У травні – червні 1919 року на території миргородського гарнізону розміщалися: караульна рота (144 чол.), 1-ий колісний транспорт, евакуаційний госпіталь № 1.[25]

17 серпня 1919 року Миргород захопили денікінці, які лютували в повіті до грудня. Тюрма поряд із гарнізоном була переповнена селянами, які терпіли небачені тортури. 14 грудня 1919 р. місто звільнив від денікінського війська місцевий партизансько-повстанський загін.

У червні 1920 року в Миргороді існували два великі склади: київський артилерійський і шевська база-склад. Їхніми запасами скористалися махновці, які 16 серпня 1920 р. блискавичним наскоком захопили місто, спалили тюрму, випустивши її в'язнів, пограбували військові склади й комори Упродкому, убили кількох червоноармійців із півторатисячного місцевого гарнізону, який не чинив опору, захопили 20 тисяч набоїв, легковий автомобіль, ще деякі речі, щось із провіанту й так само швидко пішли з Миргорода.[26]

Протягом 1918 – 1921 рр. у повіті діяли кілька десятків селянських повстанських загонів, на боротьбу з якими радянська влада посилала й червоноармійців місцевого гарнізону.

За перших десятиліть XX ст. літаки ще були дивиною для миргородців. Так газета «Вісник Миргородської повітової ради робітничих, селянських і вояцьких депутатів» від 20 лютого 1919 р. у розділі хроніки й новин звідомлювала: «САМОЛЬОТ. У неділю 16 лютого над містом пролетів ранком самольот, який держав направління у бік Полтави». А вже перша половина 1920-их років позначена бурхливим розвитком авіації. В цей час невеликий авіаційний підрозділ дислокувався й у військовій частині на правобережжі Миргорода. Колишній миргородець Борис Єфимов (1906 – 1998), який жив поряд із гарнізоном, згадував, що близько 1922 р. недосконалі військові літаки під час приземлення часто перекидалися хвостом догори, і місцеві підлітки допомагали пілотам канатами ставити літальні апарати в нормальне становище. На літаках було по 2 – 3 члени військового екіпажу. В Миргороді діяла ще й «полустанція», на якій літаки з Києва до Харкова робили проміжну посадку й де миргородцям часто доводилося їх ремонтувати.[27] Авіатори, молоді хлопці, залюбки бували в Гоголівській школі, що неподалік, на виставах, вечірках, танцях, де хвацько хизувалися льотними костюмами з новітніми приладами, причепленими вище колін. Професія пілота стала настільки популярною й престижною, що в Миргороді близько 1940 р. навіть було відкрито авіашколу, де готували цивільних льотчиків (у серпні 1941 р. її переведено до м. Саратова).[28]

У січні 1920 р. в захопленій більшовиками Україні було створено т. з. Українську раду трудової армії, завданням якої було залучення військовослужбовців до виконання трудових повинностей. У дусі політики «воєнного комунізму» та загальної мілітаризації червоноармійські трудові частини змушені були забезпечувати армію паливом, харчами, виконувати обов'язкові некваліфіковані роботи – вантажні, транспортувальні тощо. В Миргороді було створено 1-ий Миргородський трудовий полк, який входив до 1-ї трудової бригади в складі Української трудової армії.[29] Командиром трудполку 1921 р. був Семенов, а його ад'ютантом – В.Бокітько, відомий у Миргороді більшовицький активіст, згодом військовий комендант міста. Дисципліна в трудовиків була надзвичайно суворою, її порушників одразу переводили до штрафної роти.[30]

Із середини 20-их рр. до 1941 р. в Миргороді дислокувався 75-й артилерійський полк, який перебував у складі 75-ї стрілецької дивізії з управлінням у Лубнах. Командиром полку в 1926 – 1929 рр. був Аркадій Олександрович Щербатюк. Місцева влада всіляко сприяла військовикам, допомагала, забезпечувала харчами. 1926 року на колишніх землях поміщика С.І.Смагіна (х. Заїр Бакумівської сільської ради) було створено підсобне господарство й комуну 75-го артполку, в якій селилися демобілізовані червоноармійці, поранені, інваліди, які не мали житла.[31] В полку служило чимало миргородців та жителів району. Частина артполку мала місце дислокації в м. Балаклії на Харківщині.

1929 р. міська влада Миргорода надала в розпорядження 75-го артполку багато сусідніх приміщень на правобережжі міста. Незважаючи на те, що міська бібліотека поневірялася по незручних занедбаних халупах, армійцям було віддано чудове приміщення новозбудованої бібліотеки – двоповерховий будинок поряд із Народним домом.[32] Тут таки розміщався й Клуб Революції, згодом клуб РККА (російськомовна абревіатура: Рабоче-крестьянская Красная Армия). Помешкання для командного складу в 1930-их були надані поблизу, в зручному, затишному місці – на вулиці Троїцькій, перейменованій за тих років на Пролетарську, зокрема, в двох будинках у націоналізованій садибі колишнього лікаря І.А.Зубковського та в інших дворянських садибах.[33]

У 1930-их роках на території військової частини було кілька конюшень, кузень, діяли курси кінних ковалів. На початку нинішньої вулиці Котляревського стояли три довгих глинобитних склади 75-го артполку, огороджені дротом, біля яких щодоби змінювалися по 10 – 12 вартових червоноармійців.[34]

Надзвичайно тяжкою для миргородських артилерійців, як і для всієї України, була друга половина 1930-их років – період масових репресій

Бійці 75-го артполку. 1933 р.

сталінських часів. У 75-ій стрілецькій дивізії за тих років було репресовано 120 військовослужбовців. Більшість із них постраждали за сфабрикованими справами. 1938 р. був репресований командир дивізії З.П.Тищенко, колишній член партії соціалістів-революціонерів, котрого звинуватили як нібито керівника групи заколотників – «військово-фашистської змови» на Полтавщині.[35] З.П.Тищенко був засуджений до 15 р. таборів, де він загинув у вересні 1941 р. Подібної долі зазнав і полковник Олексій Тихонович Мінаєв (1893 – 1938), командир 75-го артполку, теж колишній есер, звинувачений як буцімто один із керівників Миргородського повстанського комітету (сфабрикованого слідчими). Мінаєва було розстріляно в Харкові. Тоді ж таки було репресовано й здебільшого розстріляно багато офіцерів, військових фахівців 75-го артполку. Це командири полку Іван Корж та Сидорук, начальники штабу Микола Вітер та Іван Когтєв, командир дивізіону Петро Каширін, військовий лікар німець Адольф Гарейс, началь-

Іван Куличенко, шеф-кухар 75-го артполку, репресований.

ник топографічного загону Лев Панфілов, шеф-кухар полку миргородець Іван Куличенко та його батько Василь[36] – люди українських патріотичних поглядів.

Під час нацистської окупації Миргорода в 1941 – 1943 рр. територію гарнізону захопила військова частина вермахту. За свідченням миргородців, там стояв також полк, сформований німцями з радянських військовополонених-колаборантів – киргизів, узбеків, туркменів. За спогадами, їх муштрували на Першотравневій площі, а 1943 р. кинули на фронт.[37]

Із 75-им артполком пов'язане життя нашого земляка – миргородця родом із В.Багачки Василя Антоновича Василенка (1905 – 1943). 1928 року він закінчив полкову школу 75-го артполку в Миргороді. З початком війни 1941 р. служив у армії командиром дивізіону гаубичного артполку, з 1942 р. – командиром 315-го гаубичного артполку, мав звання підполковника. Героїчно загинув 1943 р. в бою на Псковщині. Загін однієї із шкіл м. Ленінграда носив ім'я миргородця Василенка.[38]

Василь Антонович Василенко.

По звільненні Миргорода тут знову розташувалися частини Радянської армії. Із серпня 1958 р. в місті дислокується 3-й ТВУЗ (територіальний вузол урядового зв'язку). Нині воїни-зв'язківці несуть службу задля Незалежної України.

ПРИМІТКИ

1. Л.Розсоха. З останніх часів діяльності Миргородського полку // Розсоха Л. Миргородщина козацька і гоголівська / Л.Розсоха – К.: ТОВ «ВБ Аванпост-прим», 2009. – С. 58 – 59.
2. Джунь О.П. Личанський табір-притулок для дітей-«куркулів» 1932 – 1933 років / О.П.Джунь. – Миргород, 2013. – С.5.
3. Стороженко Н.В. Реформы в Малороссии при гр. Румянцеве / Н.В.Стороженко // Киевская Старина. – 1891. – Т. XXXII, март. – С. 487, 491.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 193. – Оп. 1. – Спр. 2750.
5. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – 1900. – Т. 10. – С. 121 – 148.
6. Отчет Миргородской земской управы за 1869 год. – Полтава, 1870. – С. 36.
7. Електронний ресурс / Режим доступу: http: //wikipedia.org
8. Ротач П. Іван Котляревський у листуванні / П.Ротач. – Опішне: Українське народознавство, 1994. – С. 33, 209.
9. А.Л. (А. Лазаревский). Отрывок из дневника В.Я.Ломиковского // Киевская Старина. – 1895. – Т. LI, ноябрь. – С. 239.

10. Письма Н.В. Гоголя. Редакция В.И.Шенрока. В четырех томах.– Издание А.Ф. Маркса. – СПб., 1902. – Т. 1. – С. 84, 88.
11. Державний архів Полтавської області. – Ф. 958. – Оп. 1. – Спр. 23-а. – Арк. 25 – 25 зв.
12. Отчет Миргородской уездной управы за 1869 год. – Полтава, 1870. – С. 36.
13. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. Миргородский уезд. – Полтава, 1904. – С. 4; Отчет Миргородской уездной управы за 1907 год. – С. 341.
14. Звідомлення жителя м. Миргорода В.І.Яроцького, за свідченнями його батька й діда. – Запис авторки 2015 р.
15. Гаврилко Михайло. На румовищах / М.Гаврилко. – Краків, 1910. – С. 76 – 77.
16. Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год. – Полтава: Типо-литография Полтавского губернского правления, 1910. – С. 180.
17. Отчет Миргородской городской управы за 1915 год. – Миргород, 1916. – С. XIX.
18. Дані жителів Миргорода О.Г.Панченка та В.І.Яроцького. – Записи авторки 2011 та 2015 р.
19. Вісті комбатанта. Організація Українського війська за часів Української Держави 1918 р. – Електронна версія. Режим доступу: komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/01/1918.html
20. Дашкевич Я. «Книгарь» – журнал епохи революцій і контрреволюцій / Я. Дашкевич // Україна. Наука і культура. – Вип. 25. – К., 1991. – С. 40.
21. Миргородське життя. – 1919. – 29 січня. - № 4.
22. Полумесячные сведения о числе коммунистов и сочувствующих в Миргородском охранном батальоне // Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – «Матеріали М.Марченка».
23. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – Тека «Громадянська війна». – Спогади Яценка: рукописний зшиток.
24. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів.
25. Там само.
26. Електронний ресурс/Режим доступу: http://www.makhno.ru/lit/Timoshuk/10.php
27. Єфимов Володимир. Це все – ми: Рід Єфимових / В.Єфимов. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – С. 206 – 207.
28. Звідомлення жителя Миргорода О.Ф.Кирпосенка (1932 р. н.). – Запис авторки 2012 р.
29. Кудінов І.О. Початок діяльності Української трудової армії (лютий – квітень 1920 року) / І.Кудінов // Вісник аграрної історії: збірник наукових праць. – 2012. – № 3. – С. 45.
30. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Тека «Громадянська війна».
31. Розсоха Людмила. Миргородські історичні етюди / Л.Розсоха. – Гадяч: Гадяч, 2014. – С. 226.
32. Зубковский И.А. Дни моей жизни: Воспоминания / И.А.Зубковский // Ваше превосходительство! – К.: СМП «Аверс», 2008. – С. 16.
33. Дані жителя Миргорода О.Ф.Кирпосенка. – Запис авторки 2012 р.
34. Звідомлення жителя Миргорода О.Г.Панченка (1925 р. н.). – Запис авторки 2011 р.
35. Лошицький О. Лабораторія – 2: Полтава. Документальні матеріали про ма-

сові репресії в Полтавській області у 1937 – 1938 рр. – С. 21, 31. / Електронний ресурс / Режим доступу: http://yandex.ua./ yandsearch?text=
36. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 3. – К. – Полтава, 2005. – С. 31, 37, 78, 170 та ін.
37. Свідчення жителя Миргорода О.Ф.Кирпосенка (1932 р. н.). – Запис авторки 2012 р.
38. Лист полковника В.О. Лосєва до сина В.А. Василенка Віктора, від 5.06. 1985 р. – Родинний архів родичів В.А.Василенка в м. Миргороді. Копія в Миргородському краєзнавчому музеї.

ЗАЇЗДИ І ТРАКТИРИ НА МИРГОРОДЩИНІ

Із прадавніх часів при великих торговельних, транспортних, чумацьких, поштових шляхах, у містах, селах і навіть при невеликих дорогах розміщалися пункти, де подорожні могли зупинитися, спочити, переночувати, змінити коней, купити тютюну, пообідати чи випити чарку й перекусити. Таких об'єктів існувало чимало, і називалися вони по-різному, залежно від особливостей функціонального призначення й від рівня обслуговування: заїзди, заїжджі двори, шинкові двори, шинки, трактири, герберги, корчми, харчевні, ромодани, двірці, з XIX ст. – гостиниці, готелі. При кінних поштових станціях теж обов'язково існували трактири чи харчевні.

Часто ці заклади ставилися на перехрестях шляхів, де рухалося найбільше люду. Шинки й корчми діяли як у центрі населених пунктів, так і на їх околицях. Як досить прибуткові заклади, вони належали заможним і навіть знатним людям. Так, наприклад, 1723 року в Миргородському полку налічувалося 35 шинкових дворів[1], із них 8 володів миргородський полковник Д.Апостол. (Навіть через століття, 1815 року, в документах згадувалася назва «Гетьманський трактир»). У Миргороді 1723 року було 11 шинків, із яких 2 належали місцевому сотникові Мусієві Зарудному, 2 – козацько-старшинському родові Королів (Короленків), 3 – міським церквам. На Полтавщині шинки і корчми досить часто утримувалися не українцями, а євреями, іновірцями, іноземцями.

Найдавнішу згадку про корчму в нашому краї знаходимо в «Лохвицькій ратушній книзі»: 1654 року вона стояла на шляху з Миргорода до Лохвиці, а володіла нею Перехристка[2] – вихрещена єврейка.

Через території Хорольського, Миргородського і Лохвицького повітів пролягав великий торгово-транспортний шлях Ромодан, уздовж якого досить густо ліпилися дрібні хутірці й різнорідні пункти відпочинку, які теж часто називалися ромоданами. Іноді назва «Ромодан» переносилася й на прізвища. Один із придорожніх трактирів у Хорольському повіті належав господареві на ймення Левко, якого теж прозвали Ромоданом,

а його трактир із часом розрісся в хутір під назвою Левко-Ромодан. Був заїжджий двір і в «деревні» Ромодан, що поряд із однойменним селищем. «Чорні» археологи навіть знаходили на території колишнього заїзду монети XVIII ст.

На початку XIX ст. на перехресті Миргородського й Ромоданівського шляхів, поблизу с. Оріхівщини, де стикалися межі трьох повітів – Миргородського, Лубенського й Хорольського, сходилися й землі трьох заможних дідичів Трощинського, Леонтовича й Базилевського. При цьому роздоріжжі кожен із трьох панів відкрив по трактиру (народ називав їх шинками трьох скупих). Між ними точилася жорстока конкуренція. Як свідчить місцевий переказ, шинкар пана Трощинського спалив два інших шинки.[3] Горілку йому постачали з власної великої гуральні Трощинського, що діяла в с. Кибинцях.

У XVIII – XIX ст. було поширене так зване відкупництво. У Миргороді міська дума надавала охочим у відкуп на 4 роки ділянки для торгівлі горілкою «на вигонній землі», в межах 2 верст від міста. Сорочинський житель, поручик Олександр Баранов (до речі, близький знайомий родини Гоголів-Яновських) у 1807 – 1811 рр. мав у Миргороді винний, пивний і медовий відкупи, тримав у місті 10 «питейных домов» та влаштовував по 15 «виставок» (тимчасових продажів) під час кожного ярмарку. Від цього до міської казни щороку надходило по 6120 крб.[3а] Всього ж у Миргороді 1810 року налічувалося 35 «питейних домів» і 2 трактири. В них щороку продавалося вина – близько 18000 відер, горілки – 480, наливок – 200, пива – 1000, меду (напою) – 1020 відер.

У миргородському передмісті – хуторі Куті, який належав поручикові Георгію Кременецькому, теж був власницький шинок. Між селами Кибинцями і Шарківщиною 1787 року лежав хутір Соханського, в якому мав трактир знатний козак бунчуковий товариш Максим Соханський. На самій межі з Лубенським повітом, у польових дачах с. Стовбиного, в напрямку до с. Литв'яків, наприкінці XIX ст. був невеликий Бубликів хутір із кількох хат.[4] Там таки розмістився й Бубликів трактир.[5]

На Лохвицькому поштовому шляху, в урочищі Рудці, що неподалік від Миргорода, здавна, ще з XVIII ст., осів хутором грузинський князь підполковник Давид Ратієв.[6] Його внук генерал Іван Іванович Ратієв у 1860-их роках тримав там трактир[7] (нині це біля с. Деркачів). Поблизу, між Деркачами і Малими Сорочинцями, діяв так званий «Білий Трактир».[8] Здогадуємося, що ця назва утворилася від слів «Трактир Білого», адже відомо, що наприкінці XVIII ст. у районі нинішнього с. Деркачів був хутір військового товариша Миргородського полку, згодом поручика Івана Білого (на початку XIX ст. ним володіла його вдова Параскева[9]).

Зразковий господар Миргородського повіту Василь Ломиковський 1822 року збудував у своєму маєтку в х. Парк-Трудолюб велику «гостиницю», яка дивувала усіх сусідів-поміщиків і подорожніх.[10] У проміжку між Миргородом і с. Матяшівкою 1819 року стояв Короленків трактир.[11] У корчмах і трактирах люди проводили вихідні, відзначали громадські свята, там грали музики. Іноді сільський війт навіть вів розгляд конфліктів і дрібних судових справ.

Близько 1815 року в с. Зуївцях у дворі місцевого поміщика майора Тимофія Погорєлова теж був трактир. Розміщався він у хаті зуївського селянина Лук'яна Литовченка, який, либонь, і давав лад у тому закладі.[12] Дідич містечка Березової Луки Миргородського повіту Микола Іванович Коченевський у середині XIX ст. мав заїжджий двір з рубленим трактиром «о двух хатах».

У 60-их роках XIX ст. трактири тримали поміщик Василь Іванович Муравйов-Апостол у Сорочинській волості, на Миргородському шляху в урочищі Попасище, і дворянин Іван Петрович Донченко в с. Великому Грем'ячому.[13]

Біля поштового шляху Київ – Лубни – Полтава, в Миргородському повіті, за 25 верст від Миргорода, 1860 року розміщався маєток поміщика, колезького реєстратора Олександра Степановича Скибинського: 500 десятин землі з лісом, 74 душі кріпаків, будинок «о восьми покоях», садок, господарчі будівлі, вітряк, два ставки, 400 овець та інше майно. Добрий господар вважав за вигідну справу тримати ще й придорожній трактир.[14]

Не цуралися заробити на трактирному промислі й миргородські купці Сибірцеви. Миргородська міщанка Катерина Павлівна Сибірцева в 1862 – 1866 роках тримала трактир, вимежований із хутора Овнянки. Урочище довкола нього теж мало назву Трактир, там Сибірцева мала 26 десятин землі.[15] Овнянський трактир був відомий тим, що стояв біля старого Роп'янського шляху, яким чумаки їздили по сіль (ропу). Вирушаючи в далеку дорогу, вони за традицією біля овнянського трактиру влаштовували урочисті проводи. Старі жителі села Вовнянки (колишньої Овнянки) пригадують, що корчма стояла й на нинішній вулиці Шкільній.

В документах Миргородської повітової земської управи за 1869 рік згадується урочище «Тарнавський трактир» на Лохвицькому поштовому шляху. Ймовірно, він був у районі містечок Попівки й Комишні, в маєтку поміщика Тарнавського (Тарновського).

У XIX ст. заїзд із шинком стояв біля урочища Кілдіш, на шляху з Миргорода до містечка Сорочинців. Народний переказ доніс до нашого часу недобру славу про господарів цього шинку, які глухої пори заманювали до себе поодиноких подорожніх, підпоювали їх горілкою з зіллям, одби-

Худ. С.Васильківський. Біля шинку.

рали їхні гроші, а самих бідолах позбавляли життя та й ховали вночі в темних урвищах.

Кілька заїздів було і в самому Миргороді. В середині XIX ст. на нинішній вулиці Шевченка мала заїзд родина козаків Коробок. Трактиру в них не було, однак поряд, через дорогу, стояла корчма, де можна було пообідати. Столувався там і Тарас Шевченко, коли 1845 року приїздив до Миргорода. На початку XX ст. діяла корчма на північно-західній околиці Миргорода, за єврейським цвинтарем, біля глинища.[16] 1915 року в місті володів трактиром Олександр Кротов.

Коли через Миргород було прокладено залізницю, життя в ньому пожвавішало, стало прибувати багато приїжджих, тож виникла потреба і в нових закладах відпочинку й харчування. Найчастіше заклади подібного типу тримали миргородські міщани-євреї. Так Абрам Волинський 1911 року мав у місті заїзд і чайну, де можна було перекусити. Зельман Ширін 1913 року був власником «постоялого двору» й пивної лавки в східній частині базарної площі (нині там вхідна арка курорту). Доповнював комплекс послуг для приїжджих у центрі міста візницький будинок Леонтія Величка.[17]

Стали з'являтися й дорогі готелі для заможних гостей, як от «Гранд-Отель» на Гоголівській вулиці. На цій самій вулиці були й так звані «комерційні номери» для приїжджих і трактир, які утримували купці Стельмахи, їм же належав і готель на території базару. Тримали «номери» також міщанин Яків Худоминський і багатий селянин Микола Карпов. Міщанин Вепринський володів готелем на вулиці Дворянській[18] (нині – Незалежності). З'явилися й багаті ресторани, наприклад, купця Письменного, який стояв на місці нинішнього супермаркету «Сільпо».

Всі ці дорогі приватні заклади були націоналізовані після жовтневого перевороту 1917 року, а дрібніші ще змогли пережити період непу (нової економічної політики), але остаточно припинили своє існування на рубежі 20-их – 30-их років XX століття.

За радянських часів, у першій половині XX століття, в Миргороді було кілька заїздів Дібрівського кінного заводу. Зокрема, один із них був на Ведмедівці (за будинком ДТСААФ – Добровільного Товариства сприяння армії, авіації та флоту); там таки жив і Михайло Стасенко – відомий тре-

нер-наїзник Дібрівського кінного заводу в 1930-их – 1940-их рр., видатний майстер рисистого тренінгу. Ще один заїзд Дібрівського кінзаводу розміщався в південній частині нинішнього провулку Заливного[19]. Але ці заїзди були відомчими закладами й уже не виконували тих функцій обслуговування населення, які були характерні для заїздів XVIII – XIX століть.

ПРИМІТКИ

1. Швидько Ганна. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. / Г.Швидько. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 331.
2. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: збірник актових документів. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 32.
3. Милорадович В. Средняя Лубенщина / В. Милорадович // Киевская Старина. – 1903. – Т. LXXXII, сентябрь. – С. 275.

3а. Павловский И.Ф. Описание городов Полтавской губернии и их окрестностей 1810 г. / И.Павловский // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 15. – П., 1917. – С. 55.

4. Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 г. Миргородский уезд. – Полтава, 1905. – С. 44; Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчет Полтавскому губернскому земству. – Вып. X. Миргородский уезд. – Издание Полтавского губернского земства. – СПб., 1891. – С. 28.
5. Милорадович В. Вказане джерело. – С. 206.
6. Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 267.
7. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1869 год. – Полтава, 1870. – С. 11.
8. Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.) // Российский государственный архив древних актов. – Ф. 1354. – Оп. 381. – Арк. 72 зв.
9. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1014. – Спр. 124. – Арк. 305; Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 15. – Полтава, 1917. – С. 53.
10. Частная переписка И.Р.Мартоса. 1817 – 1830 / Ред. и прим. А.Лазаревского. – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1898. – С. 56.
11. Інститут рукопису НБУВ НАНУ. – ф. III, спр. 8968. – Арк. 1.
12. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Тека «Село Зуївці». – Машинописна копія «Искового прошения» поміщика Матвія Погорєлова 1815 р. – С. 4.
13. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1869 год. – Полтава, 1870. – С. 13; Алфавит дач. – Арк. 28 зв.
14. Полтавские губернские ведомости. – 1861. – № 51. – Часть неофиц. – С. CLI – CLII.
15. Алфавит дач. – Арк. 122.
16. Дані жительки м. Миргорода Любові Іванівни Сітко. – Запис авторки 2012 р.
17. Отчет миргородского городского старосты за 1913 год. – Миргород, 1914. – С. 43; Прапор перемоги. – 1992. – 11 квітня. – № 31. – С. 2.
18. Вся Полтава и губерния. – Полтава, 1913. – С. 133.
19. Звідомлення жителя м. Миргорода Віталія Івановича Яроцького.

ШТРИХИ З ІСТОРІЇ БДЖІЛЬНИЦТВА В НАШОМУ КРАЇ

Цей промисел існував із прадавніх часів. Античний історик Геродот писав, що зі Скитії (пра-України) вивозили багато меду й воску до Греції, Єгипту, Близького Сходу. Найдавніші ж писемні свідчення про бджільництво на території нинішньої Миргородщини знаходимо тільки з XVII ст. Вже на початку того століття в Миргороді існувало багато пасік. Але примітно, що вони з якихось причин змушені були шукати нових медоносних угідь. Коли в 1620-их рр. почали заселятися землі довкола містечка Гадяча (воно тоді мало назву Нове Городище), то туди стали перевозити свої пасіки бджолярі з Миргорода й інших сусідніх містечок, збираючись по 300 – 400 чоловік. [1]

На цікаві спостереження наводять «Малороссийские переписные книги 1666 года», видані 1900 року істориком О.Лазаревським. Так якщо по селах увага переписувачів-ревізорів зосереджувалася на кількості волів у селян, то в розписові міщанських дворів «первой стати» (тобто найбагатших) у Миргороді зазначалася тільки кількість вуликів у пасіках власників. Либонь, то була найприбутковіша галузь у тодішніх миргородців. Для прикладу, заможний миргородський міщанин Іван Король (він записаний першим після війта) мав 20 вуликів, місцевий дука Іван Дубів – таку саму кількість, Григорій Жданів – 15, Яків Селітреник – 8, Семен Бондар – 5. [2] В нашому краї до сьогодні збереглися прізвища Пасічник, Пасішниченко, Бортник, Воскобійник, Свічкар та інші, що пов'язані з бджільництвом і суміжними професіями.

Цікавим є наказ новообраного наказного гетьмана Війська Запорізького Павла Полуботка до Миргородського полку від 21 серпня 1722 року про обов'язковість збору так званої медової десятини з приватних пасік «за Дніпром», тобто в Задніпрських сотнях полку. Наказувалося, щоб послані з возами люди, «вибивши пчоли», доставляли мед «з добрим приставом [тобто, охороною] до замку гетьманського в Гадяч».[3] Але надалі пасіки Полтавського, Миргородського й інших сусідніх полків звільнялися від сплати цього збору. Власниками пасік у XVII – XVIII ст. часто були церкви, монастирі, а також приватні особи: козацька старшина, священики, інші служителі церкви, прості козаки, міщани, посполиті, шинкарі тощо. Бджільництво вважалося почесною, шанованою й навіть святою справою.

Пасіки розміщалися, здебільшого, біля жител, влітку ж їх вивозили в поле чи до лісу. Зимували бджіл у погребах, омшаниках, ямах. Цікаво,

що пасічником вдови миргородського полковника «пані Павлової Апостолової» в Сорочинській сотні 1744 року був чоловік на ймення Петро Ямник.

Наприкінці березня, на свято «теплого Олексія» вулики вперше після зими виставляли надвір, щоби бджоли облетілися. До XVIII ст. вулики робили, щонайчастіше, з видовбаного окоренка липи, верби, горіха чи осики в вигляді зрізаного конуса, накритого корою, соломою або очеретом. Всередині ставили дерев'яні хрестовини, до яких бджоли приварювали щільники. Мед не викачували, як нині, а з слабих вуликів викурювали бджіл запаленою губкою й виймали мед. [4] Один такий «пень» давав за літо до 10 корців (літрових кухлів) меду. Лише з XIX ст. стали практикувати рамкові вулики, значно зручніші в користуванні.

За доби козаччини великі пасіки існували в полковницькій родині Апостолів. В містечку Сорочинцях 1725 року на пасіці Петра Даниловича Апостола налічувалося 122 старих вулики і 78 молодих. [5] Петро Апостол у своєму щоденнику записав, що в червні того року в його маєтку в селі Савинцях сталася така небачено потужна злива з потопом, що загинуло багато худоби, а «бджоли, поставлені на вершині пагорба, були знесені дощовими потоками, які ринули з пагорба». [6] Цікаво, що одна з найбільших на Миргородщині історичних пасік – Савинська – побувала у власності кількох поколінь поміщиків; зокрема, у дідичів Фролових-Багреєвих у Савинській економії 1861 року було аж 464 вулики. Пасіка в Савинцях залишалася однією з найкращих аж до XX століття.

Сам полковниченко Петро Апостол глибоко цікавився бджільництвом, про що свідчить його детальний запис у щоденнику: «Миргородський сотник (мається на увазі Мусій Зарудний – Л.Р.) навчив мене секрету, як зловити всіх чужих бджіл, які накидаються на наших бджіл, забираючи від них увесь мед…». [7] Отож, як бачимо, і сотник Мусій Григорович Зарудний, який жив у Миргороді й мав господарства в містечках Слобідці, Зуївцях, Шишаках та інших, був завзятим і досвідченим бджолярем.

1807 року в Миргородському повіті налічувалося 25 462 вулики, а наступного року додалося ще 9680. За рік у повіті продавалося 1820 пудів меду й 216 пудів воску. У 80-х роках XIX ст. 7,3% населення Миргородського повіту займалося бджільництвом. Найбільше пасік було в двох адміністративних районах Миргородського повіту: в Луговому (туди входили села В.Сорочинці, Савинці) й Лісовому (Хомутець, Зуївці, Попівка, Комишня, Березова Лука). Майже всі дворянські садиби Миргородщини мали пасіки. Наприклад, панські господарства в селах Зубівці й Великих Сорочинцях мали по 40 вуликів. [8]

Велика пасіка працювала в маєтку поміщика Дмитра Граббе в селі

Грабщині (згодом Лісове). На цих чудових медоносних угіддях навіть за радянських часів націоналізовану дворянську пасіку не знищили. Бджолярська традиція збереглася, і навіть наприкінці ХХ ст. на базі цього господарства діяла одна з найпотужніших пасік Миргородського району.

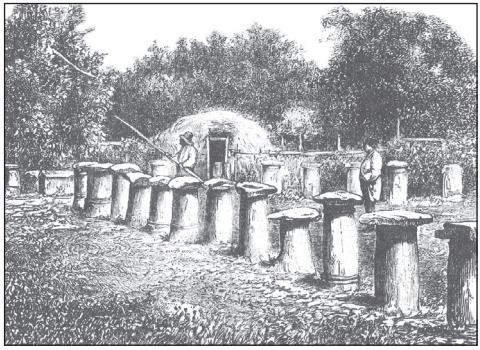

Пасіка. З малюнка XIX ст.

До пасічників завжди ставилися з повагою і приязню, як до людей божої справи. Їхні імена надовго запам'ятовувалися людям. Одним із найбільших осередків бджільництва було село Зуївці, де цьому промислові приділяли більше уваги, ніж навіть садівництву. Сільський учитель Т.М.Устименко, який жив наприкінці XIX ст., записав давній місцевий переказ про урочище на захід від Зуївців, яке називали Погріб Чорного. Кажуть, що колись давно там був погріб для бджіл пасічника Марка Чорного, який постійно й жив при своєму погребі. [9] Про те, що це була не вигадана, а реальна особа, свідчить запис у реєстрі Миргородського полку 1723 року, де серед «товариства можнійшого» села Зуївців записаний «Марко Чорний. У него зять Мартин». [10]

1892 року в Зуївській волості пасічництвом займалися 46 домогосподарств, у них налічувалося 1287 пнів із бджолами. Із усіх пасічників тільки 2 – 3 чоловіки читали спеціальну літературу й мали намір завести рамкові вулики, решта ж користувалася прадідівськими методами. Вчителеві Т.М. Устименку трапився в одного місцевого пасічника старовинний рукопис столітньої давнини. Там було записано безліч народних порад і правил щодо бджіл, тексти молитов при влаштуванні пасіки, замовляння від лихого ока, на добрі взятки, «щоб мідна бджола була», щоб не втікали рої, поради, як ловити рій. І сьогодні існує безліч влучних народних приказок та прислів'їв про бджіл і мед.

Миргородська повітова земська управа приділяла чимало уваги розвиткові розглядуваної галузі господарювання, на початку ХХ ст. за неї відповідав повітовий фахівець із питань бджільництва П.Я.Смирнов.[11] Велику пасіку мав 1911 року в х. Кольвенковому Миргородської волості козак Г.Я.Корсунський, член Миргородського сільськогосподарського товариства. Варто назвати ще кілька прізвищ земляків, які в ХХ ст. були відомими пасічниками в Миргороді. Це, зокрема, диякон Успінського

собору й Троїцької церкви Володимир Пимонович Заїка й Данило Матвійович Гасуха з вулиці Сорочинської, нащадок священицького роду, пасічник, бандурист і співак. Діяч Української Автокефальної Православної Церкви на Миргородщині Микола Петрович Сакало, теж аматор бджільництва, помер в м. Джексоні (США). Під час його похорону 1991 року друзі поклали йому в узголів'я до труни макет бджоли, зроблений із квітів. [12]

Радянська влада після 1920 року націоналізувала всі дворянські пасіки. Від кінця 20-их років усіх власників пасік, в яких налічувалося 10 і більше вуликів, розкуркулювали. В час колективізації всі приватні пасіки Миргородщини, навіть невеликі, було забрано до колгоспів, де через недбальство, лінощі й безвідповідальність першої ж зими загинуло три чверті всіх пасік.

Багато миргородських бджолярів постраждали від радянської влади, а надто під час сталінських репресій. Іван Тимофійович Волошин, народження 1899 року, працював пасічником колгоспу «Надія хлібороба», був репресований, згодом реабілітований.

Пасічник Іван Гаряжа, який жив у Миргороді в районі нинішньої вулиці Комарова, був розкуркулений більшовиками, в його хаті зробили притулок для дітей, батьки яких теж були розкуркулені й примусово виселені так само, як Гаряжа. 1938 року був розстріляний Марко Тимофійович Саранчук, пасічник із В.Сорочинців. [13]

Як високо патріотичну особистість знали в Миргороді пасічника Івана Івановича Вовка – українського інтелігента, громадського й просвітницького діяча. За фахом він – зоотехнік бджільництва. Разом із тим був чудовим знавцем миргородської старовини, наполегливо збирав матеріали з історії рідного краю. Жив на Чумацькій вулиці. Під час нацистської окупації він опублікував у миргородській газеті статтю «За збереження бджільництва», де гостро розкритикував занедбані колгоспні пасіки, бо комуністичне керівництво «проявляло свою ініціативу в бджільництві лише при відкачці меду».[14] Певна річ, авторові не вибачили цього. 23 вересня 1943 року Івана Івановича було заарештовано й засуджено за ст. 54 до 10 років ув'язнення. Будинок, невеличка пасіка, інше майно були конфісковані. Іван Вовк відбув багаторічну неволю, повернувся до Миргорода і знову завів кілька вуликів, аби доглядати улюблену трудівницю бджолу – «королеву, яка не має часу царювати». Лише 1991 року його було реабілітовано.

Сьогодні Україна є одним із лідерів виробництва меду в світі.

ПРИМІТКИ

1. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648) / П.Кулаковський. – К.: Темпора, 2006. – С. 310.

2. Малороссийские переписные книги 1666 года. С послесловием Ал. Лазаревского. – К., 1900. – С. 65.
3. Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723). – К., 2008. – С. 93 – 94.
4. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К., 1997. – С. 215.
5. Дневник Петра Даниловича Апостола // Киевская Старина. – 1895. – Т.L, июль. – С. 111.
6. Там само. – С. 112.
7. Там само. – С. 107.
8. Очерк помещичьего хозяйства в Миргородском уезде. Приложение к сборнику по хозяйственной статистике Полтавской губернии. – Полтава, 1890. – С. 92 – 93.
9. [Устименко Т.М.] Село Зуевцы Миргородского уезда, Полтавской губернии. Историко-этнографический очерк Т.М. Устименко. Приложение к отчету Миргородской уездной земской управы за 1893 год. – Полтава: Типография губернского правления, 1894. – С. 8.
10. Швидько Г. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. / Г.Швидько. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2004. – С. 41.
11. Отчет об агрономической помощи населению Миргородского уезда в 1912 году. – Миргород, 1912. – С. 113.
12. Тромса Д. Пам'яті М.Сакала / Д.Тромса // Свобода: Український щоденник. – Джерзі Сіті і Ню Йорк. – 1991. – 7 червня. – Число 107. – С. 3.
13. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 4. – Київ – Полтава: АСМІ, 2006. – С. 157.
14. Відродження. – 1942. – 7 березня. – Ч. 19. – С. 2.

МИРГОРОДСЬКИЙ БАЗАР

На початку минулого століття на місці нинішнього торговельного центру «Мир» вирувала базарна площа. Тут стояли ряди цегляних купецьких лавок і тимчасових споруд. 1914 року на базарі було 58 приватних лавок, де торгували мануфактурою, бакалією тощо, 16 столів для продажу м'яса, 10 яток дрібних торгівців чаєм, хлібом, «конфектами». Крім того, на площі були ще й 36 міських лавок і 32 столи, які здавалися в оренду торгівцям.

Базар вражав строкатістю й різнобарв'ям. Стояли тут легкі рундуки з покрівлею на стовпцях, біля яких товпилися сільські дівчата, вибираючи собі дешеві барвисті стрічки й намисто. Заможні миргородські пани й панії заходили до багатих лавок купців Ш.Юфи і А.Юфи, щоб купити дорогий одяг, модні капелюшки, елегантне взуття. Тут таки, на Гоголівській вулиці, купець Басін вів торгівлю годинниками й золотими виробами. Домогосподарки учащали до магазинів посуду купців Миколи Калініна й Давида Марковича. З Хомутця та інших сіл привозили гончарні вироби, гребінці, решета тощо. З дерев'яних і фанерних яток торгували пи-

Вулиця Гоголя. З поштівки початку XX ст.

ріжками, червоними й зеленими зайцями-льодяниками, морозивом домашнього виробництва. З'явилися вже й столики для продажу газованої «зельтерської» води, що її випускали на двох місцевих заводах миргородські міщани Мойсей Дунаєвський і Лейба Гуревич.

Заможний селянин Іван Кобзуненко продавав вироби свого ковбасного підприємства. Різнорідною була торгівля відомої в Миргороді родини Ривкіндів. Російський купець Ігнатіщев розгорнув прибуткову торгівлю пивом. Продавали на розлив вино й горілку. В західній частині базарної площі торгували сіном, фуражним зерном, стояли смердючі будки для продажу гасу.

Колишні купецькі лавки на вулиці Гоголя. Світлина 1964 року.

На розі вулиць Гоголя й Базарної розміщався ілюзіон «Люкс», де обивателів за гроші вражали диковинкою, «живими картинами» – німим кіно. В базарні дні й на свята працювали гойдалки й привозні каруселі. Іноді в балаганах виступали заїжджі артисти й циркачі, фокусники.

Миргородський базар. Початок 1950-их років.

Базар був гамірним, брудним і курним. Голова міської управи І.А.Зубковський як лікар не міг миритися з таким санітарним станом у центрі міста і всіляко намагався його покращити. Миргородець Борис Єфимов, який залишив свої спогади про той час у книжці «Все це – ми», розповів, зокрема, про один курйозний випадок. 1914 року Зубковський вирішив збудувати на базарі громадський туалет, якого доти не було. Напевно, когось із торговців потіснив, що викликало невдоволення. Коли вбиральню було збудовано, хтось із злостивців на ній єхидно написав: «Я памятник себе воздвиг нерукотворный». Але міський голова на те не зважав і продовжив наполегливу боротьбу за чистоту в місті.

Сьогодні тільки люди старшого покоління пам'ятають залишки колишнього базару, які зберігалися до 70-их років минулого століття. Молодь же лише на давніх світлинах може побачити наше місто сто років тому.

МЕТЕОРОЛОГІЧНА СТАНЦІЯ В МИРГОРОДІ

Перші метеорологічні станції в Україні з'явилися в Херсоні (1808 р.) та в с. Кручику під Харковом (1811 р.) – у маєтку засновника Харківського університету В.Н.Каразіна.

Наш земляк Василь Якович Ломиковський у своїй садибі в Парку-Трудолюбі – одному з найпрогресивніших господарств Миргородщини початку XIX ст. – теж протягом багатьох років проводив метеорологічні спостереження, що допомагало йому здійснювати науковий підхід до вирощування сільськогосподарських культур.

А 4 березня 1892 року в Миргороді відкрили справжню метеостанцію. Її створив Степан Васильович Кроковський – виходець із козацько-свя-

щеницького роду с. Хомутця. Він служив на посаді справника Миргородського повітового поліційного управління в чині колезького асесора, згодом колезького радника. До його обов'язків входив, щонайголовніше, нагляд за громадською безпекою в повіті. Але, крім служби, він мав ще й особисте захоплення – спостереження над метеорологічними явищами, опадами, сніговим покриттям, температурою повітря, звіряв їх із народними прикметами. Станцію він відкрив власним коштом.

Але аматора метеорології не задовольняв обсяг робіт, він прагнув глибших досліджень, тому через 5 років звернувся до Миргородського повітового земства з проханням виділити його станції кошти для придбання дослідницького приладдя. Земство зрозуміло важливість справи й виділило потрібну суму грошей, але з умовою: якщо Кроковський із якоїсь причини припинить роботу, то метеостанція стане власністю земства. Степан Васильович працював завідувачем станції протягом 12 років. Розміщалася вона на території нинішнього курорту, про неї свого часу згадував лікар І.А.Зубковський.

Від 1904 року роботу метеостанції очолив Михайло Петрович Непийвода, помічник секретаря Миргородської повітової земської управи. То була досить цікава особистість, літератор-початківець, знайомий художника О.Сластьона й поета В.Самійленка. Непийвода писав п'єси, нариси, вірші й оповідання, інколи друкував їх у тогочасних журналах. За політичними поглядами він належав до українських соціал-демократів, через що перебував під наглядом поліції. З цієї ж таки причини він змушений був 1914 року виїхати з Миргорода, й далі його слід загубився.

З 1915 року завідувачем метеостанції став Л.А.Олішевко, теж службовець повітового земства, сумлінний працівник. Він керував метеорологічними спостереженнями впродовж 18 літ – до 1933 року.

Станція надавала послуги сільськогосподарським установам, агрономічним закладам. На метеостанції протягом кількох десятиліть ретельно зберігався великий архів наукових спостережень. Заклад діяв і під час нацистської окупації Миргорода в 1941 – 1943 роках. Подальша ж доля станції не відома. Можливо, вона була спалена при відступі окупантів або припинила діяльність у зв'язку з розвитком централізованої державної метеослужби.

МИРГОРОДСЬКЕ ДВОРЯНСТВО

ПАВЛО ШЕРШЕВИЦЬКИЙ – МИРГОРОДСЬКИЙ ПРИЯТЕЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Якщо сьогодні з центру міста Миргорода перейти через річку Хорол на правобережжя, то за кілька метрів, на лівому боці головної вулиці Гоголя можна побачити одноповерховий цегляний будинок, який світить до перехожих разочком вікон. Майже як у Миколи Васильовича – «в нем, милостивые государи, восемь окошек! восемь окошек в ряд». Хоча сьогодні їх у цьому будинку вже більше, бо, споруджений ще в другій половині XIX століття, він згодом кілька разів добудовувався й перебудовувався.

Колись будинок стояв не при самій вулиці, як нині, а в глибині двору, бо дорога тоді пролягала східніше, ніж сьогодні, з тієї причини, що й міст через річку був метрів за 5 на схід від теперішнього. Ще в 70-их роках XIX століття цей будинок і вся садиба належали миргородським дворянам Шершевицьким. За свідченням місцевого лікаря-краєзнавця І.А.Зубковського, в 1840-их – 1850-их роках поблизу цього будинку стояв «простенький домик под камышовой крышей… Домик стоял в глубине двора, где теперь так называемый «земский сад».[1] До нинішнього часу той будиночок не зберігся.

Саме там і гостював у свого приятеля Павла Шершевицького великий український поет і художник Тарас Шевченко. Він приїздив до Миргорода не раз, бо мав тут чимало приятелів і знайомих. Тарас Григорович любив це місто, називав його «знаменитим», «богоспасаємим», «благословенним градом», хоч і був неприємно вражений провінційним станом його медичного обслуговування.

Шевченко відвідував Миргород як співробітник Київської археографічної комісії з завданням фіксувати місцеві пам'ятки старовини, а також бував тут на запрошення приватних осіб як маляр-портретист. Уперше він прибув до Миргорода навесні 1845 року й зупинився в оселі засідателя Миргородського повітового земського суду Федора Трохимовича Короленка (згодом його будинок перейшов до родини козаків Коробок), що неподалік від садиби П.Шершевицького. Того самого року Шевченко приїздив на Миргородщину ще двічі – влітку й восени. Бував він тут і 1946 року, а також після заслання, в останні роки свого життя.

З Павлом Миколайовичем Шершевицьким Тарас Григорович познайомився 1845 року в селі Мар'янському Миргородського повіту, в садибі

дідича Олександра Андрійовича Лук'яновича. Шершевицькі за батьківською лінією не належали до корінних миргородських родів; їхні далекі предки походили, либонь, із села Шершевичів, яке в XVIII ст. перебувало в складі Бакланської сотні Чернігівського полку.[2] В першій чверті XIX ст. у Миргороді жив «гарматний капітан» Микола Шершевицький. За молодих літ йому довелося брати участь у закордонних походах російської армії 1813 – 1814 років, побувати у Франції, що стало для нього доброю політичною школою. Як і дворяни з Миргородщини брати Муравйови-Апостоли, він 1815 року повернувся з Парижа, наснажений ідеями вільнодумства й визвольної боротьби, і невдовзі долучився до руху декабристів, став членом Південного Товариства, надто що служив у бунтівному Чернігівському полку.

За родинним переказом Шершевицьких, після поразки повстання полку, в січні 1826 року, коли вже почалося слідство над повстанцями, капітан Микола Шершевицький зненацька серед ночі приїхав із Тульчина до Миргорода й звідти без перепочинку, долаючи хуртовину й бездоріжжя, поспішно вирушив до хомутецького маєтку Муравйових-Апостолів, де негайно знищив небезпечні листи й документи в справі декабристів, аби вони не потрапили до рук слідчих.[3] І зробив це дуже вчасно, адже невдовзі з Петербурга прибув фельд'єгер, який мав завдання вилучити ті документи з садиби Муравйових-Апостолів. М.Шершевицький теж перебував під слідством, але завдяки тому, що документи, які могли йому зашкодити, було спалено, він відбувся порівняно легко – звільненням зі служби.

Земне життя капітана-декабриста було недовгим, він помер близько 1833 року. Ненабагато пережила його й дружина Катерина Йосипівна, яка пішла в інший світ через сухоти в віці 48 літ. У метричній книзі Миколаївської церкви містечка Сорочинців Миргородського повіту в розділі «Про померлих» зберігся запис про її смерть від 14 листопада 1842 року: «В местечке Сорочинцах проживавшая из города Миргорода капитанша Екатерина Осипова Шершавицкая вдова».[4] Поховано її було на парафіяльному цвинтарі в Сорочинцях. Тож їхній син Павло у віці неповних 20 літ залишився без обох батьків.

Павло Миколайович Шершевицький народився між 1822 і 1825 роками. Був у нього ще й молодший брат Михайло. В 1835 – 1836 роках хлопчики навчалися в Миргородській повітовій школі: Михайло в першому класі, а Павло – в другому.[5] Згодом Павло продовжив освіту в Полтавському пансіоні, але по смерті матері не зміг далі навчатися, бо на плечі молодого поміщика лягли турботи з ведення господарства.

Окрім миргородської садиби, Павло Миколайович був ще й власником

невеликих маєтків у повіті: в хуторі Плетенисі й у селі Жабокриках, де разом у нього налічувалося 50 душ чоловічої статі й 246 десятин землі.[6] Хутір Плетениха розміщався неподалік від Миргорода, за півтори версти на північ від села Деркачів по балці. (Величезні розкішні липи від колишнього панського маєтку зберігалися там аж до початку XX століття).

Село Жабокрики – за 31 версту від Миргорода, в протилежному, східному напрямку від Плетенихи. Це неподалік від гоголівської садиби Яновщини. Наприкінці XVIII століття село Жабокрики входило до Яреськівської сотні Миргородського полку, в ньому жили козаки й піддані багатих дідичів Забіл.[7] (Нині це село Соснівка Шишацького району).

1845 року, коли Тарас Шевченко познайомився з Павлом Шершевицьким, той ще не був одруженим. Життєлюб і веселун зі жвавою вдачею, високий і красивий молодик із чорним хвилястим волоссям і чорними вогнистими очима, він не відчував браку уваги ні з боку миргородських панн, ні від молодіжного товариства, яке часто збиралося в його миргородській оселі. Та й сам Павло любив погостювати в дідичів-сусідів. Служачи канцелярським чиновником невисокого класу в адміністрації миргородського повітового маршалка (згодом цю посаду перейменували на предводителя дворянства), Шершевицький і друзів собі заводив із цього середовища.

Щира дружба поєднувала Павла з дворянином Миргородського повіту Олександром Андрійовичем Лук'яновичем (1803 – 1878), хоч вони й були людьми з помітною різницею в віці й статках. Щонайбільше їх єднала невгамовна пристрасть до полювання.[8] Лук'янович тримав у себе велику псарню з породистими хортами, якій заздрило все миргородське поміщицтво. А околиці Миргорода були багаті на добрі мисливські угіддя, рясно населені дичиною, зайцями й лисицями, – це урочища Кильдиш, Чернече, поля між Малими Сорочинцями й Плетенихою. Тож Лук'янович і Шершевицький часто разом гайнували дозвілля на ловах.

Лук'янович був не скупий і дуже гостинний дідич. У нього бувала вся миргородська знать, зокрема, й тодішній предводитель повітового шляхетства Володимир Іванович Зеленський, відставний генерал-майор, поміщик села Шахворостівки. Крім усього, Олександр Андрійович був естетом, мав у себе багатющу книгозбірню, й молодий Шершевицький із великою повагою ставився до цього високоосвіченого пана.

1845 року Лук'янович, на той час уже майор у відставці, запросив до себе Тараса Шевченка, аби художник пожив у його маєтку в селі Мар'янському й написав портрети членів його родини. Саме тоді в садибі Лук'яновича й познайомилися Шевченко з Шершевицьким і зразу ж щиро заприязнилися.

Тарас Григорович став часто бувати в Павла Миколайовича в Миргороді. З його прибуттям завжди створювалася товариська, демократична атмосфера, приязне ставлення до служників, із якими Шевченко не гордував щиро поговорити й пожартувати, що дуже цінувалося двірнею Шершевицького. Поет читав простим людям свої вірші, й зворушені чутливі дівчата заливалися слізьми, переживаючи долю персонажів Шевченкових творів. А коли Тарас Григорович працював або відпочивав у покої для гостей, то всі благоговійно, святобливо ставилися до його відпочинку, навіть розмовляли пошепки й ходили навшпиньки.

За родинним переказом Шершевицьких, вірш Тараса Шевченка «Не женися на багатій», написаний у Миргороді 4 жовтня 1845 року, є експромтом поета, своєрідною віршованою порадою, створеною на одній із дружніх вечірок у домі Павла Миколайовича, коли молодіжне товариство радило неодруженому Шершевицькому, кого саме з миргородських панн йому слід обрати до шлюбу.[9]

Поліція пильно стежила за поетом, деякі миргородці навіть згадували, що їм доручалося доповідати, чим займаються Шевченко й гості в Шершевицького. Поза сумнівом, велися там і розмови на політичні теми, було згадувано й батька господаря садиби – декабриста Миколу Шершевицького. Тож не випадково в містерії Тараса Шевченка «Великий льох», написаній на Миргородщині в жовтні 1845 року, згадується слово «декабрист»:

Я оце літала
Аж у Сибір: та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі.

Далі у стосунках Шевченка й Шершевицького настала багаторічна перерва, спричинена засланням поета. Павло Миколайович за цей час змужнів, одружився. 1850 року він узяв шлюб із двадцятирічною Софією Захарівною Шульженко, донькою дворянина.

Варто трохи розповісти про її рід. За останніх часів існування Миргородського полку, 1783 року, в містечку Сорочинцях жив 32-річний полковий артилерійський осавул Семен Шульженко, син значкового товариша[10], 1803 року він мав звання поручика. Цей дрібний поміщик був власником 12 душ чоловічої статі, мав невеликий хутір поблизу Сорочинців. Його син Захар Семенович Шульженко 1837 року служив у містечку в чині титулярного радника.[11] Це й був батько Софії. Павло Шершевицький познайомився з Софією Захарівною, либонь, у Сорочинцях, приїжджаючи туди на батьківщину своєї матері та до родичів.

Тут ми зробимо невеликий відступ від основної лінії розповіді про

П.Шершевицького й Т.Шевченка, бо є ще один момент, вартий уваги й цікавий для історії нашого краю. Річ у тому, що предки Софії Захарівни й вона сама близько знались з Гоголями-Яновськими. Бабуся Софії Захарівни – Софія Максимівна Аксюкова, жителька містечка Сорочинців – дуже добре знала цю родину. Микола Васильович Гоголь, зацікавлений миргородською козацькою старовиною, їздив до старенької, й вона розповідала йому про часи минулої козаччини.[12] Сестри Миколи Гоголя дружили з сестрами Шульженківнами – Софією Захарівною й Ольгою Захарівною. Ольга Захарівна Шульженко (1820 – 1905), в шлюбі Корольова, чимало зберегла в своїй пам'яті про родину Гоголів і охоче розповідала про це. Будинок Ольги Захарівни був у центрі Сорочинців, на місці нинішнього історико-краєзнавчого музею. Саме там зупинявся Микола Гоголь, коли приїздив до Сорочинців. Шульженки, зі свого боку, теж бували в гоголівській Василівці. Микола Васильович, спостерігаючи Сорочинський ярмарок на Жабокрицькому майдані, міг знати і про шульженківський хутір Жабокрики, а може, навіть бував там.

На початку 50-их рр. XIX ст. Павло Шершевицький у невисокому чині колезького реєстратора все ще служив канцелярським чиновником у канцелярії миргородського повітового предводителя дворянства (на цю посаду 1847 року був обраний О.А.Лук'янович, який, до речі, став поручителем при одруженні Павла з Софією). 1852 року Шершевицький звільнився від канцелярської служби у зв'язку з обранням його опікуном («попечителем») хлібних запасних магазинів Миргородського повіту.[13] Цілком імовірно, що просуванню службовими щаблями він був зобов'язаний усе тому ж таки Лук'яновичу. Однак високих чинів Павло Миколайович так і не доскочив, залишившись губернським секретарем.[14] У подружжя Шершевицьких народилися діти – син Микола, названий на честь діда-декабриста, й донька Марія.

1859 року, після 14-літньої перерви, Тарас Шевченко, вже постарілий, змучений солдатчиною й засланням, знову прибув до Миргорода, до свого давнього приятеля Павла Шершевицького.[15] І хоч усі його тутешні знайомці, «миргородські козаки», теж не помолодшали, однак при зустрічі знову повіяло давніми спогадами, згадалася молодість. І знову – поезії, співи у приязному товаристві. Сорокап'ятирічний Шевченко, за переказами Шершевицьких, навіть залицявся до вродливої русявої Маланки, служниці Павла Миколайовича. Як стверджували в родині Шершевицьких, Тарас Григорович приїздив до них іще раз, після 1859 року. Згадки про ці зустрічі з великим поетом шанобливо зберігалися в сім'ї й у наступних поколіннях.

Павло Шершевицький помер, імовірно, в першій половині 1860-их

років у чині титулярного радника; відомо, що 1867 року Софія Захарівна була вже вдовою. Син Павла Миколайовича – Микола Павлович Шершевицький – продовжив демократичні традиції предків. Він належав до покоління українських народників 70-их років XIX століття, був близьким приятелем М.П.Драгоманова, входив до Старої Української Громади, 1877 року займався українізацією Закарпаття. Закінчивши медичний факультет Київського університету, працював земським лікарем у містечку Комишні на Миргородщині.[16] Мав чин надвірного радника. У народницьких колах він мав псевдонім «Колютка», як і батько, був улюбленцем друзів, душею товариства. М.П.Шершевицький утілював у життя ідею влаштування в Києві робітничої асоціації (артілі) для поширення народницької пропаганди[17], через що перебував під слідством поліції. Помер він у молодому віці.

Донька Шевченкового приятеля Павла Миколайовича Шершевицького Марія (в шлюбі Моргун) в майбутньому стала матір'ю відомого економіста Олександра Михайловича Моргуна (1874 – 1961). Саме він записав спогади своєї рідні про Т.Шевченка в Миргороді й за умов еміграції опублікував їх.[18]

Нащадки Шершевицьких розійшлися по світі. Їхній будинок, споруджений за останніх десятиліть XIX століття, був проданий миргородському земському лікареві Дмитрові Калениковичу Кривулі, а від того в 1880 році перейшов у власність земства. На межі XIX і XX століть у ньому розміщалася Миргородська повітова земська управа[19], за радянських часів – різні медичні заклади, а протягом останніх років, на початку XXI століття, – відділення Держказначейства, Пенсійного фонду та інші. Адреса

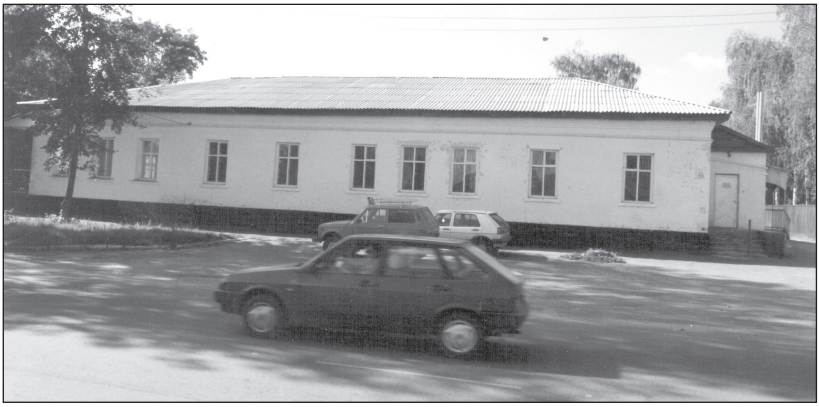

Колишній будинок родини Шершевицьких. Світлина 2000 р.

цього будинку нині – вулиця Гоголя, 159; із 2000 року в ньому проходять зібрання релігійної євангельської громади.

Миргородці свято бережуть пам'ять про перебування Великого Кобзаря на Миргородщині, перекази про нього протягом багатьох поколінь переповідаються в нашому краї[20].

ПРИМІТКИ

1. Зубковский И.А. Т.Г.Шевченко на Миргородщине / И.А. Зубковский // Глобус. – 1925. – 28.XI; Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 9083. – Оп.1. – Спр. 85. – Арк. 1 – 1 зв.
2. Центральний державний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 223. – Оп. 1. – Спр. 411. – Арк. 1 зв.
3. Моргун О. Шевченко на Миргородщині / О.Моргун // Рідне слово. – Ч. 3-4. – Мюнхен – Карльсфельд, 1946. – С. 52.
4. ДАПО. – Ф. 1011. – Спр. 186. – Арк. 119 зв.
5. Там само. – Ф. 958. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1 зв., 81 зв.; Миргородський краєзнавчий музей. Бібліотечний фонд. – Справи Миргородського повітового училища за 1835 р. – № 500.
6. Полтавские губернские ведомости. – 1851. – № 10. – С. 29.
7. Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1989. – 155, 249.
8. Моргун О. Вказана праця. – С. 53.
9. Там само. – С. 55.
10. ЦДІАУК. – Ф. 736. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 56 зв. – 57.
11. ДАПО. – Ф. 1011. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 91 зв.
12. Гиляровский В. По следам Гоголя // В.А.Гиляровский. Сочинения в четырех томах. – Т. 2. – М.: Правда, 1989. – С. 369 – 370.
13. Полтавские губернские ведомости. – 1852. – № 13. – Отдел 2. – С. 137 – 138.
14. Список дворян, внесенных в Дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. – Полтава, 1898. – С. 760.
15. Моргун О. Вказана праця. – С. 55 – 56.
16. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1879 г. – Полтава, 1880. – С. 62; Обзор состояния земской медицины в Миргородском уезде. – Полтава, 1880. – С. 5.
17. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – Стаття миргородського лікаря І.Зубковського «Доктор Шаршавицкий»: машинопис, без дати. – С. 13.
18. Див. примітку 3.
19. Полтавський літературно-меморіальний музей Панаса Мирного. – Осн. фонд. – Інв. № 248-д/3635. – Стаття П.Репетина «Спогади і критичні зауваження до біографії Панаса Мирного (П.Я.Рудченка)»: рукопис. – Арк. 10.
20. Див.: Розсоха Л. Перекази про Тараса Шевченка на Миргородщині / Л.О.Розсоха. – Миргород: ТОВ Вид-во «Миргород», 2014. – 24 с.

ДВОРЯНИ КОЧЕНЕВСЬКІ

Рід дворян Коченевських знаний у нашому краї з середини XVIII століття. Перші відомості про них знаходимо в відомому історикам «Щоденнику» генерального хорунжого Війська Запорізького Миколи Ханенка. Він протягом тривалого часу в 1740-их роках перебував у Петербурзі в складі депутації від України, члени якої домагалися від імперської Росії відновлення гетьманства, скасованого по смерті гетьмана Д.Апостола 1734 року. В цей час М.Ханенко постійно мав стосунки з українською козацькою старшиною, яка приїздила до північної столиці.

Серед численних українських знайомців Ханенка були й три брати – Федір, Кирило й Михайло Івановичі Коченевські. Федір і Кирило служили співаками в капелі при дворі імператриці Єлизавети Петрівни й мали прихильність як її самої, так і її фаворита Олексія Розумовського (теж знаного своїм рідкісно красивим голосом). Особливо відзначився талантом Федір Коченевський, «певчий дворянин», «вспевальной музыки басист».[1] Третій брат Михайло теж перебував «у фаворі», бо служив у так званій лейб-компанії[2]– особливій гренадерській роті лейб-гвардії Преображенського полку, який свого часу сприяв вступові на престол Єлизавети. Цариця щедро обдаровувала відданих їй осіб, надавала маєтки, права дворянства, військові звання, герби.

Герб роду Коченевських.

Брати Коченевські не мали знатного походження. Це були талановиті співучі козаки Качани з Прилуччини, що підтверджується наданим їм гербом: у нижній його частині зображені три золоті голівки (качани) капусти, а в верхній – арфа як символ їхньої належності до кола музики й співу.[3]

Коченевські були завсідниками в оселі М.Ханенка, де бачилися з багатьма земляками, в тому числі з братами Розумовськими – Олексієм і Кирилом. Бувала тут і сама імператриця, відвідувала вона й петербурзький дім Федора Коченевського. А ще до оселі Ханенка навідувалися численні музики й співаки з України.

2 квітня 1743 року співак Федір Іванович за свій талант був «пожалован дворянским достоинством», а ще через п’ять літ ушанований полковницьким рангом. Разом із ним такий самий ранг одержав і придворний сліпий бандурист українець Григорій Любисток.[4] А Федорів брат Кирило

восени 1746 року іменним указом був призначений на уряд лохвицького сотника Лубенського полку.[5] Кирило пробув сотником усього чотири роки, причому справи сотництва його цікавили мало, бо головним завданням для нього було знаходити на Полтавщині талановитих співаків і відвозити їх до імператорського двору.[6] Разом із званнями брати Коченевські отримали значні земельні володіння, здебільшого, в селі Березовій Луці та в Комишанській сотні (тоді Гадяцького полку).

Нащадки роду Коченевських стали можновладними поміщиками в Гадяцькому, Лохвицькому, Зіньківському й Миргородському повітах. Штаб-ротмістр Микола Коченевський служив комісаром Миргородського нижнього земського суду, миргородським повітовим хорунжим (1833).[7] У Березовій Луці Миргородського повіту, крім багатих земель, він тримав заїжджий двір із дерев'яним рубленим трактиром «о двух хатах».[8] Його брат Капітон Коченевський, колезький радник, у 50 – 60-их роках XIX ст. мав середньопомісний маєток понад 100 ревізьких душ.[9]

М.К.Коченевський.

Щонайбільше відомий на Миргородщині Модест Капітонович Коченевський (1836 – 1917) – дворянин, дідич містечка Березової Луки Миргородського повіту, великий землевласник, земський діяч. Він закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету (розряд природничих наук) зі ступенем кандидата. 1859 р. вступив на службу до канцелярії полтавського губернатора. За виборами дворянства в 1863 – 1866 рр. став членом Полтавської Межової Палати.[10]

З 1865 року, коли були запроваджені земства, Коченевського постійно обирають гласним Миргородської повітової земської управи. 1874 року він був почесним доглядачем Миргородського повітового училища. У 1860 – 1870-их роках мав 910 дес. землі в селах Березовій Луці й Остапівці.[11] В 1890 – 1902 рр. був на посаді незмінного члена Полтавського губернського «присутствія». В 1899 – 1902 роках обирався полтавським губернським гласним. Як мировий суддя 4-ї дільниці Миргородського повіту й голова повітового з'їзду мирових суддів (1874)[12] Коченевський вирішував питання юридичного захисту місцевого населення. Багато років поспіль обирався почесним мировим суддею Миргородського повіту. З 1893 року він мав високий чин дійсного статського радника. В 1902 – 1911 ро-

ках Модест Капітонович виконував відповідальну роботу предводителя дворянства Миргородського повіту.[13]

Протягом деякого часу М.Коченевський перебував на службі в відомстві установ імператриці Марії – фундації, яка займалася благодійністю. Саме тоді й його дружина Марія Леонардівна, молодша від нього на 18 літ, долучилася до доброчинних справ. У 1898 – 1909 роках вона стала опікункою сільської земської лікарні в Березовій Луці, а 1905 року – головою Миргородського місцевого комітету Російського товариства Червоного Хреста. В 1910 – 1913 роках була опікункою приватної 4-класної жіночої прогімназії Н.О.Грановської в Миргороді.[14] М.К. Коченевський приділяв чимало уваги діяльності закладів Полтавської єпархії: був членом єпархіальної училищної ради, 1904 року – членом єпархіального комітету Православного місіонерського товариства. В 1908 – 1913 роках він – депутат Державної думи Російської імперії 3 скликання від землевласників Полтавської губернії. В Держдумі миргородський діяч займався питаннями місцевого самоуправління й судових реформ.

Коченевський більшість свого часу проживав у Полтаві, у власному будинку на Сінній площі, а з 1913 року, коли пішов у відставку, – постійно жив у Березовій Луці. В Миргородському повіті він мав понад 1400 десятини землі. Вів велике господарство, зокрема, 1915 року був власником млина з паровиком і молотаркою в Березовій Луці, де працювали наймані робітники.[15] Мав у цьому селі телефонний абонемент – один із перших у повіті.

М.К.Коченевський помер 23 травня 1917 року після тривалої хвороби, похований у Березовій Луці. Із його дітей відома лише донька Тетяна. Доля їхнього маєтку така сама, як і в інших поміщиків: за більшовицької влади майно було націоналізоване. До наших днів у Березовій Луці збереглася частина з колишніх поміщицьких будівель.

Життя М.К.Коченевського минуло в активній діяльності. Чи був він прогресивним діячем свого часу – про це не можна судити однозначно. Лікар І.А.Зубковський відносив його до числа консерваторів у середовищі миргородських земців. Але хіба й могло бути інакше в суспільстві, де майновий ценз був визначальним для суспільних критеріїв? А от як людина освічена Модест Капітонович цікавився літературою й мистецтвом, зокрема, творчістю Т.Г.Шевченка. Так 1845 року він замовляв собі альбом офортів Шевченка «Живописная Украина», виданий у Петербурзі.[16] Ще занадто мало ми сьогодні знаємо про людські якості діячів минулого. Може, з часом дізнаємося більше.

ПРИМІТКИ

1. Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи. – Часть 1. – СПб., 1798. – С. 104.
2. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка (1727 – 1753) // Приложение к журналу «Киевская Старина». – К., 1884. – С. 359.
3. Общий гербовник. – С. 103.
4. Дневник генерального хорунжего. – С. 371.
5. Там само. – С. 285.
6. Архивы Украины (Лубенского полка) / Електронний ресурс / Режим доступу: cdtnkfyf.ucoz.ru/forum/38-168-1
7. Месяцослов и общий штат Российской империи на 1833 г. – Ч. II. – СПб., 1833. – С. 316.
8. Полтавские губернские ведомости (далі – ПГВ). – 1853. – 11 лютого. - № 6. – С. 1.
9. ПГВ. – 1861. – № 26. – Часть неофициальная. – С. 191.
10. Павловский И.Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. – Полтава, 1914. – С. 83 – 84.
11. Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.) // Российский государственный архив древних актов. – Ф. 1354. – Оп. 381. – Арк. 6 зв., 10, 11.
12. Памятная книжка за 1874 год. Изданная Полтавским губернским статистическим комитетом. – Полтава: Типография губернского правления, 1875. – С. 132.
13. Постановления Миргородского уездного земского собрания (далі – МУЗС) 1903 г. – Миргород, 1904. – С. 17 та ін.
14. Постановления МУЗС 1898 г. – Миргород, 1899. – С. 24; Постановления МУЗС 1905 г. – Миргород, 1906. – С. 313; Вся Полтава и губерния. На 1913 год. Издание М.А.Ямпольского. – Полтава, 1913. – С. 132.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 323. – Оп. 1. – Спр. 114. – Арк.7.
16. Ротач П. Полтавська Шевченкіана. – Кн. 1. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – С. 281.

ІСТОРІЯ РОДУ ФОН-ЕРНІВ

Пам'ятаю з дитинства, в школі мене нагородили книжкою письменника Віктора Некрасова «В окопах Сталинграда». Ніколи не думала, що це ім'я пов'язане з Миргородщиною. А виявилося, що так.

У XIX ст. в Комишнянській волості Миргородського повіту придбав собі чималі земельні володіння поміщик Антон Вільгельм Миколайович Фон-Ерн, виходець із старовинного шведсько-німецького роду. Служив у російській армії, 1858 року вийшов у відставку генерал-майором і оселився на Миргородщині. Мав середньопомісний маєток – 120 душ кріпаків у селах і хуторах довкола Комишні – в Зуївцях, Безводівці, Солонівщині.[1] Версти за чотири на північний захід від села Великої Грем'ячої,

між селами Черкащанками й Писарівкою, був ще й хутір Ернів. Люди називали дворянську родину просто Ернами або Геренами, тож і хутір іменували Гереновим хутором або Геренцями.

Генерал ще під час служби одружився з молодою красунею Валерією Францівною Флоріані, в минулому бідною гувернанткою з Італії.[2] По реформі 1861 року родина мала в Ерновому хуторі добре господарство, де працювали зо два десятки найманих робітників, які вирощували здебільшого цукровий буряк. В хуторі був великий ставок.

Герб дворян Ернів.

Подружжя Фон-Ернів обрало собі для життя хутір Солонівщину, де генерал мав 452 десятини землі.[3] Валерія Францівна мешкала там постійно. Народилося двоє дітей – Аліна й Микола. 1892 року Фон-Ерни одержали указ Герольдії про затвердження роду в правах дворянства. На початку XX ст. сім'я мала садибу також у Великих Сорочинцях.

Антон Фон-Ерн.

Родина дбала не тільки про власний добробут. 1907 року Микола Антонович подарував Миргородському земству дві садиби з будинками: для лікарні в Великих Сорочинцях (вона є й досі) та під народну школу в х. Солонівщині,[4] де на той час жили 292 душі селян.[5]

Валерія Фон-Ерн.

Аліна Антонівна, як і годилося панні з багатого дворянського роду, 1874 року закінчила Смольний інститут. За родинним переказом, під час випускного балу вона танцювала мазурку з імператором Олександром II. Одружена з Миколою Мотовиловим, вона на початку XX ст. жила в х. Озниці Комишанської волості, де володіла 175 дес. землі, а також у В. Сорочинцях. Приятелювала з кибинськими поміщиками Вульфертами, які мали двох панн.

Аліна Фон-Ерн.

Одна з доньок Аліни – Зінаїда, лікарка, в шлюбі Некрасова – народила сина Віктора. Це й був той самий Віктор Платонович Некрасов (1911 – 1987), майбутній відомий письменник, фронтовик, який за роман «В окопах Сталинграда» одержав Сталінську премію, а згодом – дисидент і емігрант, який не змирився з брежнєвською політикою.

Некрасови жили в Києві, але часто приїздили до Миргорода, до краю своїх предків – Комишні, Великих Сорочинців, а також до села Хаток. Письменник В.Некрасов у нарисі «Мама» згадував про свого старшого брата Миколу, який 17-літнім юнаком 1919 року трагічно загинув у Миргороді. З розповідей Віктора Платоновича і його тітки Софії вимальовується жахлива картина цієї трагедії.

Юний Микола Некрасов мав добрі мистецькі задатки як художник, актор і літератор, навчався в Швейцарії й Франції. 1919 року з голодного Києва, за наполяганням бабусі Аліни Антонівни, Миколу Некрасова відправили до Миргорода, де жив їхній родич лікар Сергій Миколайович Фон-Ерн. Юнака Миколу влаштували до миргородського санаторію, до туберкульозного відділення, в якому хворих харчували краще, ніж деінде. Хлопець розмовляв французькою мовою, носив накрохмалені комірці й манжети. Це було дивним і незвичним за часів злиденної радянщини, тому його сприйняли за французького шпигуна й заарештували прямо в санаторії. Знайшли його французькі книжки. Миколу забрали до миргородської ЧК, відомої своєю жорстокістю (саме того року проти засилля чекістів у Миргороді сталося повстання під проводом офіцера С.Дубчака). Хлопця жорстоко допитували протягом двох діб, урешті забили шомполами насмерть і викинули в річку.[6] Бідолашна мати навіть не знайшла синового тіла. Родичі звинувачували миргородського лікаря С.М.Фон-Ерна, двоюрідного дядька замордованого юнака, що той, остерігаючись за своє життя, не став на захист Миколи проти всесильної ЧК.

Трагічною була й доля самого лікаря Сергія Миколайовича Фон-Ерна. Переслідуваний радянською владою за своє походження, релігійні погляди та гуманістичні переконання, він був розстріляний органами НКВС 9 січня 1938 року.[7] (Детально про цього діяча можна прочитати в нашій книжці «Миргородські історичні етюди»).

Лікар Сергій Фон-Ерн.

Велике культурне господарство родини – хутір Ерна – після жовтневого перевороту було спалено, а знаний у народі «Геренів садок» із чудовими виноградниками, ягідниками й пасікою геть сплюндровано. На базі хутора створили комуну, її першим головою був Сергій Зубенко. За місцевим переказом, комунари не надто прагнули до праці, «ні біса не робили»,[8] через те злидарювали, навіть одяг шили з мішків. 1926 року в хуторі було 169 жителів. У 1932 – 1933 роках більшість членів комуни вимерли з голоду, вдалося врятувати тільки дітей.[9] У 1950-их роках Геренів хутір був об'єднаний із селом Писарівкою і як населений пункт знятий із адміністративного обліку.[10]

ПРИМІТКИ

1. Полтавские губернские ведомости. – 1861. - № 26. – Часть неофиц. – С. 191; Постановления Миргородского уездного земского собрания 1884 года. – Полтава, 1884. – С. 72.
2. Воспоминания С.Н. Мотовиловой / Електронний ресурс / Режим доступу: www.famhist.ru
3. Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.) // Российский государственный архив древних актов. – Ф. 1354. – Оп. 381. – Арк. 63.
4. Земская медицина и заболеваемость населения Миргородского уезда, Полтавской губернии, в 1911 году. Составил врач К.И.Горянов. – Миргород: Типография Ш.В.Шик, 1912. – С. 19; Отчет Миргородской уездной земской управы за 1912 год. – Миргород, 1913. – С. 286.
5. Списки населенных мест Полтавской губернии. Миргородский уезд. – [Без місця вид.], 1910. – С. 21.
6. Воспоминания С.Н. Мотовиловой.
7. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 2. – Київ – Полтава: Видавництво АСМІ, 2004. – С. 459.
8. Дані Олени Олексіївни Савченко, родички С.Зубенка. – Запис авторки 2014 р.
9. Звідомлення Олексія Антоновича Северина, 1927 р.н., жителя с. Остапівки.
10. Полтавська область. Адміністративно-територіальний поділ: довідник. – Полтава, 1968. – С. 124; Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648-2012 рр.): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / упоряд.: Васильєва Ю. О., Жук В. Н., Коротенко В. В. та ін. – Вид. 2-е. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 371.

НА ЙОГО САДИБІ РОЗМІСТИВСЯ МИРГОРОДСЬКИЙ КУРОРТ

У Миргороді до сьогодні ще збереглися деякі перекази про місцевого поміщика Миколу Григоровича Ковалевського, одного з найзаможніших дідичів Миргородського повіту на початку XX ст. Однак більшість нинішніх миргородців про нього майже нічого не знають. Що це за людина була? Хочу розповісти про те, що мені вдалося дослідити про цю особу.

Прізвище дворян Ковалевських трапляється по всій Україні. В XVIII – XIX ст. спостерігаємо його на Полтавщині – в Лубенському, Хорольському, Гадяцькому, Зіньківському й Миргородському повітах. Козаки, дворяни й священики Ковалевські жили в містечку Сорочинцях. Можливо, звідти й походили предки миргородського поміщика М.Г.Ковалевського. Його батько Григорій Костянтинович 1837 року служив ротмістром у кірасирському принца Альберта Прусського полку,[1] згодом дослужився до майора. Мав будинок у Миргороді, а в повіті володів середньопомісним маєтком (понад 500 душ) і кінним заводом із 143 кіньми англійської породи. Як заможна людина, Григорій Ковалевський був благодійником, наприклад, 1840 року він віддав свій будинок (6 кімнат із службовими приміщеннями) на правобережжі міста під Миргородське повітове училище.[2]

Переповідають, що пан Григорій був особисто знайомий із Миколою Гоголем, і дуже розгнівався на письменника, коли той у своїх творах посміявся над миргородськими панами, і, кажуть, навіть власноручно розтрощив пам'ятний «гоголівський» столик під дубом на своїй садибі, де свого часу в гостях у нього сидів Микола Васильович.[3]

Разом із дружиною Любов'ю Павлівною Г.Ковалевський мав дітей Миколу, Михайла, Костянтина, Марію й Олександру. Майор Ковалевський пішов із життя раніше від дружини, а його вдова як повноправна власниця господарювала в маєтку до початку 1860-их років. На плані Миргорода 1852 р. позначена «земля хутора поміщиці Ковалевської»,[4] нині це територія санаторіїв «Березовий Гай», «Миргород» і «Полтава». Дідичка Ковалевська скуповувала землі в сусідів-миргородців, як от 1852 року в поміщика Олександра Бровка (Бровкова).[5] Тож у 1850-их роках вона мала в повіті понад 600 десятин землі, зокрема, поблизу Миргорода й с. Шахворостівки, в урочищах Ісовому й Круглику, в хуторах Шелюговому й Ковалевському (останній був при с. Єрках),[6] у хуторах при містечку Яреських.[7]

Значну частину цих маєтностей успадкував один із її синів Микола Григорович Ковалевський (роки життя 1839 – пізніше 1917). 1864 року,

ще студентом університету, він був обраний від Миргородського повіту депутатом Полтавського депутатського дворянського зібрання.[8] В 80-их роках (за даними миргородського лікаря І.А.Зубковського), був миргородським прокурором, а також почесним мировим суддею повіту, головою мирового з'їзду. Як і годилося тоді дворянам його рівня, обирався членом Миргородського повітового земського зібрання, губернським гласним.[9] У 1890-их роках став опікуном Миргородського чоловічого парафіяльного училища й Шарківщинського народного училища.[10] 1897 року М.Г.Ковалевський мав високий чин дійсного статського радника.

Жив він у хуторі Нікольському Миргородської волості, названому так за його ймменням. Нині це в межах міста – територія санаторію «Березовий Гай». Заїзд до садиби був із боку вулиці Троїцької, де нині в'їзд на територію курорту. На початку ХХ ст. тут існували дві коротких вулички – Ковалевська й Миколаївська,[11] найменовані, певна річ, на честь власника садиби. Хутір Нікольський був, по суті, його дачею, де він жив, здебільшого, влітку. За розповідями, там був чудовий парк із розкішними алеями, добре доглянутим мальовничим ставком і багатовіковими дубами, які миргородці називали «дубами Гоголя». Поряд із цими пам'ятками природи й історії стояв добротний будинок для обслуги, а трохи віддалік – великий мурований будинок на 24 кімнати, де мешкав сам дідич Ковалевський. Миргородським художником Олександром Стельмахом, який жив у першій половині ХХ ст., була написана картина «Дача Ковалевського», на жаль, вона не збереглася. За свідченням миргородців, багатій мав ще одну дачу в м. Ялті.

Миргородський дідич постійно прирощував свої статки, зокрема, придбав від нащадків родини Муравйових-Апостолів частину маєтку в х. Стовбині. На початку ХХ ст. найбільші землі Ковалевського розміщалися на північ від с. Ромодану й на території села Шарківщини та хуторів Макортів, Глибокого, Лазнів. Усього він мав у повіті 1548 десятин землі.[12]

В х. Глибокому розміщалася його велика економія – господарчий двір із угіддями, де з 1909 року займалися буряковим насінництвом, дуже прибутковим на той час. В цьому господарстві діяли спиртовий завод, цегельня,[13] ферма для свиней йоркширської породи й великий кінний завод, де працювали 5 робітників,[14] які розводили коней робочого й верхового сортів.[15] Стверджують, що коней Ковалевський любив більше, ніж людей. Із 1896 року він був членом Розпорядчого комітету в справах кіннозаводства й конярства, який діяв при Полтавському сільськогосподарському товаристві.[16] Господар полюбляв усе новітнє, багате й вишукане. В його хуторах Нікольському й Глибокому на початку ХХ ст. вже були телефони – за тих років ще доволі рідкісне й престижне явище.[17]

Колишній будинок М.Г.Ковалевського.
Світлина К.Капельки, 1938 р.

Про людські якості М.Г.Ковалевського можемо судити зі спогадів миргородців. Лікар і земський діяч І.А.Зубковський називав його консерватором, бо той заперечував проти поліпшення шкільної освіти в селах повіту. Не надто любили поміщика й наймані робітники. 11 жовтня 1916 р. в його миргородському маєтку сільськогосподарські працівники на чолі з Іваном Шкуренком оголосили страйк, не вийшли на роботу й похвалялися розорити панське обійстя.[18]

Цікавий переказ, який свідчить про захланність миргородського прокурора, переповіла авторці цих рядків жителька Миргорода Н.І.Сидоренко. Пан Ковалевський власним коштом збудував у Миргороді міст через річку Хорол. Щоб покрити збитки, вирішив брати плату за проїзд мостом із одного берега на інший – по 5 копійок. Якось він і сам їхав через той міст, а поставлений там «мостовий», не знаючи пана в обличчя, став вимагати з нього саме 5 копійок. У Ковалевського були купюри тільки великого номіналу, п'ятака ж він не мав. Той служник протримав можновладця перед мостом добрячу годину, пунктуально вимагаючи п'ять копійок. Відтоді Ковалевський скасував власне розпорядження.[19]

Одруженим він не був, сім'ї не мав, у миргородській садибі бував наїздами. За його відсутності маєтком управляло бездітне подружжя, яких у місті називали «австрійцями». Вони виховували прийманку Раю, як стверджували люди, то була позашлюбна донька вельможі.[20] А в нащадків миргородської родини Хитьків зберігся переказ про те, що служниця пана Ковалевського красуня Уляна Хитько народила від нього позаш-

любного сина Івана, від якого й пішов на Мочарі рід відомих малярів-іконописців Хитьків.[21]

Про особисту долю поміщика Ковалевського після більшовицького жовтневого перевороту нічого не відомо. 9 грудня 1917 року Миргородська рада робітничих і селянських депутатів відібрала його землі й частину їх передала новоствореному миргородському курортові.

Через рік, у листопаді 1918 р. колишній будинок Ковалевського був відведений під штаб Миргородського козацького полку й під помешкання отамана цього полку – полковника Ш.[22] На той час великий будинок був добряче потрощений: пошкоджені двері, опалювальний котел, 6 груб, чепурня (ванна кімната) тощо. За різних влад будинок переходив із одних рук до інших. На початку 1920-их років будинок і всю садибу Ковалевського було відремонтовано.

Цікавий опис миргородського курорту 1925 року дає лікар Н.Є.Олешко в книжці «Миргородський курорт» (в описові ще помітні обриси забудови й реалії колишньої панської дачної садиби): «Ось ви вже на березі річки Хоролу, ліворуч залишається будинок колишнього суду… Далі йде місток – алея через усю річку – це вхід на дачу. Ви перетнули місток, тут тінь плакучої верби, чутно приємний аромат квітів, духмяної гвоздики й запах кропу плодової частини. Праворуч, ліворуч, посередині йдуть алеї; праворуч плодова частина саду, ліворуч тінистий парк на 10 десятин, пряма алея веде до будинку санаторії. Старий кам'яний великий будинок, перед ним клумби, квіти, тут ялина, тут туя запашна, а ось ла-

Відпочивальники курорту біля «дубів Гоголя» й корпусу – будинку з колишньої садиби Ковалевського. 1930-і рр.

вочки, тут приємно відпочити; за алеями, за клумбами другий будинок, стаціонар на 15 чоловік. За парком ідуть усі служби курорту: молочна ферма, пташня, стійло коней… А далі знову річка, а за нею поле – луки, розкішне сіно, тріскотнява коника».[23]

Оці луки, що на лівому березі Хоролу, які прилягають до нинішніх вулиць Миргородської й Курортної, місцеві жителі старшого віку й досі, через століття, називають Ковалевщиною, а після 1917 року так іменували всю територію курорту.

Старий кам'яний будинок поміщика зберігався досить довго як корпус санаторію «Миргород». У другій половині 1930-их років його перебудували, приєднавши новий двоповерховий корпус із струнким заскленим еркером. У місті це називали «Друга санаторія». Під час Другої світової війни там функціонували німецький госпіталь і гебітскомісаріат.[24] Наприкінці зими 1943 р. група миргородських підпільників на чолі з Яковом Далем підірвала частину будинку гебітскомісаріату, забравши звідти важливі документи.[25] Німці відбудували зруйноване, але через півроку, в вересні 1943 р., при відступі з Миргорода вони самі ж спалили цей корпус. На початку 1950-их рр. миргородці знову відбудували його для потреб курортної поліклініки.

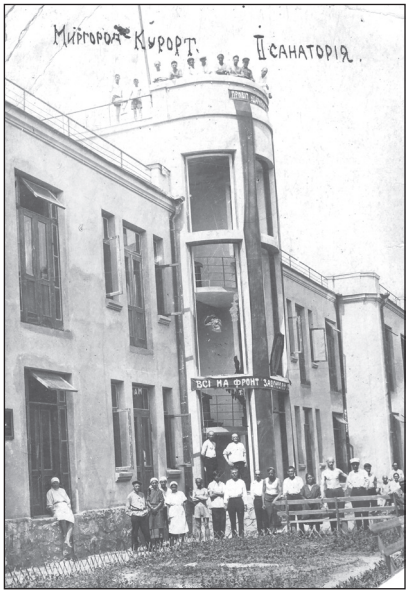

Будинок Другої санаторії. Близько 1939 р.

В 2010 році будинок як власність акціонерного банку «Полтава-банк» почали розбирати для нового будівництва. Останньою було знесено стіну з еркером. Ніщо в світі не вічне…

ПРИМІТКИ

1. Державний архів Полтавської області. – Ф. 958. – Оп.1. – Спр. 23-а. – Арк.6.
2. Справи Миргородського повітового училища за 1840 р. – Миргородський краєзнавчий музей. Бібліотечний фонд. – Інв. № 2080.
3. Кімлач О. Миргород: поема /О.Кімлач // Червона трибуна (м. Миргород). – 1937. – 6 серпня.

4. Миргородський краєзнавчий музей. Науково-допоміжний фонд. – Інв. № 1574.
5. Полтавские губернские ведомости. – 1853. – С. 450.
6. Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.) // Российский государственный архив древних актов. – Ф. 1354. – Оп. 381. / Електронний ресурс / – Арк. 41, 51, 59, 147 зв., 155.
7. Приложения к трудам редакционных комиссий для составления Уложения о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. – СПб., 1860. – Т. V.
8. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. Составлена П.Бодянским. – Полтава, 1865. – С. 185.
9. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1886 г. – Полтава, 1887. – С. 22.
10. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1893 г. – Миргород, 1894. – С. 160.
11. План м. Миргорода // Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648 – 1941). – Полтава, 2002. – С. 202 – 203.
12. Списки дворян Полтавской губернии. Опубликованные в Полтавских Губернских ведомостях. 1913 года. – Полтава, 1913. – С. 9; Списки лиц, имеющих право участия в избирательных собраниях и съездах для выбора земских гласных по Миргородскому уезду на трехлетие с 1913 года. Составлены Миргородской уездной земской управой. Исправленные по постановлению земской управы 31 мая 1913 года // Полтавские губернские ведомости. – 1913. – 13 июля. - № 56. – С. 1 – 6.
13. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 323. – Оп.1. – Спр. 114. – Арк. 12.
14. Там само. – Арк. 13.
15. Полтавский земский календарь на 1910 год. – Издание Полтавского губернского земства. – Полтава, 1909. – С. 150.
16. Оголошення про відкриття Розпорядчого комітету. – 1896. – Копія. – Архів авторки.
17. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1908 г. – Ч.1. – Миргород, 1909. – С. 330.
18. ЦДІАУК. – Ф. 320. – Оп. 1.- Спр. 1495. – Арк. 106.
19. Звідомлення Наталі Іванівни Сидоренко (1915 р. н.). – Запис авторки.
20. Звідомлення жительки м. Миргорода Олександри Олексіївни Лисенко. – Запис авторки 2010 р.
21. Записано від Надії Іванівни Макодзюби (1937 р. н.), нащадка роду Хитьків. – Запис авторки.
22. Либонь, Шарія (запис нечіткий). – Див.: Лист отамана Миргородського козацького полку полковника (Шарія?) до голови Миргородської повітової земської управи. – Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – Тека «Громадянська війна». – Ч.І.
23. Олешко Н.Е., доктор. Миргородский курорт / Н.Е.Олешко. – Миргород: Типография Ар. Бр. А. и Х. Шик, 1925. – С. 12.
24. Дані жителя м. Миргорода лікаря Олега Федоровича Кирпосенка. – Запис авторки 2008 р.
25. Розсоха Л. Миргородське підпілля / Л.Розсоха // Миргород – наш дім. – 2012. – 13 вересня. – Число 37 (597). – С. 3.

МИРГОРОДСЬКА ГІЛКА РОДУ СТАРИЦЬКИХ

Тим, хто цікавиться миргородською старовиною, добре відоме прізвище дворян Старицьких. Представники цього великого розгалуженого роду в XIX ст. жили в Полтавському, Миргородському, Хорольському, Костянтиноградському, Новомосковському та інших повітах. На Миргородщині Старицькі відомі з XVII ст. Не вдаючись до детальної розповіді про цей рід за давно минулих часів, зазначимо тільки, що серед предків миргородської гілки Старицьких були й полтавський протопіп, і полтавський сотник та городовий отаман, і миргородський полковий обозний, і хорольський повітовий маршал.[1]

Олександр Дмитрович Старицький. 1897 р.

Поміщик Дмитро Семенович Старицький 1853 року придбав у Владислава Миколайовича Горчакова – небожа і спадкоємця В.Я.Ломиковського – маєток останнього в селі Панасівці й хуторі Парк-Трудолюб: 540 десятин землі й 85 ревізьких душ чол. ст.[2] Відтоді родина Старицьких жила в Парку-Трудолюбі. По смерті Дмитра Семеновича майно успадкувала його вдова Олександра Павлівна (з дому Леонтович). Їй же належали землі в селах Шахворостівці, Панасівці, Сакалівці та в хуторі Круглику,[3] а також у с. Милюшках сусіднього Хорольського повіту.

Їхній син Олександр Дмитрович Старицький (1843 – 1907), можновладний дідич, як і батьки, мав осідок у Трудолюбі. Освіту він здобув у 2-ій харківській гімназії. В 1860 – 1870-их роках служив у Хорольському повітовому скарбництва й повітовому «присутствії».[4] Миргородський повітовий гласний у 1878 – 1907 роках, почесний мировий суддя Миргородського повіту,[5] предводитель миргородського дворянства, голова миргородського земського зібрання в 1880-их роках, земський начальник 1-ї дільниці Миргородського повіту,[6] опікун Ярмаківської народної школи [7] – такі найголовніші віхи його діяльності. Олександрові Дмитровичу дісталося в хуторі гарне господарство, започатковане ще попередником В.Я.Ломиковським.[8] А надто славився в повіті зразковий трудолюбівський садок Ломиковського з декоративним ставком-озерцем. 1890 року О.Д.Старицький мав у Трудолюбі 491 дес. землі, вітряк, пасіку на 23 вулики. В господарстві працювали 16 коней і 32 воли. Влітку 1902 р. у Старицького під час перебування в Миргороді гостював знаменитий родич – композитор М.В.Ли-

сенко. Олександр Дмитрович помер у чині статського радника 17 жовтня 1907 року. [9] Як свідчать офіційні джерела початку XX ст., О.Д.Старицький мав дружину Анастасію Андріївну й дітей Дмитра, Олександра і Марію.

Шалені буревії перших десятиліть XX століття розпорошили рід Старицьких по світі, розвіяли вони й пам'ять про нього серед миргородської людности. Лише після здобуття нашою державою незалежності українці стали глибше дошукуватися своїх родових коренів. Якось завітав до мене в Миргородський краєзнавчий музей молодий учитель місцевої школи Андрій Миколайович Пронька. Знаючи про мої заняття генеалогією краю, він мав надію більше довідатися про своїх предків: його мати походила з миргородської гілки Старицьких, але відомостей у сім'ї було обмаль. В родині збереглися лише деякі світлини першої половини XX ст. та ще цікавий документ – щоденник юної гімназистки Катерини Олександрівни Старицької, прабаби Андрія Проньки.

Спільними зусиллями, залучивши до пошуків ще й інших родичів, близьких і далеких, ідучи запорошеними слідами минувшини, ми намагалися розкрити ще одну сторінку миргородської давнини.

З'ясувалося, що по смерті дружини Анастасії Андріївни О.Д.Старицький удруге одружився з жінкою незнатного походження, своєю економкою Марією, яка мала власну доньку Любу. В цьому шлюбі Старицькі народили ще восьмеро дітей – це Єлизавета (Ліля), Надія, Олена, Катерина (нар. близько 1900 р.), Антоніна (1906), Микола, Сергій [10] та, ймовірно, Василь.

Мешкали Старицькі в правобережній частині Миргорода, яка в XIX – на початку XX ст. вважалася елітним районом, де жила вся миргородська знать, дворяни, інтелігенція. Заможний дідич збудував у місті великий будинок (наразі це приміщення військкомату на вулиці Гоголя, № 150).[11] Жила в Миргороді й сестра Олександра Дмитровича Парасковія Дмитрівна, одружена зі знаним у місті лікарем Корнієм Івановичем Горяновим (народився близько 1872 р.).[12] Їхній будинок зберігся донині – це № 7 на вулиці Шевченка, але він зазнав помітних перебудов і добудов.

Всі миргородські Старицькі тісно родичалися між собою. Багатьох із них спіткала нелегка доля. Одна із дочок Старицьких вийшла за заможного жителя Ведмедівки Дяченка; будинок Дяченків у провулку Гончарному зберігся досі – це № 17. За радянських часів подружжя виїхало з Миргорода до Підмосков'я, де в них була дача. Там Дяченко помер, а дружину було пограбовано й убито.[13]

Непросто склалася доля Єлизавети (Лілі) Олександрівни Старицької, яка поєднала своє життя з Рудольфом Андрійовичем Пельше (1880 – 1942). Її чоловік у 1906 – 1922 роках працював у Миргородській худож-

ньо-промисловій школі завідувачем бібліотеки, викладачем малювання, згодом в. о. директора цього закладу,[14] викладав у Миргородській чоловічій гімназії.[15] 1923 року подружжя виїхало на батьківщину Р.Пельше – до Латвії, де Рудольф Андрійович став професором Латвійської академії мистецтв, з 1932 р. – проректором академії, мав високі нагороди. Після включення Латвії до складу СРСР, напередодні німецької окупації Латвії, 22 червня 1941 року Р.Пельше був примусово виселений з батьківщини.[16] Дружина Єлизавета Олександрівна зверталася по захист і допомогу до чоловікового родича Арвіда Яновича Пельше, високопоставленого партійного функціонера, секретаря ЦК Компартії Латвії, але отримала його відмову. Життя Рудольфа Пельше закінчилося 30 жовтня 1942 року в Казахстані.[17] За свідченнями миргородських родичів, він разом із старшим сином був розстріляний. Вже по війні, як розповідають, Арвід Пельше сам приїздив до Єлизавети Олександрівни, вибачався перед нею, мовляв, такі були небезпечні сталінські часи, він і сам міг би постраждати…

Про інших сестер Старицьких мало відомо. Олена Олександрівна на одній із світлин сфотографована в одязі черниці. Інші після заміжжя змінили батьківське прізвище, бо так було спокійніше з огляду на репресії з боку більшовицької влади. Катерина й Надія вийшли заміж за братів Дмитра й Анатолія Титових.

Катя Старицька. 1915 рік.

Катерина Олександрівна Старицька з 1913 до 1917 року навчалася в приватній Полтавській жіночій гімназії, засновницею й начальницею якої була Наталія Олександрівна Старицька (1873 – 1960), вихованка знаменитих Бестужевських курсів, їхня віддалена родичка. Тут варто зазначити, що й інші панії з роду Старицьких мали потяг до освітньої й доброчинної діяльності. Наприклад, ще в першій третині XIX ст. Н.Ф.Старицька утримувала пансіон при Полтавському жіночому інституті.[18]

Навчаючись у Полтаві, юна Катя жила в найманому помешканні разом із ровесницею Марією Горяновою, своєю двоюрідною сестрою, єдиною донькою миргородського лікаря К.І. Горянова й Парасковії Дмитрівни Старицької. Корній Іванович, часто відвідуючи в Полтаві свою одиначку, підтримував коштами й її співмешканку Катю.[19]

Щоденник гімназистки К.Старицької дає уявлення про те, якими були побут і дозвілля юних панн із шляхетних родин 100 років тому: книжки, театр, концерти, кінематограф-біоскоп (беззвукове кіно), патеграф (кінотеатр на Петровській площі), гімназійні вистави, відвідування модисток, благодійна допомога нужденним і, певна ж річ, перші зацікавлення молодими полтавськими кадетами.

Після жовтневого перевороту 1917 року юній дівчині стало небезпечно самій жити в Полтаві, й вона, закінчивши 7 класів гімназії, повернулася до Миргорода, де наступного року закінчила 8 клас місцевої жіночої гімназії. На одному зі знімків родинного архіву нащадків – Катя Старицька з юнаком, либонь братом, верхи на конях біля свого будинку в Миргороді (нинішнє приміщення військкомату).

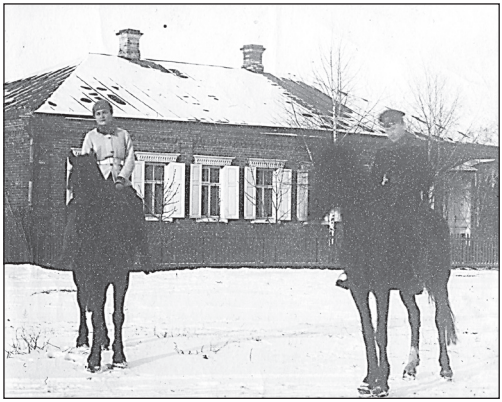

Катя Старицька біля свого будинку в Миргороді. Близько 1917 р.

Старицькі брали діяльну участь у громадському й культурному житті міста. 1920 року вони передали чимало старовинних експонатів до новоствореного миргородського музею.[20] Коло їхніх знайомих – це інтелігентні родини Миргорода перших десятиліть XX ст.: Сластьони, Леонтовські, Біловольські, Зубковські, Лаппо-Данилевські, Самійленки та численні родичі Старицьких – Малинки, Зарудні, Вернадські, Леонтовичі, Гиренки, Вірські.[21]

Сестри Старицькі. Після 1917 р.

Чи не останнім власником маєтку в хуторі Парк-Трудолюб був Василь Олександрович Старицький (нар. 1885 р.).[22] Про його братів Сергія й Миколу мало що відомо. Сергій Олександрович (1905 – 1969) помер у Болгарії, в м. Софії. Микола, котрий, за переказом жителів Трудолюба, начебто служив у якомусь міністерстві в Москві, за часів хрущовської «відлиги», близько 1957 року приїхав до рідного села, подивився на занедбану батьківщину, походив родинним садком, розвів вогнище біля озерця. До нього підійшли місцеві селяни-колгоспники, впізнали його. Старицький із сумом промовив: «Батько був поганим господарем, а ви ще гірші…».[23]

Навіює невеселі роздуми світлина перших років радянської влади, на якій дві сестри Старицькі зняті на тлі колишньої поміщицької садиби з занедбаним двоповерховим будинком, зруйнованим басейном і розтрощеним фонтаном. Здогадуємося, що це на предківщині Старицьких у Трудолюбі – колись найкрасивішому селі Миргородщини.

Примітки

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф.54. – Оп.1. – Спр. 1815; Месяцослов с росписью чиновных особ, или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1813. – Ч. II. – С. 394; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. - Т.4. – К., 1914. – С. 744 – 749; Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 132, 268 та ін.
2. Полтавские губернские ведомости. – 1853. - № 30. – С. 306.
3. Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.) // Российский государственный архив древних актов. – Ф. 1354. – Оп. 381. - Арк. 97, 122, 146, 148.
4. Бутенко Евгений. Родословная Старицких / Е.Бутенко. – Глобино, 2005. – С. 22.
5. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1884 г. – Полтава, 1884. – С. 42.
6. Дворянский адрес-календарь на 1897 год / Изд. Н.В.Шапошникова. – СПб., 1896. - С. 254.
7. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1906 г. – Полтава, 1907. – С. 67.
8. Про В.Я.Ломиковського див.: Розсоха Л. Миргородська старовина: Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки / Л.Розсоха. – Кобеляки, 2002. – С. 214 - 228; Її ж. Нове про Василя Ломиковського/ Л.Розсоха // Миргородські обрії: літературний альманах. – Миргород: ТОВ Вид-во «Миргород», 2016. – С. 157 – 161.
9. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1910 г. – Миргород, 1911. – С.283.
10. Дані родини А.М.Проньки. – Запис авторки 2015 р.
11. Звідомлення миргородського лікаря-краєзнавця Миколи Олексійовича Варченка. – Запис авторки 1998 р.
12. Те саме.
13. Дані Антоніни Павлівни Жижки (1937 р. н.), жительки провулку Гончарного, № 15, сусідки Дяченків. – Запис авторки 2004 р.

14. Отчет о состоянии Миргородской художественно-промышленной школы имени Н.В.Гоголя, за 1912 год / Без титульного аркуша. – Миргородський краєзнавчий музей. Бібліотечний фонд. – С.6.
15. Справочная книжка по Полтавской губернии на 1908 год. – Полтава: Типо-литография губернского правления, 1908. – Миргородский уезд. – С. 7.
16. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Пельше,_Рудольф
17. Там само.
18. Письма Н.В.Гоголя / Ред. В.Н.Шенрока. В четырех томах. – Издание А.Ф. Маркса. – Т.1. – СПб., 1902. – С. 99 (прим.).
19. Щоденник гімназистки Каті Старицької 1913 – 1914 років. – Родинний архів А.М.Проньки (м. Миргород).
20. Соколовська Є. Опанас Георгійович Сластьон: Портрет з пам'яті (неопубліковані спогади). – Машинопис // Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів.
21. Звідомлення Катерини Леонтіївни Жолдак, жительки Миргорода. – Запис авторки 1995 р.
22. Отчет об агрономической помощи населению Миргородского уезда в 1912 году. – Миргород, 1912. – С. 42; Списки лиц, имеющих право участия в избирательных собраниях и съездах для выбора земских гласных по Миргородскому уезду на трехлетие с 1913 года. Составлены Миргородской уездной земской управой. Исправленные по постановлению земской управы 31 мая 1913 года // Полтавские губернские ведомости. – 1913. – 13 июля. - № 56. – С. 1 – 6.
23. Повідомив житель Миргорода Іван Васильович Панащатенко (1929 р. н.). – Запис авторки 2007 р.

ОСТАННІЙ ГОЛОВА МИРГОРОДСЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ЗЕМСЬКОЇ УПРАВИ

1917 рік. Для людей старшого віку, вихованих радянською школою, ця дата асоціюється лише з жовтневим переворотом, який комуністичні ідеологи найменували Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Про більшовиків-революціонерів свого час було написано дуже багато. А що ми знаємо про діячів Миргородщини, які не підтримували більшовизму? Про них протягом семи десятиліть не годилося писати… Одна з таких напівзабутих сьогодні особистостей – Георгій Миколайович Лаппо-Данилевський, останній із когорти земських діячів Миргородщини початку XX ст.

Лапи-Данилевські (така первісна форма прізвища), вони ж Данилевські – це старовинний козацько-старшинський рід Миргородського полку. Прадід Георгія – Лев Іванович, миргородський полковий хорунжий[1], із 1774 року мав високе козацьке звання бунчукового товариша. Він належав до близького оточення родини Гоголів-Яновських, адже

вони були сусідами й володіли маєтками в х. Купчиному[2] (згодом Яновщині, нині Гоголевому). Дід – Георгій Левович – поміщик містечка Шишаку, одружився з Марією Семенівною Данилевською, сестрою Олександра Данилевського, який був найближчим другом юності Миколи Гоголя. Батько майбутнього земського діяча – Микола Георгійович, полковник, жив у с. Шахворостівці, знався на конях і створив у своєму господарстві власний кінний завод.

Георгій Миколайович Лаппо-Данилевський.

Георгій Миколайович Лаппо-Данилевський народився 26 квітня 1880 р. в містечку В.Сорочинцях, бо саме там був родовий маєток його матері Ганни Олексіївни Малинки, знатної української дворянки козацького походження. Батьки мали змогу дати своєму єдиному синові добру освіту. 1899 року Георгій закінчив гімназійне відділення імператорського ліцею в Москві[3], далі студіював юриспруденцію в Московському й Петербурзькому університетах. Закінчивши 1905 року навчання, працював за фахом юриста в північній столиці, а невдовзі повернувся на батьківщину – Полтавщину, де служив у справах дворянських виборів[4]. У 1905 – 1907 роках він був почесним мировим суддею Миргородського повіту[5], з 1907 року – повітовим земським гласним.

Протягом перших десятиліть ХХ ст. Г.М.Лаппо-Данилевський вів значну службову й громадську діяльність. Живучи в Шахворостівці й працюючи земським начальником І-ї дільниці (Миргородська, Кибинська, Петрівська й Багачанська волості), одночасно був членом ради Миргородської художньо-промислової школи[6], головою Шахворостівського сільськогосподарського товариства[7], членом Миргородської лікарської ради[8], Економічної ради, головою правління каси дрібного кредиту тощо.

У Миргородському повіті Георгій Миколайович володів 150 десятинами землі[9] та успадкованим від батька заводом верхових і робочих коней[10]. Мав два будинки в Шахворостівці й один у Миргороді (на розі нинішніх вулиць Гоголя й Грекова)[11] і дачу в с. Баранівці.

В 1914 – 1917 роках Г.М.Лаппо-Данилевський – голова Миргородської повітової земської управи. Співпрацюючи з лікарем І.А.Зубковським, був причетний до створення Миргородського курорту[12].

До кола його близького спілкування входили відомі дворянські й інте-

Г.М.Лаппо-Данилевський і І.А.Зубковський.

лігентські родини краю: Малинки, Старицькі, Чарниші, Смагіни, Козиненки, Ярошенки, Пеунови та інші. Члени роду Лаппо-Данилевських були близькими до таємних молодіжних гуртків драгоманівського напрямку.

Ще студентом, близько 1901 року, Георгій Миколайович одружився з Катериною Павлівною, донькою статського радника Почтарьова. В Москві вона була досить знаною оперною співачкою, виступала на сцені Великого театру, але через легеневе захворювання покинула оперну кар'єру[13]. **(Фото 30:** Катерина Павлівна Лаппо-Данилевська.**)** В Миргороді вона займалася культурною й благодійною діяльністю, зокрема, стала опікункою Миргородського жіночого початкового народного училища[14]. Її шлюб із чоловіком був нетривалим, вони розлучилися. Двоє дітей – Микола і Галина – залишилися з батьком у Миргороді.

Події 1917 року різко змінили життя земського діяча. Після Лютневої революції 1917 р. голова Миргородської повітової земської управи Г.М.Лаппо-Данилевський був обраний на посаду голови Миргородського Тимчасового комітету, який підкорявся Тимчасовому урядові.[15]

Керувати повітом довелося за тяжких умов. Після жовтневого перевороту в Петрограді на Миргородщині утворилася ситуація невизначеності, безладдя й розбрату, зростали ціни. Ширилася зневіра до Тимчасового уряду, населення все більше схилялося до Української Центральної Ради як національного державного органу. Миргородська міська дума й Тимчасовий комітет на чолі з Г.Лаппо-Данилевським (комітет невдовзі перетворився на повітову народну управу) підтримали Українську Центральну Раду й стали виконувати її розпорядження. В листопаді 1917 р. було ухвалено відкрити в Миргороді середню сільськогосподарську й ремісничу школу в честь оголошення Української Народної Республіки.[16]

Військові частини, які стояли в Миргороді на той час, швидко українізувалися й переходили на бік УНР. За умов хаосу й бешкетів кінця 1917 року в місті діяв комітет із охорони громадського спокою, якому земська управа допомагала коштами на утримання міліції.

Тим часом більшовики закликали селян відбирати й ділити поміщицькі землі, інвентар, хліб. У Миргородському повіті були експропрійовані

землі багатьох землевласників, у тому числі й Георгія Лаппо-Данилевського в Шахворостівці.

10 січня 1918 р. червоногвардійський загін під орудою більшовика І.В.Войнова витіснив із Миргорода військову частину Української Центральної Ради. У Миргороді було проголошено більшовицьку владу на чолі з харківським більшовиком М.Чайкою – надзвичайно жорстокою особистістю й кривавим ватажком. Він розігнав комітет з охорони Миргорода, змусив Миргородське повітове земство провести засідання надзвичайного повітового земського зібрання й передати його повноваження військово-революційному комітетові, який він сам очолив. Ліберал Г.Лаппо-Данилевський не зміг протистояти такому потужному збройному тискові.

За часів гетьмана П.Скоропадського (1918) Георгій Миколайович був призначений на посаду миргородського повітового старости.[17] Вона теж вимагала більш рішучих рис характеру, либонь, через це Лаппо-Данилевський був на уряді повітового старости недовго.

1919 року разом із другою дружиною й дітьми від першого шлюбу Миколою й Галиною він емігрував до Франції. Там, у місті Тулоні, 15 серпня 1922 р. й закінчилося його життя. За даними нащадка роду К.Ю. Лаппо-Данилевського, діти миргородського діяча під час Другої світової війни були антифашистами, учасниками руху Опору, за що Галина навіть потрапила до концтабору Равенсбрюк.

На Миргородщині ж, на базі колишньої економії Лаппо-Данилевського в Шахворостівці близько 1920 р. було створено комуну «Червона Зірка»,[18] яка, одначе, проіснувала недовго. Колись прогресивне культурне господарство за недбалої більшовицької влади остаточно занепало.

ПРИМІТКИ

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 349. – Арк. 63; Наказы малороссийским депутатам 1767 года и акты о выборах депутатов в Комиссию сочинения Уложения. – Издание «Киевской старины». – К., 1889. - С. 65.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського НАН України. – Ф. ІІ. – Од. зб. 4550. – Арк. 1; Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 256.
3. Списки бывших воспитанников Императорского лицея в память Цесаревича Николая. – М., 1900. – С. 32, 69.
4. Лаппо-Данилевский К.Ю. Семья Лаппо-Данилевского: истоки и традиции / К.Ю. Лаппо-Данилевский // Клио. – 2013. – № 12. – С. 94.
5. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів (Далі – МКМ. НА). – Фрагмент документа без дати.
6. Отчет о состоянии Миргородской художественно-промышленной школы имени Н.В.Гоголя, за 1912 год. – / Без титульного аркуша. – МКМ. НА. / – С. 5.

7. Отчет об агрономической помощи населению Миргородского уезда в 1912 году. – Миргород, 1912. – С. 40.
8. Земская медицина и заболеваемость населения Миргородского уезда, Полтавской губернии, в 1911 году. Составил врач К.И.Горянов. – Миргород: Типография Ш.В.Шик, 1912. – С. 108.
9. Списки лиц, имеющих право участия в избирательных собраниях и съездах для выбора земских гласных по Миргородскому уезду на трехлетие с 1913 года. Составлены Миргородской уездной земской управой. Исправленные по постановлению земской управы 31 мая 1913 года // Полтавские губернские ведомости. – 1913. – 13 июля. - № 56. – С. 1 – 6.
10. Опись лошадям Дубровского конного завода Его Императорского высочества Великого князя Дмитрия Константиновича, назначенным в аукционную продажу на 10 и 11 ноября 1906 года. – [Миргород]: Тип. Ш.В.Шик, 1906. – С. 53 – 55.
11. Звідомлення проф. Б.Г.Марченка (м. Київ), уродженця м. Миргорода, й миргородського лікаря-краєзнавця В.О.Варченка. – Записи авторки 2000 р.
12. Зубковский И.А. О миргородском минеральном «гоголевском» источнике // Ваше превосходительство! Автобиография и другие документы из архива основателя Миргородского курорта – земского врача, действительного статского советника, генерала – Ивана Андреевича Зубковского. – К.: СМП «Аверс», 2008. – С.138.
13. Лаппо-Данилевский К.Ю. Семья Лаппо-Данилевского: истоки и традиции / К.Ю. Лаппо-Данилевский // Клио. – 2013. – № 12. – С. 94.
14. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1914 г. – С. 555.
15. Аббасов А., Герасименко О. Миргород. – Харків: Прапор, 1967. – С. 36 – 37.
16. Журнал засідання економічної ради 26 листопада 1917 р. при Миргородській повітовій народній управі. – Державний архів Полтавської області. – Ф. 610. – Оп. 2. – Спр. 6.
17. Ревегук В. Полтавщина в огні Української революції (1917 – 1921 рр.). – Полтава, 2014. – С.194.
18. Червона трибуна (м. Миргород). – 1960. – 19 листоп. - № 137.

РІД ПИЩИМУХ В ІСТОРІЇ МИРГОРОДЩИНИ

Від початку XVIII століття в містечку Сорочинцях Миргородського полку спостерігається прізвище Пищимук (Пищимука). Це був один із найповажніших козацьких родів, із якого вийшло чимало відомих діячів наступних віків і представники якого й нині живуть у нашому краї.

Ми припускаємося думки, що таке рідкісне прізвище утворилося від ще давнішого антропоніма Печимука (на зразок прізвищ Варивода, Недайборщ, Січиокно тощо). З другої половини XIX ст. усталилася форма Пищимуха, хоча траплялися й інші видозміни написання прізвища: Пищимученко, Пещимука, навіть Пещименко.

Сорочинські Пищимуки належали, здебільшого, до козацької старшини полкового й сотенного рівнів, але були серед них і впливові заможні

посполиті. Найвідоміший із козаків – Лука Пищимука – служив у Миргородському полку з 1741 року. В той час молоді козаки здобували освіту в Київській академії. 1767 року Луку як високоосвіченого козака й старшого полкового канцеляриста було призначено депутатом до так званої Комісії Уложення – колегіального органу часів Катерини II, призначеного для систематизації законів.[1] Із 1783 року, після ліквідації козацького устрою, Л.Пищимука одержав чин губернського секретаря. Його сини, які спершу теж служили в Миргородському полку, згодом отримали дворянський статус.

Рід дворян Пищимук був багатодітним, розгалуженим і досить заможним, більшість із його членів належали до парафії Преображенської церкви. Вони поріднилися зі знатними, багатими сорочинськими й миргородськими родами Журахівськими, Дяченками, Золотаревськими. Неподалік від Сорочинців існував хутір Пищимук; у середині XIX ст. Пищимуки володіли сотнями десятин землі в сорочинських дачах.

Правнук Луки – Никифор Пилипович Пищимука – заможний сорочинський дідич, «титулярний радник і кавалер», у середині XIX ст. володів ще й маєтком у селі Кибинцях, який дістався йому, либонь, від дружини, та хутором біля села. У 30-их – 40-их роках він служив секретарем і засідателем Миргородського повітового суду, секретарем Миргородської міської ратуші.[2] Багатий кибинський поміщик, власник близько 500 десятин землі був ще й меценатом: 1846 року Н.П.Пищимука одержав подяку від губернського начальника за «стараннu його службу і зроблені від нього пожертви на користь миргородської городової ратуші і тамтешнього сирітського суду».[3]

Цікаво, що Никифор Пилипович Пищимука входив до кола кибинських знайомих родини Гоголів-Яновських. За спогадами сучасників, письменник Микола Гоголь цікавився долею поміщика Н.П.Пищимуки. В середовищі дворян села Кибинців навіть існувала версія, що твір Гоголя «Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» написаний на ґрунті реального життєвого конфлікту між двома кибинськими поміщиками – Никифором Пилиповичем Пищимукою та його сусідом Никифором Кириловичем Осиповим.

Примітний іще один факт в історії Миргородського краю. Дружина Н.П.Пищимуки Фотина (записана в метричному свідоцтві малограмотним дяком як Пещименкова, тобто Пищимукова) 1848 року стала хрещеною матір'ю новонародженого Івана Андрійовича Зубковського[4] – майбутнього лікаря, засновника Миргородського курорту (Зубковський народився в сім'ї священика в селі Єрках, сусідньому з Кибинцями). Іван Андрійович добре знав сина своєї хрещеної матері Якова Никифорови-

ча Пищимуку через спільну роботу в справах Миргородського земства: Яків наприкінці XIX ст. був повітовим земським гласним.[5]

Нащадки Пищимук жили в Кибинцях до 1917 року. А після більшовицького жовтневого перевороту вони покинули свій маєток. Онук Фотини Валерій Якович Пищимука змушений був візникувати в Миргороді. Але наприкінці 1929 року «каральний меч революції» наздогнав його й тут, і колишнього дворянина було засуджено до розстрілу.[6] Жителі Кибинців ще й досі пам'ятають і хутір Пищимуки, й назву Пищимуський ставок, донині збереглися й деякі залишки поміщицької садиби.

Миргородська гілка роду Пищимук мала осідок на кутку Мочарі – низовинному узбережжі річки Хоролу. За переказом, один із роду Пищимук у першій чверті XIX ст. був близьким до кола декабристів.[7] Здогадуємося, що зв'язки трималися через жителя Миргорода й сусіда Миколу Шершевицького (про нього йшлося вище).

Залишки будинку Пищимуки с. Кибинцях. Світлина 2012 року, надана вчителем В.Ботузом.

Миргородські дворяни XIX століття часто були поєднані між собою багаторазовими й перехресними родинними зв'язками. Тож не дивно, що Пищимуки доводилися родичами письменникові Панасові Мирному (Рудченкові) за лінією його матері Тетяни Іванівни Гординської. І Пищимуки, і Гординські, й Рудченки були сусідами, жили в правобережній частині Миргорода, на початку нинішньої вулиці Шевченка. Рідний брат Никифора Пилиповича Пищимуки – Семен Пилипович, у 70-их роках служив бухгалтером Миргородського повітового скарбництва водночас із молодим чиновником-початківцем Панасом Рудченком, і майбутній письменник називав С.Пищимуку «дядюшкою», обмінювався з родичами новими журналами й книжками.[8]

Сини Семена Пилиповича стали знаними в Україні людьми. Петро Семенович Пищимука (Пищемука) (1879 – 1965) – відомий хімік, член-кореспондент АН Білоруської РСР, професор, доктор хімічних наук. В 1914 – 1950 рр. завідував кафедрою загальної й органічної хімії в Харківському сільськогосподарському інституті. Досліджене ним явище дало назву терміну в хімічній науці – «реакція Пищимуки». Його брат Д.С.Пищимуха – інженер у Полтаві, учасник гуртка аматорів музики, наприкінці 1890-их

років виступав у складі відомого Полтавського симфонічного оркестру під керівництвом Д.Ахшарумова.[9]

Ще одне цікаве відгалуження роду – нащадок сорочинських дворян Павло Юхимович Пищимуха. 1861 року він був учнем Миргородської повітової школи; маючи красивий почерк, разом із Т.Гиренком за дорученням письменника Анатолія Свидницького переписував на чистовик рукопис його роману «Люборацькі», створеного в Миргороді (про цей факт згадував І.А.Зубковський). За молодих літ Павло приятелював із Панасом Рудченком і теж допомагав майбутньому прозаїкові переписувати його твори.[10] Український скульптор і художник Михайло Гаврилко, який 1906 року жив у Миргороді, зробив олівцевий портрет Павла Юхимовича Пищимухи, а також портрет його доньки Софії (нині обидва зберігаються в фондах Миргородського краєзнавчого музею). Дружина Павла Мавра Михайлівна походила з відомого в Миргороді роду Пекурів, була сестрою нотаріуса Василя Пекура. Тож сім'ї Пекурів і Пищимух часто спілкувалися, разом відпочивали на дачі в Яреських.

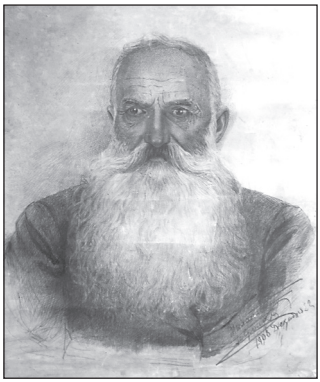

Худ. М.Гаврилко.
Портрет Павла Пищимухи.

Яскравою особистістю в Миргороді був син Павла Юхимовича – Захар Пищимуха (1887 – 1979), інтелігентний молодий красень, який із 1907 року служив писарем у канцелярії Миргородської повітової земської управи. Живучи в Миргороді на Мочарі, він був сусідом і товаришем юності Михайла Обідного, українського поета й етнографа.[11] «Твій Захарко» – надписав юнак на своїй портретній світлині, подарованій другові, й дописав словами Тараса Шевченка: «Учітеся, брати мої...». Обидва парубки були палкими патріотами рідного краю, активними громадськими діячами, членами «Просвіти» й кількох миргородських гуртків національно-демократичного спрямування. 1916 р. Захар Пищимуха розповсюджував на Миргородщині заборонену владою літературу, яку нелегально привозили з Києва студенти. Виступав самодіяльним артистом у Народному Домі, співав у миргородському хорі, близько був знайомий зі співаком Михайлом Микишею, дружив із місцевими молодими бандуристами. Натхненно і з пієтетом збирав матеріали про Тараса Шевченка, адже жив на кутку, де свого часу зупинявся великий поет. До глибокої старості Захар Павлович трепетно зберігав рідкісне видання «Кобзаря» – один із 10 примірників,

виданих у підпільній друкарні миргородської «Просвіти» ще до 1917 року. Зібрані за багато років матеріали про Тараса Шевченка він передав до музею Кобзаря.[12]

Захар Пищимуха, 1908 р.

З 1918 року Захар Пищимуха з дружиною Лідією жив у Києві, наймаючи помешкання в одній квартирі разом із своїми земляками-миргородцями і родичами – сім'єю Олександри Луківни Рудченко (небоги Панаса Мирного). Захар добре знав історію, мав намір вступати на історичний факультет. Знався з поетом Павлом Тичиною як людиною національних переконань, казав: «Це його зробили «радянським поетом», а душу він мав українську!» Часто зустрічався з миргородськими бандуристами.

Доля Захара Пищимухи склалася непросто. 1937 року він був під підозрою органів НКВС за свої патріотичні погляди. Під час нацистської окупації Києва при облаві в квітні 1942 року німці забрали його 16-річну доньку Олену, щоб вивезти до Німеччини. Захар Павлович кинувся визволяти її, хотів переконати загарбників, що дівчина хвора. Але під час завантаження бранців до ешелону окупанти навіть не стали нічого слухати, силоміць заштовхнули до вагону й батька. Невільники змушені були працювати в Тюрингії, в місті Гота. Але й там родина Пищимух знайшла українське середовище, в якому мала можливість читати українську пресу, спілкувалася зі співаками української хорової капели під орудою О.Кошиця. Захар Пищимуха зібрав у Німеччині цінну бібліотеку української літератури, виданої за кордоном, але при поверненні до Києва 1945 року не ризикнув привезти її з собою: «тут за неї могли розстріляти».[13]

Захар Пищимуха в сценічному одязі.

Донька Олена Захарівна Пищимуха, як і батько, стала переконаною українською патріоткою. По війні працювала вчителькою іноземних мов, співробітницею туристичної агенції «Інтурист», редактор-

кою РАТАУ. Вже в літньому віці, з початку 1990-их років стала членом Конгресу українських націоналістів. 2002 року вона передала до Миргородського краєзнавчого музею частину свого домашнього архіву, зокрема, світлини й портрети членів родини Пищимух.

ПРИМІТКИ

1. Наказы малороссийским депутатам 1767 года и акты о выборах депутатов в Комиссию сочинения Уложения. – Издание «Киевской старины». – К., 1889. – С. 289.
2. Месяцослов и общий штат Российской империи на 1833 г. – СПб., 1833. – Ч. II. – С. 316.
3. Полтавские губернские ведомости. – 1846. – № 37. – С. 492.
4. Державний архів Полтавської області. – Ф. 9083. – Оп.1. – Спр. 1. – Арк. 1.
5. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. Составлен Д.А. Иваненко. – Полтава, 1900. – С.3.
6. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 3. – К.- Полтава, 2005. – С. 594.
7. Звідомлення миргородського лікаря-краєзнавця М.О.Варченка. – Запис авторки, 1997 р.
8. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – Лист Борсука до С.С.Бець-Харченка від 10 жовтня 1961 р. з Полтави; Черкаський В.М. Панас Мирний: біографія / В.Черкаський. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 92.
9. Оголевець В. Музичне життя Полтави наприкінці XIX – у першій чверті XX ст.: спогади // Рідний край. – 2000. – № 2 (3). – С. 117.
10. Спогади онуки Павла – Олени Захарівни Пищимухи (м. Київ). – Запис авторки, 2002 р.
11. Родинний архів Андрія Балтіна (м. Миргород), внучатого небожа Михайла Обідного. – Надписи на родинних світлинах. Про М.Обідного детально див.: Розсоха Л. Миргородські історичні етюди / Л.Розсоха. – Гадяч: вид-во «Гадяч», 2014. – С. 237 – 250.
12. Спогади Олени Захарівни Пищимухи.
13. Там само.

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ ОСВІТИ

ВОСКРЕСІНСЬКА ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНА ЖІНОЧА ШКОЛА В МИРГОРОДІ

Мало хто знає, що до наших днів у Миргороді зберігся будинок Воскресінської церковнопарафіяльної школи. В таких закладах навчалися ще діди й прадіди нинішніх миргородців середнього та старшого віку.

Будинок, якому понад 120 років, стоїть у центральній частині міста, у провулку Вузькому, № 4. Цей провулок, справді вузький, непомітно збігає від сучасних багатоповерхівок вулиці Кашинського в глушину густих садків і дворових клумб та старих комунгоспівських помешкань, де віє давниною минулого століття. Міцні дубові стіни будинку пережили кілька війн і революцій. Щоправда, його вже не раз добудовували, і нині він трохи нагадує старого великого гриба зі щільно притуленими до нього маленькими грибочками-прибудовами.

Будинок, у якому з 1897 року розміщалася Воскресінська церковнопарафіяльна жіноча школа. Нині житловий будинок. Світлина 2014 р.

Воскресінська церква існувала в Миргороді ще 300 років тому. В 20-их роках XVIII ст. при ній уже діяла школа, де священик Григорій Іванович і дяк Петро Лук'янович[1] навчали дітей грамоти, лічби, Закону Божого й співу.

До школи ходили тільки хлопчики, дівчаток же, здебільшого, навчано вдома. Так було до кінця XIX століття. Проте нові часи вимагали надання освіти й жінкам. Тож 10 травня 1894 року при Воскресінській церкві було відкрито першу в Миргороді жіночу церковнопарафіяльну школу[2] (за тодішньою термінологією, училище), в якій передбачався трирічний термін навчання.

Воскресінська церква. Вид з вулиці Кашинського. Початок ХХ ст.

У першому випуску 1897 року налічувалося всього три учениці, а вже восени того самого року було набрано нову групу – 27 вихованок. Для такої кількості дітей спорудили окремий будинок на 3 кімнати – простору класну, вчительську й передпокій.

В.М.Пекур

Велика заслуга у створенні нової школи належала освіченій і розумній людині – Василеві Михайловичу Пекуру, старості Воскресінської церкви, миргородському педагогові, а згодом міському нотаріусові, членові Православного місіонерського товариства.[3] Він став опікуном жіночої школи при церкві, а його дружина Євгенія Степанівна – першою вчителькою-завідувачкою цього закладу.[4] **.** Закон Божий викладав священик-законовчитель М.Пивоваров. При Воскресінському храмі діяла церковна бібліотека, якою могли користуватися вихованки школи.

Є.С.Пекур.

Пекури жили неподалік, на Воскресінській вулиці. Євгенія Степанівна була рідною сестрою учасника народницького руху Миколи Богда-

новича, допомагала йому, тож у сім'ї Пекурів і в жіночій школі, попри викладання там предметів російською мовою, панував дух демократії й українського патріотизму. З родиною Пекурів ще в 70-их роках XIX ст. спілкувався молодий Панас Рудченко – майбутній письменник Панас Мирний.[5]

З початку 1917 року в Миргороді розпочався рух за українізацію освіти, це частково заторкнуло й церковнопарафіяльні школи. Але з приходом радянської влади 1919 року було видано декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. 1920 року Воскресінська церковнопарафіяльна жіноча школа припинила своє існування, оскільки всі навчальні заклади міста – й гімназії, й училища – були перетворені в так звану єдину трудову радянську школу.

В середині 1930-их років було зруйновано Воскресінську церкву. Приміщення колишньої жіночої школи влада передала до житлового фонду комунгоспу. Ще до війни в ньому одержала помешкання сім'я миргородського адвоката Максима Омеляновича Деркача. Цей факт нам повідомив знаний у Миргороді діяч освіти, багаторічний директор середньої школи № 5 Михайло Васильович Ігнатюк, нащадки якого й нині живуть у будинку колишньої церковнопарафіяльної школи.

ПРИМІТКИ

1. Швидько Ганна. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 314.
2. Полтавские епархиальные ведомости. – 1897. – № 16. – Часть неофициальная. – С. 608 – 609.
3. Там само. – 1897. – № 9. – Часть официальная. – С. 260.
4. Клировая книжка Полтавской епархии на 1902 год. – Полтава, 1902. – С. 396.
5. Черкаський В.М. Панас Мирний: Біографія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 92.

СТОЛІТНІЙ БУДИНОК НА ЛИЧАНЦІ

Кінець XIX – початок XX ст. у Миргороді позначений бурхливим розвитком освіти. Велику увагу цій справі приділяла Миргородська повітова земська управа. На початку XX ст. у нашому місті діяли чоловіча й жіноча гімназії, церковнопарафіяльні чоловіча й жіноча школи та чотири загальноосвітні початкові школи (за тодішньою офіційною назвою – початкові народні училища).

Перше училище діяло на Личанці, друге – на вулиці Гоголя, біля волосної управи (район крупозаводу), третє – в Ліску, четверте – в правобережній частині міста. Перше училище на Личанці існувало з 1898 року і спочатку містилося в найманому приміщенні.[1] Будинок був затісний для

великої кількості личанських дітей, тож 1915 року для школи було споруджено новий просторий будинок.[2]

Однією з перших учительок Миргородського училища на Личанці з 1906 року була Катерина Варфоломіївна Гиренко (в шлюбі Костирко), донька диякона Троїцької церкви, вихованка Полтавської єпархіальної жіночої школи. Законовчителями, зазвичай, служили священики місцевої церкви Іоанна Богослова.

Будинок школи на Личанці завжди був осередком культури й духовності західної частини міста. За часів бурхливого розвитку «Просвіти» тут збиралися світські хори, діяли учнівський і молодіжний драматичні гуртки, ставилися вистави.

Катерина Варфоломіївна Гиренко (праворуч). Початок XX ст.

Демографічна ситуація в Миргороді щодо кількості дітей досягла вершини

Драмгурток при Личанській школі. Близько 1916 – 1917 років.

1918 року. Тоді в місті діяло 10 самих тільки нижньопочаткових шкіл.[3] За радянської влади змінилися й статус, і нумерація навчальних закладів. У 30-их роках ХХ ст. школа на Личанці мала назву Миргородська шоста неповна середня школа.[4]

С.М.Коробка.

В цей час завідувачем навчальної частини в школі був Степан Михайлович Коробка, згодом директор, однин із найталановитіших педагогів міста. Під час голоду 1932 – 1933 рр. він допомагав дітям личанського притулку. За років сталінських репресій був заарештований, засуджений до 10 р. позбавлення волі, покарання відбував на лісоповалах ГУЛагу.[5]

На Личанці, в школі та при церкві, сформувався й виріс талант відомої миргородської бандуристки Агафії Яшної. Тут навчався перший тракторист Василь Яшний, перша жінка-трактористка Олеся Кулик.

У школі працювали багато миргородських педагогів, які залишили помітний слід і в історії освіти Миргорода, й у душах їхніх учнів. Незадовго до початку німецько-радянської війни директором школи був Василь Федорович Дюков, який під час німецької окупації залишився в місті для підпільної роботи в земельному відділі міської управи. В.Ф.Дюков і його дружина були розстріляні окупантами 1943 року як партизани. В 1941 – 1943 роках у приміщенні школи був розташований німецький госпіталь.

Личанські дівчата, серед них – Агафія Яшна (сидить ліворуч). 1929 р.

У повоєнний час школа зростала, добудовувалася. З 1946 року вона одержала порядковий № 4. Змінювався й її статус. По війні вона була семирічною, з 1951 по 1970 рік – середньою школою, потім – восьмирічною, а з 1999 року – знову серед-

ньою. 2004 року школу було закрито в зв'язку з так званим процесом «оптимізації закладів освіти».

Будинок школи на Личанці зберігся досі, й 2015 року йому виповнилося 100 літ. Нині в ньому діє центр культури і дозвілля.

Столітній будинок сьогодні.

ПРИМІТКИ

1. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1912 год. – Миргород, 1913. – С. 284.
2. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1915 год. – С. 326.
3. Державний архів Полтавської області. – Ф. 3978. – Оп. 1. – Спр. 10.
4. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – Тека «Освіта». – Зошит «Спогади Сидоренка про школу № 2». – С. 10.
5. Звідомлення доньки С.М.Коробки Тамари Степанівни Опацької. – Запис авторки, 2001 р.

ФЕДІР НІКОЛАЙЧИК – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ Й СОРОЧИНСЬКИЙ ПЕДАГОГ

З Миргородським краєм пов'язане ім'я Федора Даниловича Ніколайчика (1857 – 1920) – історика, краєзнавця, археолога, генеалога, літературознавця, критика, бібліографа, педагога, першого директора Великосорочинської учительської семінарії. Людина зовсім не знатного походження (із кріпаків графа О.К.Розумовського), він завдяки власним здібностям і наполегливості досяг помітних успіхів у своїй діяльності.

Ф.Д.Ніколайчик народився 1857 року в містечку Новому Ропську Новозибківського повіту Чернігівської губернії. Освіту здобував у Чернігівській гімназії (закінчив із золотою медаллю), в Петербурзькому університеті та на історичному відділенні історико-філологічного факультету Київського університету, який закінчив 1882 року. Протягом двох десятиліть Федір Данилович служив педагогом у Полтавській губернії – викладачем у Кременчуцькій жіночій гімназії, в Роменському реальному училищі, інспектором народних училищ у м. Пирятині.

1903 року він прибув до Миргородського повіту, в містечко Великі Сорочинці, де став ініціатором створення й першим директором (у 1904 – 1906 роках) Великосорочинської вчительської семінарії – закладу вкрай

потрібного тодішній Полтавщині, яка потерпала від браку фахових педагогічних кадрів для сільських шкіл. Саме завдяки Ф.Д. Ніколайчику 1904 року було збудоване приміщення цього закладу.

Федір Данилович не мав власності в Сорочинцях, тому жив у родині місцевого вчителя земської школи Татаринова. Сорочинський період його життя був нетривалим, але педагог залишив по собі в селі добру пам'ять. 1906 року його було призначено на посаду директора народних шкіл Волинської губернії, куди він і виїхав. На освяченні новобудови Сорочинської вчительської семінарії й храму при ній 1906 року законовчитель о. Олександр Ларін дав учням таку настанову: «Пам'ятайте завжди дороге ім'я першого вашого начальника і вихователя Федора Даниловича Ніколайчика, не забувайте, що тільки завдяки його наполегливим турботам і наполегливій праці споруджено цю будівлю і храм».

У 1906 – 1912 роках Ф. Ніколайчик служив на посаді начальника Сувалкської навчальної дирекції (місто Сувалки нині в складі Польщі). Мав досить високий чин дійсного статського радника. Подальша доля українського історика й освітянина поки-що невідома. Напевно, буремні роки Першої світової війни й події 1917 – 1920 років круто повернули плин діяльності Федора Даниловича. За деякими свідченнями, його життя закінчилося 1920 року, похований він у м. Бердянську.

Ф.Д.Ніколайчик уже з початку 80-их років XIX ст. був досить знаною

Будинок Великосорочинської вчительської семінарії.

особистістю в наукових колах завдяки його численним публікаціям у тогочасних часописах. Протягом 1883 – 1905 років він активно співпрацював із журналом «Киевская Старина», що виходив у Києві. Як дослідник він був учнем історика Володимира Антоновича, належав до історичної школи, представники якої, вивчаючи зв'язки між народами і культурами, головне своє завдання вбачали в описові конкретних подій і фактів. Тому дослідницька спадщина Федора Ніколайчика багата на історичний фактаж і розмаїта за тематикою. Він є автором численних статей, заміток, повідомлень, публікацій з історії України й, зокрема, козаччини XVI – XVIII ст., із питань фольклору, етнографії, краєзнавства, генеалогії та інших тем. Ним написано чимало журнальних оглядів і рецензій на історично-літературні видання. Брав участь у археологічних розкопках на Полтавщині, був членом Полтавської губернської Вченої Архівної Комісії, учасником XI археологічного з'їзду в Києві 1899 року.

Дослідження Ф.Д.Ніколайчика публікувалися, здебільшого, в часописі «Киевская Старина», в «Чтениях в Историческом обществе Нестора-летописца», в «Черниговских епархиальных ведомостях». Федір Данилович є автором історичного нарису «Город Кременчук» (СПб., 1891), який досі не втратив актуальності й значущості. Тогочасні критики писали про це видання: «Це дуже добросовісна праця, виконана зі знанням і обережністю фахівця».

Автор часто друкувався під криптонімами Ф.Н., Ни-к Ф. Його пильної дослідницької й критичної уваги не минала жодна стаття чи матеріал із «южно-русской» (себто, української) історії в тогочасних часописах «Исторический Вестник», «Русская Старина», «Русский Архив», «Киевлянин», «Новь», «Заря», в наукових виданнях, губернських календарях тощо. Багато його праць присвячені Кременчуччині й Роменщині – місцевостям, де він тривалий час працював. Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'явилося кілька його публікацій про історію відомого Роменського Іллінського ярмарку.

Велика заслуга дослідника полягає в тому, що він плідно використовував матеріали як великих центральних, так і регіональних архівів – Міністерства юстиції та Рум'янцевського музею в Москві, архівів Кременчуцької міської думи, Стародубського магістрату, міст Ромен, Прилук та інших.

Особливо цікавими як для самого Ф.Ніколайчика, так і для інших істориків та знавців старовини були знайдені ним оригінальні документи козацької доби. Так 1894 року в «Киевской Старине» він опублікував універсал гетьмана І.Скоропадського про заборону 1719 р. «богомерзких купальних ігриськ», вечорниць, кулачних боїв тощо. В книгах Литовської

Метрики Ф.Ніколайчик віднайшов рідкісний лист польського короля Сигізмунда до гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного від 1619 року.

Загальне схвалення науковців здобула доповідь, прочитана Федором Даниловичем на XI археологічному з'їзді 1899 року. Відомий учений М.Ф.Біляшівський писав: «Особливе місце серед інших рефератів зайняла на з'їзді доповідь Ф.Д.Ніколайчика «Начало и рост Полтавской Вишневеччины, по данным Литовской Метрики». Було підкреслено, що праця дослідника має в собі багато нового й важливого. Професор Д.І.Багалій відзначив наведені автором нові відомості про введення Магдебурзького права в українських містах кінця XVI ст.

Для миргородців особливо важливим є унікальний рукопис, знайдений пошуковцем у Рум'янцевському музеї серед паперів українського історика М.Маркевича й опублікований Ф.Ніколайчиком у журналі «Киевская Старина» (1904): «Личный состав малороссийской козацкой старшины в 1725 году», де є, зокрема, цінні дані про Миргородський полк.

Цікавився Ф.Ніколайчик і такою визначною особистістю, як гетьман Данило Апостол. Федорові Даниловичу належить стаття, що поєднує рідне місто автора з історичним діячем Миргородщини: «Миколаївська церква в м. Новому Ропську, збудована Данилом Апостолом», опублікована 1885 року в «Черниговских епархиальных ведомостях».

Увагу Ф.Ніколайчика як дослідника привертали й народні музики-лірники (стаття «Відлуння лірницької мови»), і весільні пісні, й вивчення родоводів української козацької старшини, й укладання бібліографії відомих істориків. Діяльність цього науковця була різнобічною. Тож його незаслужено забуте ім'я потребує повернення й належного пошанування.

РОБІТФАКИ В МИРГОРОДІ

Робітничі факультети (робітфаки) були помітним явищем освітянського життя 20-их – 30-их років минулого століття. В Україні вони з'явилися 1921 року при вишах і середніх навчальних закладах. Метою створення робітфаків була підготовка робітничої й селянської молоді до здобуття нею вищої освіти.

Для вступу до робітфаку досить було володіти елементарними знаннями – вміти читати й писати, знати основи арифметики. Зазвичай, направлення до робітфаків давали партійні, комсомольські й профспілкові організації, тому ці навчальні заклади (попри те, що викладання в них велося українською мовою) мали стати і ставали такою собі «школою комунізму» для молодих українців: у 30-их роках навчання набувало все більше заідеологізованого спрямування.

Будинок, у якому розміщувався робітфак. Світлина 2000 р.

Існували денні й вечірні форми навчання на робітфаках, де оволодіння знаннями тривало, відповідно, протягом 3 і 4 років. По закінченні студенти здобували право на вступ до вишів без екзаменів. Слухачі денних робітфаків одержували стипендії, забезпечувалися проживанням у гуртожитках.

У 1931 – 1936 роках у Миргороді діяв вечірній робітфак Київського

Студенти Миргородського робітфаку Київського СГІ. 1936 р.

сільськогосподарського інституту (називався також Київським інститутом агрохімії та ґрунтознавства). Він розміщався в правобережній частині міста, в будинку на розі нинішніх вулиць Гоголя і Грекова. До жовтневого перевороту 1917 року в цьому будинку була церковнопарафіяльна школа, потім так звана «школа Данилевського», згодом соціально-економічна школа, торгово-промислова школа. Цей будинок зберігся досі. За часів діяльності робітфаку там велася підготовка фахівців із сільського господарства.

Викладачами на робітфаці працювали відомі миргородські педагоги Макар Петрович Перчик (викладав фізику, 1938 року був репресований), Катерина Іванівна Зубковська (викладачка російської й німецької мов), Антін Гаврилович Данилевський (згодом репресований) та інші.

Викладачі Миргородського вечірнього робітфаку Київського сільськогосподарського інституту. 1930-і роки. Третій ліворуч – А.Г.Данилевський, третя праворуч – К.І.Зубковська.

Ще один робітфак діяв у 1931 – 1933 роках при Миргородському силікатному інституті й керамічному технікумі. Це був заклад із денною формою навчання. Його студенти жили в гуртожитку, який розмістився в реквізованому владою будинку заможних миргородців Єфимових, що на розі вулиць Гоголя й Троїцької. (Документ про цей гуртожиток нещодавно розшукав викладач Миргородського художньо-промислового коледжу ім. М.В.Гоголя О.М.Шолуха в архіві свого закладу).

Із миргородських робітфаків вийшло чимало здібної молоді, яка продовжила навчання у високій школі.

ДІЯЧІ КУЛЬТУРИ

ЯК СТОЛІТТЯ ТОМУ МИРГОРОДЦІ ВШАНОВУВАЛИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Патріотична українська громадськість початку ХХ ст. задовго до 100-річного ювілею Великого Кобзаря розпочала готуватися до цієї знаменної й священної дати – 9 березня 1914 року.

В Україні ще 1904 року виникла ідея розпочати збір коштів на спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченкові в Києві. Надто палкий відгук цей задум здобув у Миргородському повіті. Адже великий поет і художник кілька разів приїздив сюди в 1845, 1846 і 1859 роках, протягом тривалого часу жив тут, написав кілька творів. Серед старшого покоління миргородців ще були живі ті люди, які особисто зналися з Тарасом Григоровичем.

Хід подій у місті стимулювався ще й тим фактом, що з початку 1911 року всеукраїнське журі з проведення конкурсу на кращий проект пам'ятника Шевченкові в Києві очолив миргородець, відомий український художник Опанас Георгійович Сластьон. Відзначилися й інші миргородці. Друге місце в конкурсі посів проект викладача Миргородської художньо-промислової школи Федора Балавенського, а третє – скульптора Михайла Гаврилка, учня Сластьона. Щоправда, спорудити пам'ятник Кобзареві тоді з різних причин не судилося, але ця всеукраїнська добродійна справа збурила всю патріотичну людність.

Опанас Сластьон.

Ідею збору коштів з ініціативи О.Сластьона охоче підхопили миргородські інтелігенти, активісти міської громадської бібліотеки, лікарі І.І.Рубцов, І.А.Гиренко, К.І. Горянов – чудовий співак, який 1911 року запалився думкою створити перший у місті світський український народний хор. Справу збирання коштів на пам'ятник палко підтримали миргородські дворяни, працівники повітової земської управи, серед них були члени Української соціал-демократичної партії, яка мала національно-патріотичне спрямування.

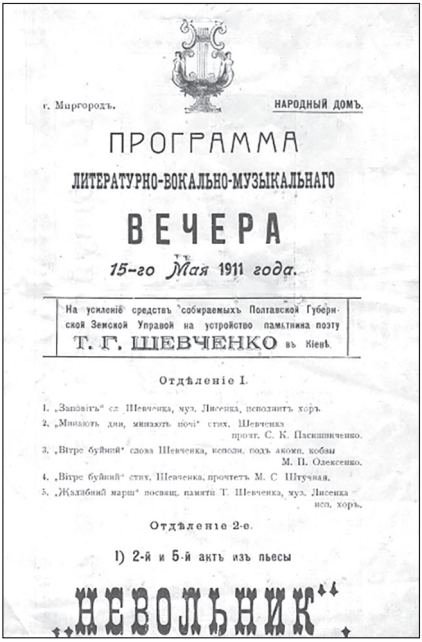

г. Миргородъ. НАРОДНЫЙ ДОМЪ.

ПРОГРАММА

ЛИТЕРАТУРНО-ВОКАЛЬНО-МУЗЫКАЛЬНАГО

ВЕЧЕРА

15-го Мая 1911 года.

На усиленіе средствъ собираемыхъ Полтавской Губернской Земской Управой на устройство памятника поэту

Т. Г. ШЕВЧЕНКО въ Кіевѣ.

Отдѣленіе I.

1. „Заповѣтъ" ст. Шевченка, муз. Лисенка, исполнитъ хоръ.
2. „Минаютъ дни, минаютъ ночі" стих. Шевченка прочт. С. К. Пасишниченко.
3. „Вітре буйний" слова Шевченка, исполн. подъ акомп. кобзы М. П. Олексенко.
4. „Вітре буйний" стих. Шевченка, прочтетъ М. С. Штучная.
5. „Жалібний маршъ" посвящ. памяти Т. Шевченка, муз. Лисенка исп. хоръ.

Отдѣленіе 2-е.

I) 2-й и 5-й актъ изъ пьесы

„НЕВОЛЬНИКЪ"

Програма Шевченківського вечора в Народному Домі.

Вирішено було провести в Народному Домі великий благодійний (платний) літературно-вокально-музичний вечір, присвячений Шевченкові, а зібрані кошти передати на спорудження пам'ятника Кобзареві в Києві. У миргородській друкарні Шифри Шик було виготовлено й розповсюджено оголошення, надруковано велику програму вечора на 3 відділення.

І ось 15 травня 1911 року о 8.30 вечора безліч миргородців прибуло до святково прибраної великої зали Народного Дому, що діяв на правобережжі поруч із чоловічою гімназією. Слід зауважити, що саме там на початку XX ст. зосереджувалося все духовне й культурне життя міста. Розпорядниками (нині сказали б, ведучими) вечора були вчитель чоловічої гімназії молодий красень Володимир Григорович Вірський і така сама приваблива красуня з блакитними очима Марія Іванівна Сластьонова, дружина Опанаса.

Як свідчить програма вечора, розпочав його народний хор, який виконав «Заповіт» Т.Шевченка на музику М.Лисенка. Аматорським хором керував Микола Білоскурський, працівник художньо-промислової школи. Активіст громадського життя, службовець земської управи Сергій Пасішниченко, сорокарічний вусань, схожий на Тараса Григоровича, проникливо задекламував поетового вірша «Минають дні, минають ночі». А потім на сцену вийшов місцевий кобзар М.Олексенко, який виконав пісню «Вітре буйний» на слова Шевченка. Далі знову включився хор із «Жалібним маршем» (музика Лисенка), звучали поезії.

У другій частині вечора учасники музично-драматичного гуртка показали 2 дії з п'єси М.Кропивницького «Невольник» за поемою Тараса Шевченка. Чоловічі ролі грали лицедії В.Вірський і С.Пасішниченко. В головній ролі дівчини Ярини виступила дворянка Зінаїда Марковська, член правління гуртка, а роль Оксани – М.Штучна (в її будинку на вули-

ці Воскресінській наймав помешкання поет В.Самійленко). В масових сценах залюбки діяли миргородські парубки й дівчата.

Великий Шевченківський вечір затягнувся аж до ночі. У третьому відділі загальне захоплення викликала «жива картина» – великогрупова композиція, поставлена О.Г.Сластьоном за поемою Шевченка «Гайдамаки», де учасники були в чудовому старовинному українському національному вбранні. Завершував вечір апофеоз – монументальна сцена за участю всіх самодіяльних артистів, співаків, музик із виконанням урочистого славня Тарасові Шевченкові. Зібрані за вечір кошти було надіслано до Києва. Так миргородці шанували свого улюбленого національного героя.

Марія Сластьонова.

ДРУКАРНЯ ШИФРИ ШИК

Ріг вулиць Сорочинської й Незалежності – історична місцина. В XVII – XVIII ст. сюди виходили Сорочинські ворота миргородської фортеці й звідси починався Сорочинський шлях. Не випадково сьогодні тут стоїть і пам'ятник миргородському козацтву, й краєзнавчий музей.

Коли пройти під арку музею, поринемо, так би мовити, у «задвірки історії». Нині тут незабудована місцина, приватна територія, власник якої аж ніяк не дбає про її облаштування, а тому вона щоліта рясніє заростями молодих кленків, срібної лободи в людський зріст і деревію, які, щоправда, іноді скошуються.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. довкола перехрестя вулиць Сорочинської й Дворянської (нині Незалежності) тулилося чимало єврейських будинків. Поряд із синагогою, за нинішньою музейною аркою, тоді стояла друкарня, якою володіла миргородська міщанка Шифра Вульфівна Шик. Заклад було засновано 1889 року.

Друкарня виконувала різноманітні замовлення: видавала газети, бланки, оголошення, афіші, запрошення, поштові листівки з краєвидами Миргорода, офіційні матеріали Миргородської повітової земської управи, звіти земських лікарів, серію випусків «Лікарсько-санітарної

хроніки». Надавалися друкарські послуги приватним особам, виходили авторські художні твори.

Варто зазначити, що в місті існувала також друкарня, власником якої був М.А.Шик. 1890 року вона розміщалася на базарній площі в будинку Соболева, а 1891 року – на вулиці Багачанській у будинку Лобурцова. Чи були пов'язані родинними стосунками М.А.Шик і Ш.В.Шик, не відомо.

1911 року в друкарні Шифри Шик було видано програму великого літературно-вокального вечора, присвяченого Т.Г.Шевченкові, грошовий збір від проведення якого було переслано на відкриття пам'ятника великому поетові в Києві. 1915 року в друкарні Шик вийшов невеликий за обсягом, на 30 сторінок, але досить поважним накладом (400 примірників) збірник віршів російською мовою якогось автора під криптонімом «Д.С.». Можемо зробити припущення, що це була книжка тоді ще юного поета, поповича Дмитра Самойловича, який загинув через три роки.

Лютнева революція 1917 року збудила всю країну, почалися важливі соціально-політичні зрушення. Влітку 1917 року в друкарні Ш.Шик видавалася газета об'єднаних меншовиків «Листок социал-демократа» (згодом мала назву «Голос труда»); за часів Директорії УНР, із грудня 1918 року там виходила газета «Миргородське життя», орган народного самоврядування.

З початком українізації суспільного життя активізувалися й творчі миргородці. 1917 року побачили світ кілька цікавих книжок наших земляків. Марфа Устименко, дружина місцевого «поета й оригінала», знавця красного письменства, земського службовця Архипа Устименка, видала власну збірочку «Поетичні твори». З'явилися дві збірки поезій миргородця Михайла Обідного (Мочарського) – «Під сяйвом волі» та «Левко Кобзаренко: Козацька дума». Син миргородського священика В.Дубнякова Кость Дубняк, людина українських переконань, у майбутньому вчений-географ, того самого року видав у Миргороді свою першу книжку «Короткий російсько-український словничок термінів природознавства і географії. Злагодив К. Дубняк».

З'являється друком також збірник віршів А.П.Хамардюка «Перед зірницею» з епіграфом із твору Т.Шевченка. Цілком можливо, що автор був працівником агрономічного відділу Миргородського повітового земства, адже того таки 1917 року він оприлюднив у друкарні Ш.Шик фахове видання: «Що треба знати всім, а особливо хліборобам і агрономам про аграрне (земельне) питання».

Наступного року в цій друкарні було видано п'єсу «Круча» українського письменника Віталія Товстоноса, який у цей час жив у Миргороді; п'єса була написана за мотивами оповідання Г.Мачтета «На морі». Двічі,

Видання друкарні Ш.Шик початку ХХ ст.

в 1917 і 1918 роках, видавалася брошура лікаря І.А.Зубковського «О Миргородском минеральном «Гоголевском» источнике», про вихід якої дбала миргородська «Просвіта». Вся друкована продукція Шифри Вульфівни продавалася в її приватному магазині письмових приладь на міському базарі.

На початку 20-их років у друкарні працював друкарем Дмитро Шевченко, батько майбутнього поета Антона Шевченка. В 1925 – 1926 роках в Миргороді діяла друкарська артіль братів А. і Х.Шиків, у якій, зокрема, було видано книжку «Миргородський курорт» (автор Н.Е.Олешко).

Отже, миргородська друкарня Ш.Шик та поліграфічні підприємства інших миргородців на прізвище Шик відігравали помітну роль у інтелектуальному житті міста на рубежі ХІХ – ХХ століть.

ТАЛАНОВИТИЙ РІД ХУДОЖНИКА КРИВОБОЧЕНКА

Рід кожного із нас, сущих на землі, так само стародавній, як і в усіх. Але не кожен знає й плекає його історію. Мені завжди цікаво спілкуватися з відомим миргородським художником Анатолієм Миколайовичем Кривобоченком, бо він цікавиться минувшиною нашого міста й добре знає своє родове коріння. Його предки Кривобоченки – з діда-прадіда миргородці, займалися шевством і кравецтвом, а ще були добрими музиками й співаками, грали на багатьох музичних інструментах.

Особливо цікавим був рід художника за лінією його баби – Марії Михайлівни Соколової (1901 – 1950), яка походила з кубанських козаків. Напрочуд дзвінкоголосою була вся їхня родина – й сама Марія, й її сестра Олександра, і брат Микола. Всі вони за перших десятиліть ХХ століття співали в церковних хорах Успінського собору й Воскресінської церкви, а згодом у світських хорах.

Сім'я була досить заможною, мала в Миргороді міцний будинок на розі вулиць Дворянської (нині Незалежності) й Кашинського, добрі меблі, які радянська влада реквізувала. Їхній будинок сфотографовано на відомій миргородській поштівці початку минулого століття «Вулиця Кашинська», де видно маленького хлопчика; за родинним переказом, це брат Марії Михайлівни Соколової Микола.

У родині був патефон і велика колекція платівок із записами знаменитих співаків, хорів та церковного співу. Марія Михайлівна стала активною учасницею знаного в місті у 1920-их роках українського народного хору під орудою Василя Гальченка. Приятелювала з іншим учасником хору – миргородським лікарем і співаком Корнієм Івановичем Горяновим, до якого ставилася з пієтетом.

Худ. Г.Ксьонз. Портрет Марії Соколової-Кривобоченко.

Цікаво, що портрет Марії написав відомий миргородський народний маляр Григорій Ксьонз; він же портретував і Маріїного чоловіка Максима Івановича Кривобоченка, який загинув на фронті 1944 року, й їхнього сина Миколу Максимовича Кривобоченка. Співачка прожила всього 50 літ. Її онук, миргородський художник Анатолій Миколайович Кривобоченко, щоб зберегти пам'ять про неї, передав до Миргородського краєзнавчого музею й колекцію її платівок, і патефон, і портрети родини роботи Г.Ксьонза, й красиву дубову шафу з багатим різьбленням та інші експонати.

Помітний слід у історії Миргорода залишив професійний співак Микола Михайлович Соколов (1906 – 1994), брат Марії. «Сокіл», «миргородський соловейко» – так називали його друзі, співаки й музики за високий тенор рідкісної краси. В 1920-их роках Микола брав участь у виставах Народного Дому в Миргороді, де виконував українські народні пісні й оперні партії. Із 1936 року незмінно виступав разом із Миргородською капелою бандуристів, працював у філармоніях багатьох міст, у пересувних театрах естради. З 1944 року був солістом Державного Українського народного хору під керівництвом Г.Верьовки. Зустрічався з поетом В.Сосюрою.

Микола Соколов.

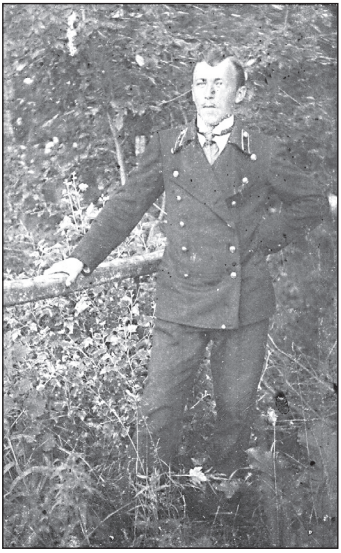

Олександр Стельмах.

А від 1967 року протягом майже трьох десятиліть жив у рідному Миргороді, не покидаючи концертової діяльності.

Сестра Миколи і Марії Соколових Олександра, теж миргородська співачка, одружилася з місцевим художником Олександром Васильовичем Стельмахом (1898 – 1968). Він походив із роду лубенських і миргородських купців. Батько Олександра Стельмаха вчителював на Миргородщині, а мати була дворянкою із роду Матвієнків-Шовкоплясів із Зубівської волості, через що родина в 30-их роках зазнавала утисків від радянської влади, яка відібрала їхнє майно.

Олександр Васильович Стельмах був талановитою людиною. Як самодіяльний артист грав ролі в Народному Домі. Він автор малярських робіт, здебільшого, картин на народно-побутові теми й пейзажів. У Миргородському краєзнавчому музеї зберігаються його картини «Перед грозою», «Місячна ніч», «Біля річки», «Дівчина на березі річки», «Жнива». Була ще в нього картина «Рибалка на річці», яка не збереглася, одначе нащадок роду, художник А.М.Кривобоченко свого часу зробив із неї копію, яка нині теж у фондах музею.

Анатолій Миколайович успадкував чимало талантів своїх предків. Він член Національної Спілки художників України, чудовий аквареліст, автор численних персональних і постійний учасник колективних виставок. Музикує, добре володіє гітарою. А коли є натхнення, то так само, як колись його предок М.М. Соколов, високо-високо злітає голосом у небо: «Ніч яка місячна…». Бо всотав ті таланти з кореня свого славного роду.

ІЗ ОТОЧЕННЯ П.МИРНОГО, ЗУБКОВСЬКОГО Й СЛАСТЬОНА

У старовинному козацькому місті Миргороді є дуже багато родин, які мають цікаву історію, давні зв'язки з відомими діячами минулого. Однією з таких була родина Козакових, що протягом останніх десятиліть жили неподалік від центру міста, в провулку Заливному.

Рід походив із містечка Комишні, яке в XVIII ст. належало до сусіднього Гадяцького полку. Сава Михайлович Козак у документах кінця XIX ст. був записаний як Козаков. Добрий фахівець-жерстяник, він став досить заможним господарем і переїхав до Миргорода. Тут Сава одружився з Мотрею Іванівною Демидовською, дівчиною з відомого на Миргородщині роду священнослужителів. Як свідчить звіт Миргородської міської управи за 1915 рік, Мотрона Іванівна Козакова мала в місті будку для продажу сельтерської води.[1]

Вчителька Марія Василівна Козакова. Поч. XX ст.

У Козакових народилися син Василь і донька Марія. У зв'язку з цим у сім'ї переповідали досить романтичну історію. Кажуть, Мотрю Демидовську було віддано заміж за Саву Козакова силоміць, і вона ніколи не любила свого чоловіка. Її коханим був сусід Василь Пекур, від якого й народилася донька Марія. І хоч записали її в документах Савівною, всі звали її Марією Василівною. Вона працювала вчителькою історії й словесності в Миргородській приватній жіночій гімназії Н.Грановської.

Рід Демидовських пов'язаний із Воскресінською церквою Миргорода. У середині XIX ст. там правив священик о. Василь Демидовський. А його син Костянтин у 60-х – 70-х роках XIX ст. служив помічником бухгалтера в Миргородському повітовому скарбництві разом із молодим Панасом Рудченком – майбутнім письменником П.Мирним.[2] Саме Костянтина український прозаїк мав намір показати в образі поповича Кості як головного героя в задуманій ним повісті «Попович».

Отож на садибі Демидовських поблизу Воскресінською церкви, в будинку № 12, збудованому 1904 року на провулку Заливному, й жили

Козакови. 1924 року в них наймав помешкання відомий у Миргороді священик Української Автокефальної Православної церкви о. Симон Явтушенко, знаний своєю патріотичною діяльністю й боротьбою за українську церкву.[3] Мотря Іванівна Демидовська-Козакова покинула цей світ 1926 року.

Василь Козаков за молодих літ.

Її син Василь Савович Козаков (1881 – 1960), маючи добрий хист до малювання, пішов навчатися до Миргородської художньо-промислової школи, яку закінчив 1902 року. Його вчителем у школі був Опанас Георгійович Сластьон, їхні приязні стосунки збереглися й за пізніших часів. Василь Козаков мав унікальної краси баритон, співав дуетом зі своїм другом і однокласником Михайлом Микишею (згодом відомим оперним співаком-тенором). Їхні таланти помітили. Директор школи Семен Іванович Масленников жартома називав голосистих хлопців «птицами певчими», те прізвисько так і припало до них. Козаков був дужим, ставним і красивим молодиком. О.Сластьон у спогадах 1927 року писав про нього: «Мав шанси бути видатним співцем». І розповів таку от історію. 1902 року до Миргорода прибув із концертом український хор під орудою М.В.Лисенка і виступав у «скляній залі» Миргородської художньо-промислової школи. Учень випускного класу Василь Козаков саме тоді тяжко хворів, не міг навіть уставати з ліжка, але бажання почути славетних хористів було таке потужне, що, на прохання недужого, його разом із ліжком принесли до школи, і він таки почув той знаменитий спів.[4]

А після концерту Козаков і Микиша спалахнули бажанням вирушати до Києва, навчатися співу в М.В.Лисенка. Грошей на те не було, допомогли добрі люди, зокрема, посприяв письменник Володимир Іванович Самійленко (1864 – 1925), який за тих років служив секретарем Миргородської повітової земської управи. До М.Микиші фортуна виявилася прихильнішою, він таки досяг своєї мети, поїхав до Києва, став знаменитим співаком, згодом професором Київської консерваторії.

А від Василя Козакова, не менш талановитого, доля відвернулася: через хворобу в нього погіршився слух. Він їздив до Москви, зустрічався там

із всесвітньо відомим співаком Федором Івановичем Шаляпіним. (У домашньому архіві Козакових аж до 90-х років XX століття зберігалися ноти з автографом Шаляпіна, подаровані Василеві Савовичу; згодом ті ноти потрапили до одного з миргородських любителів-краєзнавців). Але професійно співати В.Козаков далі не зміг, хоч аматорського співу й не покидав, виступаючи в місцевих концертах дуетом із миргородським лікарем Корнієм Івановичем Горяновим, який теж володів чудовим тенором.

Козаков працював рахівником у касі дрібного кредиту, бухгалтером у земстві, 1915 року був миргородським волосним опікуном. Досить тісні зв'язки поєднували Василя Савовича з лікарем І.А. Зубковським. 1911 року Іван Андрійович був головою Миргородського сільськогосподарського товариства, а на посаді товариша голови (себто заступника) служив В.С.Козаков.[5] Близько дружив Василь Савович і з миргородськими громадськими й політичними діячами Григорієм Олексійовичем Ярошенком, Клавдієм Олексійовичем Козиненком, із лікарями Іваном Івановичем Рубцовим, Корнієм Івановичем Горяновим, Іларіоном Андрійовичем Гиренком, дворянином Лазаревичем.[6]

Під час Української революції 1917 – 1921 років смерть не раз заглядала в очі патріотично налаштованого українця В.Козакова. За свідченням доньки, його 12 разів заарештовували різні влади. У дні розгулу денікінщини І.А.Зубковський урятував Василя Савовича від переслідувань і арешту, переховував його, хворого, у себе в комірчині й лікував. Кажуть, народився в сорочці: якось Козакова навіть вели до розстрілу, але з якоїсь невідомої причини приречених відпустили.

У віці 34 років Василь Савович одружився з донькою диякона з кутка Ведмедівки Євдокією Варфоломіївною Гиренко – вчителькою, яка з 1908 по 1923 рік працювала бібліотекаркою Миргородської громадської бібліотеки, що нею протягом певного часу керував І.А.Зубковський. Козакови доводилися родичами Зубковським, місцевим дворянам Івашинам-Надтокам і входили до кола їхнього спілкування.

У 20-х роках В.С.Козаков працював інструктором із кооперації. 1926 року почалися переслідування українських кооперативних діячів, і Василь Савович змушений був протягом кількох літ перебувати в Лубнах, звідки повернувся тільки голодного 1933 року. Зазнав він репресій від радянської влади й 1938 року.

У перший день початку війни, 22 червня 1941 року, В.Козакова знову заарештували органи НКВС. Арешт був превентивним, його забрали тільки як підозрілого (завжди ходив у вишиванці, співав українських пісень, мав «непролетарські» зв'язки). Ніякої явної провини за ним не було, тож невдовзі його відпустили. Під час нацистської окупації 60-річний

Євдокія Варфоломіївна Гиренко (Козакова). Поч. ХХ ст.

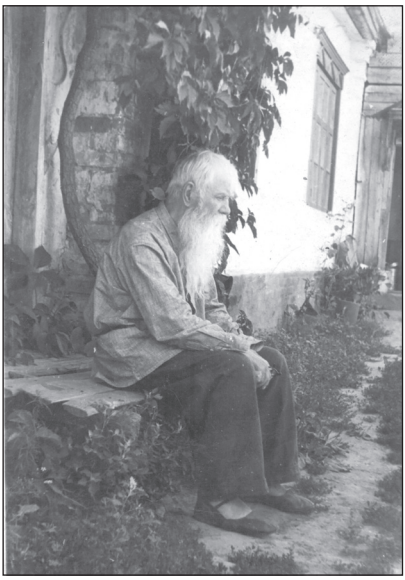

В.С.Козаков біля власного будинку в провулку Заливному.

Василь Савович залишався в Миргороді. Він був щирим вірним православної церкви. Коли 1941 року відновилася служба в Успінському соборі, раніше закритому більшовицькою владою, В.Козаков разом із іншими миргородськими художниками й майстрами заходився коло реставрації храму, виготовляв фризи, ліпнину. Співав у церковному хорі. 1943 року, здогадуючись, що комуністи не пробачать йому відновлення собору, знову виїхав із Миргорода, а повернувся тільки під час хрущовської відлиги. Помер Василь Савович у нашому місті 1960 року.

В родині Козакових збереглися традиції української інтелігенції минулих віків. Онук Василя Савовича – Валерій Васильович Козаков (1941 – 2004), випускник Київського університету, добрий математик і шахіст, у 80-х – 90-х роках працював директором Миргородської станції юних туристів. Він був одним із зачинателів національно-демократичного руху на Миргородщині: членом Народного Руху України, головою оргкомітету зі створення міської організації Демократичної партії України, працював спільно з «Просвітою».

Сім'я Козакових передала до Миргородського краєзнавчого музею надзвичайно цікавий родинний фотоархів кінця XIX – початку XX століть.

ПРИМІТКИ

1. Отчет Миргородской городской управы за 1915 год. – Миргород, 1916. – С. 35.
2. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. Составлена П.Бодянским. – Полтава, 1865. – С. 95 – 96; Памятная книжка Полтавской губернии за 1874 год. – Полтава, 1875. – С. 31.
3. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Книга 4. – Київ – Полтава: Видавництво АСМІ, 2006. – С. 57. Див. також: Розсоха Л. Отець Симон Явтушенко // Розсоха Л. Миргородські історичні етюди. – Гадяч: Вид-во «Гадяч», 2014. – С. 265 – 271.
4. Сластьон О. Микола Віталійович Лисенко (Спогади) // Микола Лисенко у спогадах сучасників: У 2 томах. – Т.1. – К.: Музична Україна, 2003. – С. 216 – 217.
5. Отчет о деятельности Миргородского сельскохозяйственного общества за 1911 год. – Миргород, 1912. – С. 18, 41.
6. Звідомлення доньки В.С. Козакова Тамари Василівни Козакової (1913 р.н.).

«ПРОСВІТА» НА МИРГОРОДЩИНІ

Перші гуртки просвітянського спрямування на Миргородщині стали з'являтися з 1906 року. Якщо культурно-мистецьке життя в Миргороді кінця XIX ст. було зосереджене переважно в колах дворянства і службовців, то після революційних подій 1905 року воно вилилося в широкий масовий рух у середовищі простолюддя, селянства, робітництва. В містечках і селах повіту стали утворюватися народні хори й «театри» – музично-театральні гуртки, де зазвучали українське слово й українська пісня. Місцеві аматори охоче ставили на сцені вистави за творами класиків української літератури.

Велику роль у справі відродження української культури й освіти відіграла Миргородська громадська бібліотека, заснована ще 1861 року письменником А.Свидницьким. На початку XX ст. бібліотечну справу продовжили прогресивні лікарі І.Зубковський, О.Ксьонзенко, І.Рубцов, Й.Шотт, бібліотекарка Є.Гиренко та інші. Близькими до просвітянських ідей у Миргороді були діячі «Благодійного Товариства видання загальнокорисних дешевих книжок» М.Кочура, О. і М. Сластьони, брати О. і П. Малинки, О. і С. Смагіни та члени «Товариства піклування про народну тверезість», яке створювало народні чайні, хати-читальні.

Ідеї західноукраїнської «Просвіти» поширилися на всю Миргородщину, зокрема, на членів українських політичних партій національно-демократичного спрямування, чимало з яких служили в Миргородській повітовій земській управі (В.Самійленко, М.Непийвода, С.Пасішниченко, М.Кочура, З.Пищимуха, П.Репетин, В.Козаков), хоча в організовану «Просвіту» вони ще не були оформлені. До просвітницької діяльності долучилися вчителі міста й повіту, учні Миргородської художньо-про-

мислової школи ім. М.В.Гоголя та чоловічої гімназії, «Юнацькі спілки». Просвітянські осередки з'явилися по кутках міста: на Портянках, Ведмедівці, у Ліску. Справжнім центром українського життя стала правобережна частина Миргорода. З будівництвом там Народного Дому (був на місці нинішнього хлібозаводу) в ньому з 1902 року запрацювало чимало гуртків – драматичних, хорових, музичних, хореографічних. За свідченням старих миргородців, ще до 1917 року в місті діяла підпільна друкарня «Просвіти», в якій, зокрема, було видано 10 примірників «Кобзаря» Т.Шевченка.

Новим поштовхом до організаційного оформлення «Просвіт» стала лютнева революція 1917 року. Вже в березні того року було створено Полтавську організацію «Просвіти», одним із співзасновників якої став миргородець Михайло Непийвода, а заступником голови – Михайло Токаревський, виходець із с. Попівки, невдовзі обраний до складу Української Центральної Ради.

Миргородські парубки 1920-их років.

18 липня 1917 р. у Миргороді відбувся з'їзд представників «Просвіт», на якому було обрано повітове бюро «Просвіти», де головою став О.Хоменко, а його заступником М.Бакало. З'їзд ухвалив видавати повітову газету «Просвіта», «яка б керувала політичним життям у повіті» й мала виходити двічі на тиждень. На початку вересня 1917 р. в повіті – як у волосних центрах, так і в малих селах – діяли 37 «Просвіт», де гуртувалися тисячі членів, здебільшого, молоді.

В 1918 – 1919 роках головою Миргородської «Просвіти» був Опанас Сластьон, який опікувався всією культурною роботою в художньо-промисловому інституті (колишній Гоголівській школі) й у всьому місті. Як режисер-постановник, художник і знавець української етнографії, він ставив у інституті й у Народному Домі не лише вистави народної тематики, а й дуже популярні тоді так звані «живі картини» – застиглі в мальовничих мізансценах групи героїв відомих сюжетів, картин, боїв тощо. Миргородська

Опанас Сластьон.

«Просвіта» взяла під свою опіку всі прогресивні проекти суспільного життя: 1918 року створила власну бібліотеку, розпочала активну видавничу справу. Зокрема, в 1917 і 1918 роках вона здійснила в друкарні Ш. Шик два видання книжки І.Зубковського «Про миргородське мінеральне «Гоголівське» джерело». Її автор, який мав щиру прихильність до Товариства, писав про це О.Сластьонові: «Шик казав мені, що один примірник обійдеться «Просвіті» близько 50 коп.», що було немало на той час.

У 20-их роках на ґрунті загального зростання української національної духовності в повіті поширився рух за створення громад Української Автокефальної Православної Церкви, яка була близькою до ідей «Просвіти»; з ініціативи О.Сластьона було створено першу селянську капелу бандуристів. Більшовицька влада побачила в посиленні національної свідомості українців небезпеку своєму існуванню. Тому з другої половини 20-их років розпочався наступ на українські національні й духовні цінності. За умов репресій «Просвіта» змушена була припинити свою діяльність.

Українське життя й просвітницька діяльність частково відновилася в 1941 – 1943 роках. Окупаційна влада на перших порах поблажливо ставилася до національних прагнень місцевих жителів і дозволила відкриття українських церков, газет, театрів, шкіл. Діяли капели бандурис-

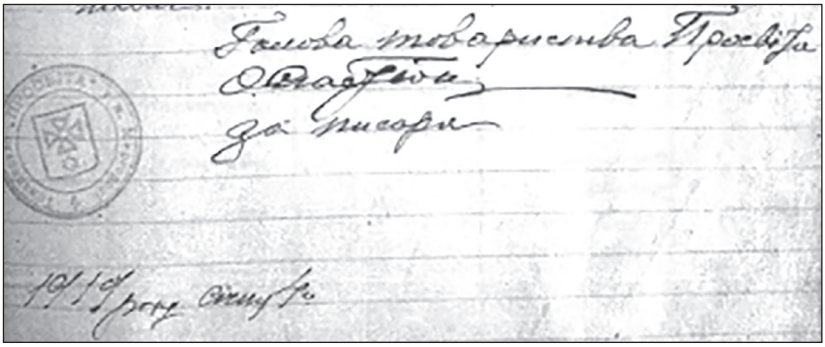

Печатка Миргородської «Просвіти» і підпис її голови О.Сластьона. 1919 р. Фото надане О. Шолухою.

тів, хори, у Миргороді працював театр ім. М.Старицького. Однак будинки театрів у Миргороді й В.Сорочинцях, відкриті при німцях, ними ж були спалені при відступі 1943 року.

З поверненням радянської влади більшість проявів діянь українства знову стали неможливими, і на довгих 45 років запанувала комуністична ідеологія «зближення націй під величчю старшого брата». Колись гучне слово «Просвіта» було знову повернуте в небуття.

І лише з другої половини 1980-их років розпочалося бурхливе відродження національного духу українців. 7 березня 1989 року було створено Миргородське Товариство української мови ім. Т.Шевченка – перша на Миргородщині національно-демократична організація, яка продовжила забуту справу своїх попередників-просвітян. Дієвими членами

Миргородська дівчина на сцені. 1940-і роки.

Миргородська організація Всеукраїнського товариства «Просвіта». 1992 р.

Товариства стали Любов Желізняк (згодом голова миргородської організації Народного Руху України), Анатолій Підручний, Іван Гурин, Леся Бондар, Ярина і Мирон Скотники, Лідія Даниленко, Петро Ярмоленко, Ганна Бабич, Лідія Шаповал, Валерій Козаков, Ніна Носова, Олексій Полив'яний та багато інших. Очолила організацію авторка цих рядків**.**

Товариство ставило своїми першочерговими завданнями впровадження закону про українську мову та розширення сфер її функціонування. Ми розпочали цикл передач і заходів «Забуті й відроджені імена України», робили вистави й концерти, влаштовували виставки, вперше запровадили уроки народознавства в школах. Попри тиск компартійної номенклатури вели лекційну й громадсько-політичну діяльність, зокрема, агітували проти підписання нового союзного договору. Співпрацювали разом із НРУ, ДемПУ, новоствореними Спілкою офіцерів України й асоціацією фермерів, разом із Рухом видавали першу демократичну газету «Майдан».

Після здобуття Україною незалежності Товариство української мови було реорганізоване у Всеукраїнське Товариство «Просвіта» ім. Т.Шевченка. Миргородське відділення «Просвіти» після 1992 року очолювали Аза Шахмаметьєва, Валентина Парьоха, Тетяна Фесенко.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ХОР ДЕРЖМЛИНА

У Миргородському краєзнавчому музеї зберігається цікава світлина понад 80-річної давнини, 1937 року – український народний хор Миргородського Держмлина № 17.

Після того, як більшовицька влада з другої половини 1920-их років стала чинити утиски миргородським церквам, були знищені й хори при цих храмах. Але талановиті миргородці продовжували чарувати своїм співом у капелах і ансамблях бандуристів, у світському українському хорі під орудою Василя Гальченка, в циганському хорі, у хорі при Народному Домі, у хорах, що діяли при трудових колективах.

У другій половині 30-их років особливо славився український народний хор при Миргородському Держмлині № 17 (колишньому млині купця Виноградова; згодом це промислове підприємство стало називатися крупозаводом). Хор постійно одержував блискучі перемоги на творчих фестивалях, конкурсах, концертах. Керував ним Іван Григорович Зеленський (на фото він посередині першого ряду, з краваткою). В цьому творчому колективі об'єдналися щонайкращі голоси Миргорода.

На світлині в верхньому ряді ліворуч бачимо трьох славетних басів: 1-й – Гнат Лукич Немченко, староста Успінського собору; 2-й – Микола

Український народний хор Миргородського Держмлина. 1937 р.

Юхимович Ананьєв; 3-й – Прокіп Петрович Колісник, син чумака, бандурист, скрипаль. Усі троє співали в кількох миргородських хорах.

7-й – це Костянтин Олексійович Ксьонз, співак і бандурист; 11-й – Микола Михайлович Соколов, «Сокіл», «миргородський соловейко», знаменитий тенор, у 40-их роках соліст Державного українського народного хору ім. Г. Верьовки. 12-й – Іван Іванович Ночний, співак і танцюрист у клубі Держмлина.

На жаль, прізвища інших миргородських співаків за вісім десятиліть забулися, відійшли у вічність і ті люди, які могли їх знати. Можемо лише зробити припущення, що стрункий красень поряд із І.Г.Зеленським – це Антон Іванович Галле, інженер Держмлина, музикант-аматор, активний учасник хору. У січні 1938 р. його було розстріляно як «ворога народу» тільки через його «іноземне» прізвище. Разом із Зеленським і Галле в хорі співали також їхні дружини. Дуже жаль, що ми не знаємо імен жінок-співачок із першого ряду. Хоча їхні обличчя знайомі нам із фотографій інших миргородських хорів. Прикро, що молоді покоління не зберегли в пам'яті імен колись славетних співаків.

ДО ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ НА МИРГОРОДЩИНІ

ЛІКАРІ НАШОГО КРАЮ ДОГОГОЛІВСЬКИХ І ГОГОЛІВСЬКИХ ЧАСІВ

Якщо до часів пізнього середньовіччя лікування хворих було справою талановитих самоуків – костоправів, травознавців, відунів (екстрасенсів), навіть цирульників, то з XVIII ст. в Україні усталилася практика офіційного фахового навчання медичних працівників.

Розрізнювалися поняття «доктор», «лікар», «оператор», «штаб-лікар», «підлікар». Доктором ставав лише той, хто закінчив медичний факультет у закордонному університеті, лікарем називали фахівця, який здобув освіту в межах Російської імперії, оператором – хірурга. Штаб-лікар – це військовий медик, а підлікар – особа з молодшого медперсоналу або учень госпітальної школи.

У XVIII ст. серед усіх докторів медицини в імперії українці становили тільки 8%, росіяни – 4%, решта ж були іноземцями[1]. В Україні найчастіше медичного фаху набували діти священиків і козаків, рідше – міщан і селян. Більшість із них здобувала основи знань у Київській академії, семінаріях і колегіумах, а вдосконалювала лікарські знання і вміння в європейських університетах і в Петербурзькій госпітальній школі. Навчалися там і студенти з Миргорода.

При гетьманській адміністрації, при Миргородській полковій канцелярії теж служили лікарі, серед яких були й медики-українці. А от брати на медичну службу іноземців навіть гетьман міг тільки з «августейшего соизволения» імператорської особи. Так 1730 року гетьман Д.Апостол звертався до імператриці з проханням дати дозвіл видавати з військового скарбу гроші на утримання доктора Бенедикта Бока «для курации всяких болезней гетману и иным войсковым людем»[2]. В документі 1792 року натрапляємо згадку про лікарського учня Герасима Бугаєвського (Богаєвського) з відомого миргородського священицького роду.

Послуги приватних лікарів були недешевими, тож користуватися ними могли, здебільшого, заможні люди. Кваліфікаційний рівень лікарів був різним, як і плата за їхню роботу. Цікавий запис знаходимо в щоденнику генерального хорунжого Миколи Ханенка за 1743 рік: лікар Копс протягом 2 днів лікував йому поперек мазями й чаєм, після чого господар «дав йому за візиту 3 р., і хліба, а саме: осьмачку жита, чвертку пшениці, стан горілки, 4 гусей і 6 курей»[3].

Про рівень кваліфікації деяких тогочасних лікарів може свідчити такий-от запис у щоденнику генерального підскарбія Якова Марковича за 1724 рік: «Дочері моєй Настусі, захоровавшой уже тому дней з десяток на горло, cataplasma прикладана: гніздо ластовинеє, корень фіялковий і кал собачий варили в молоці і тим горло обкладали»[4].

Із лікарів Полтавщини середини XVIII ст. в Миргороді було добре відоме ім'я лубенського аптекаря й лікаря Петра Нейдгарда.

На Миргородщині, в містечку Сорочинцях, протягом деякого часу, до 1771 року, працював лікарем Андрій Якович Італинський – вихованець Київської академії та Московської й Петербурзької госпітальних шкіл. Родом із гоголівського хутора Купчиного (згодом Василівка, нині Гоголеве) походив відомий український медик другої половини XVIII ст. Денис Васильович Волчанецький[5]. Здогадуємося, що він вийшов із козацького роду Вовків, а змінив прізвище за традицією, яка діяла в ученому середовищі Київської академії. Його міг знати дід письменника Миколи Гоголя Панас Дем'янович Гоголь-Яновський. Відомим лікарем на півдні Миргородського полку був Іван Петрович Гоголь-Яновський – троюрідний брат Панаса Дем'яновича. Знаним у Миргородському полку був рід Гординських, із якого вийшов штаб-лікар Петро Андрійович Гординський, учасник російсько-турецьких війн і борець із чумою на південних теренах України[6].

Лікарі, як і інші поміщики, часто мали підданих – посполитих, кріпаків. У архіві Полтавської казенної палати зберігалася справа «о захващении лекаром Фридрихом казенного подданного в Сорочинцах». Мав селян і знаменитий сорочинський лікар Михайло Якович Трохимовський (про нього детально йдеться в нашій книжці «Миргородщина козацька і гоголівська»).

1784 року в Миргороді практикував лікар Данило Рожевський, який давав свідчення при розгляді кримінальних справ.[7] Близько 1786 – 1791 рр. цивільною медициною в Миргородському повіті керував Опанас Федорович Масловський (1740 – 1804), надвірний радник, згодом викладач медицини в Київській академії, професор, автор наукових праць. Із Миргородщини, зі священицької родини містечка Хомутця, походив Артемій Іванович Петров (1780 – 1849) – учений медик, вихованець Київської академії, доктор медицини, один із зачинателів ветеринарної освіти в тодішній Російській імперії. Він помер під час епідемії холери.

Один із найбагатших дідичів Миргородського повіту Дмитро Прокопович Трощинський, родич Гоголів, у 1820-их роках тримав у своїй садибі в с. Кибинцях власного лікаря й стоматолога, яким надавав добрі помешкання – окремі будинки. Домашній лікар багатого дворянина Івана

Лікар XIX ст.

Матвійовича Муравйова-Апостола – Лан, який жив у с. Хомутці, обслуговував також сусідніх поміщиків, зокрема, він був при В.В.Капністові в останні хвилини життя поета в жовтні 1823 р., коли той помирав у Кибинцях. Доктор медицини Піттьє 1829 року на Миргородщині лікував пораненого генерал-майора Віктора Олексійовича Фролова-Багреєва, дідича с. Савинців.

В.Я.Ломиковський, власник хутора Парк-Трудолюб, через хвороби своїй дружини часто звертався до місцевих лікарів. Крім свого друга, лікаря М.Я.Трохимовського, він удавався до послуг медиків сусідніх повітів. У одному з листів 1830 року він писав: «В Лубнах находится один преученый немец, вольнопрактикующий, бывший в путешествии вокруг света… не один человек хвалится его искусством… Есть еще … харьковский питомец, родом миргородец, бескорыстный. В Хороле есть венский питомец пан Жидовский…, удачный врач на отчаянных консилиях, но такой Іюда, что нарочно портит больного, чтобы дольше молоко доить»[8]. Гомеопатів, які в той час стали популярними, Ломиковський називав шарлатанами. Недолюблював він і лікарів-іноземців: «Плохая надежда на такую немоту». А от на смерть 1823 року Баура, «доброго доктора», який лікував родину Ломиковського, він відгукнувся з великим жалем.

Місцеві дворяни теж досить критично ставилися до «многих отвратительных латинских соусов, изготовляемых эскулапами нашими, большею частью в печке несытого корыстолюбия, нежели сострадания к страждущему человечеству»[9].

На початку XIX ст. у хворих був не надто великий вибір лікарів. 1804 року у всій Полтавській губернії їх налічувалося всього лиш 32, а на одного лікаря припадало 40 тисяч населення[10].

Дворяни із оточення Гоголів і Ломиковських лікувалися також у Полтаві, у лікаря Росташевського, якого В.Ломиковський називав славним[11]. Цікаво, що один із персонажів М.В.Гоголя має прізвище Растаковський, а, як відомо, письменник мав звичку використовувати в творах прізвища своїх знайомих, лише трохи змінивши їх.

У 1820-их роках багатих миргородців «пользовал» лікар Федір Прокопович Голованьов із Лубен і його дружина-акушерка. Він лікував Василя Панасовича Гоголя-Яновського, батька письменника, коли той жив у садибі Д.П.Трощинського в Кибинцях[12].

1833 року в містечку Сорочинцях жив Карл Кіндратович Баніх, «доктор кінної артилерії». Він був близьким до гоголівського середовища – родин Трохимовських[13] і Данилевських. У лікаревого сина Ф.К.Баніха збереглися цінні документи – 55 листів М.В.Гоголя до його друга О.С.Данилевського[14].

З початку 1840-их років на Миргородщині оселився лікар Густав Якович Руппейнет (Руппенейт) – виходець із Риги, який одержав ступінь доктора медицини в Дерптському університеті[15]. Спершу він працював лікарем у Миргородському повітовому й Обухівському народному училищах, згодом мав вільну медичну практику в Сорочинцях, обслуговуючи, здебільшого, маєтки поміщиків[16]. Родина Гоголів-Яновських після смерті їхнього друга, сорочинського лікаря М.Я.Трохимовського вдалася до послуг лікаря Руппенейта. Відомо, що 1856 року Густав Якович приймав пологи в сестри письменника Єлизавети Василівни Гоголь (Бикової) в будинку О.М.Трохимовського в Сорочинцях[17]. У 1840-их роках у Миргороді служив повітовим лікарем дворянин Антон Петрович Кізе (про нього далі буде окрема розповідь).

Із другої половини XIX ст. на Миргородщині з'явилася велика когорта високоосвічених земських лікарів, які піднесли медичне обслуговування на новий, значно вищий рівень. Це лікарі Вітте, Едуард Куленкамп, Никандр Кашинський, Овксентій Богаєвський, Євген Лебедєв, Іван Зубковський, Іван Рубцов, Іларіон Гиренко, Корній Горянов, Сергій Фон-Ерн та багато інших.

ПРИМІТКИ

1. Гл. Л. Список докторов медицины из малороссов, практиковавших в России в XVIII столетии // Киевская Старина. – 1896. – Март. – С. 98 – 103.
2. Ходатайство гетмана Апостола // Киевская Старина – 1902. – Февраль. – С. 88 – 89.

3. Киевская Старина. – 1885. – Т. XII. – Июль. – С.191.
4. Там само. – 1892. – Т. XXXVI. – Февраль. – С. 163.
5. Києво-Могилянська академія в іменах XVII – XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – К.: Києво-Могилянська академія, 2001. – С. 123, 242.
6. Там само. – С. 145.
7. ЦДІАУК. – Ф. 1843. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 31 зв.
8. Частная переписка Ивана Романовича Мартоса // Киевская Старина. – 1898. – Т. LXII. – Июль-август. – С. 126.
9. Лазаревский Ал. Иван Романович Мартос: Биографический очерк // Киевская Старина. – 1895. – Т. LI. – Октябрь. – С. 69.
10. Документы, известия и заметки // Киевская Старина. – 1902. – Т. LXXVII. – Июнь. – С. 168.
11. А.Л. Отрывок из дневника В.Я.Ломиковского // Киевская Старина. – 1895. – Т. LI. – Ноябрь. – С. 242.
12. Шенрок В.И. Материалы для биографии Гоголя. – Т.1. – М., 1892. – С. 55 – 56.
13. Державний архів Полтавської області. – Ф. 1011. – Оп.1. – Спр. 185. – Арк. 20.
14. Письма Н.В.Гоголя. Ред. В.И.Шенрока. В четырех томах. – Издание А.Ф.Маркса. – Т. 1. – СПб., 1902. – С. II.
15. Миргородський краєзнавчий музей. Бібліотечний фонд. – Справи Миргородського повітового училища за 1843 р. – Інв. № 2084.
16. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. Справочные сведения. – Полтава, 1865. – С. 95, 152.
17. Щоденник Є.В.Гоголь (Бикової), В.І.Бикова, М.В.Бикової (Рахубовської). 3 жовтня 1851 р. – 16 вересня 1899 р. // Київська старовина. – 1998. - № 4. – С. 87.

АНТОН КІЗЕ – МИРГОРОДСЬКИЙ ЛІКАР ДОБИ ГОГОЛЯ Й ШЕВЧЕНКА

Миргородці добре пам'ятають фразу з листа Тараса Шевченка до подружжя Родзянків, хорольських поміщиків, написаного в Миргороді у жовтні 1845 року: «Я страшенно застудився, їдучи з Хоролу, і чи вірите, знаменитий Миргород не має ні лікаря, ні аптеки…».

Либонь, і справді саме на той час для недужого поета не знайшлося міського лікаря. А от повітовий лікар у 1840-их роках у Миргороді був – це дворянин Антон Петрович Кізе.[1] Хай не вводить читача в оману незвичне прізвище цієї особи: він не належав до іноземців, яких так багато було серед медиків у тогочасному суспільстві. Антон Петрович був українцем, корінним миргородцем із козацьким прізвищем Кизь, яке він, напевно, на догоду моді переробив на Кізе.

В першій половині XIX ст. на північний захід від Миргорода існували два хутори, які територіально дуже близько прилягали один до одного:

х. Кизів і х. Лоби (Лобівщина, згодом ця назва перетворилася на Любівщину). З часом ці два хутори злилися в один, а їхні назви функціонували як синоніми.

Козаки Кизі (Кизенки) зафіксовані ще в козацьких реєстрах Миргородського полку XVII – XVIII століть. Прадід Антона Петровича Кізе – Григорій Антонович Кизь у 1735 – 1751 рр. був миргородським сотенним хорунжим. Дід Іван Григорович мав звання значкового товариша Миргородського полку. А батько лікаря Петро Іванович Кизь після ліквідації козацького ладу пішов на чиновницьку службу. 1810 року він мав чин середнього рангу – надвірного радника і служив на уряді земського судді Миргородського повіту.[2] Це була посада за значенням друга після повітового маршала (предводителя дворянства).

Невідомо, де здобув медичну освіту син судді Антон Петрович Кізе. Він мав чин колезького асесора, з 1864 року обирався гласним Миргородської повітової управи.[3] До реформи 1861 року володів у х. Лобівщині 32 душами селян, а також 9 душами в містечку Хомутці.[4] Мав міцну садибу в Кизевому хуторі й будинок у Миргороді на передмісті Пожежі, в якому було 8 покоїв із кухнями.[5] Вважався землевласником середньої руки. В 1860-их роках володів 159 десятинами землі в Лобівщині, 62 десятинами у дачах Хомутця (зокрема, в урочищі Кизів ліс), 64 десятинами в хуторі Герасимівському біля Попівки та іншими ділянками.[6]

Садиба Чарнишів у Товстому.

Про професійну діяльність лікаря збереглося дуже мало відомостей, як і про його особисте життя. За спогадами сучасника й друга Антона Кізе Івана Івановича Сердюкова (1803 – 1886), службовця в канцелярії малоросійського генерал-губернатора князя М.Г.Рєпніна в Полтаві, близько 1838 року миргородський лікар одружився з місцевою красунею Любов'ю Василівною. Вона була донькою багатого дідича Василя Івановича Чарниша, власника великопомісного маєтку: той мав землі, садиби й підданих у Миргороді, містечках Сорочинцях, Шишаках, Яреських, у селах Семереньках, Чарнишівці; одна із садиб Чарниша розміщалася в с. Товстому, що поряд із гоголівською Яновщиною.

І.Сердюков згадував: «Из друзей в губернии был у меня миргородский уездный врач Антон Петрович Кизе, у которого нередко я проживал по несколько недель… Наконец, Антон Петрович вздумал жениться на дочери помещика Василия Ивановича Черныша [Чарниша – Л.Р.*].* Невеста его Любовь Васильевна была очень красивая девушка; я был приглашен шафером. При отправлении этой должности на венчании Кизе, и вообще во время их свадьбы, мне приглянулась сестра ее, Вера Васильевна; я не прочь был на ней жениться, тем более, чтобы породниться с милым другом, – но обстоятельства не дозволили состояться моей женитьбе, потому что Черныш отрицал всякое приданое, которого, впрочем, не дал и Кизе».[7]

В.І.Чарниш.

Це був той самий Василь Іванович Чарниш, який належав до гоголівського оточення, був сусідом і другом родини Гоголів-Яновських. Він листувався з молодим Миколою Гоголем, схвально відгукнувся про його «Вечори на хуторі біля Диканьки». Василь Іванович доводився вітчимом Олександрові Семеновичу Данилевському, щонайближчому другові Гоголя. Донька В.І.Чарниша Віра Василівна (сестра Любові Василівни Кізе) дружила з сестрами письменника; на весіллі Віри взимку 1838/1839 року була присутньою мати Гоголя Марія Іванівна, про що вона звідомлювала сина в листі. Чи мала зв'язки з Гоголями-Яновськими дружина лікаря Кізе Любов Василівна, а можливо, й він сам, – невідомо, однак такі стосунки цілком можливі. Адже знатний миргородський козацький рід Кизів ще від кінця XVIII ст. належав до товариства, яке входило до кола спілкування сім'ї Гоголів-Яновських. Зокрема, близьким сусідом, другом і кумом родини Кизів був військовий товариш Яків Бровко[8] – миргородець, щирий приятель Опанаса Дем'яновича Гоголя-Яновського[9], діда Миколи Гоголя.

Полтавська дослідниця біографій Миколи Гоголя й Тараса Шевченка Рената Смирнова доводить, що в червні 1845 року Тарас Григорович жив у маєтку Василя Івановича Чарниша в с. Товстому Миргородського повіту і малював акварельний портрет його 25-річної доньки Віри Василівни, на той час уже заміжньої за Василем Григоровичем N. (Цей портрет у шевченкознавчій літературі відомий як «Портрет невідомої в блакитній сукні»)[10]. Тож імовірно, це сестра Любові Василівни Кізе.

Т. Шевченко. «Портрет невідомої в блакитній сукні».

Миргородська дідичка Л.В. Кізе, як пам'ятаємо, не одержала від батька посагу, однак 1864 року вона вже мала у власності 56 десятин землі в урочищі Стадні й 18 десятин – в урочищі Королівщині[11] (обидві ці ділянки тоді були «в дачі миргородських полів», а нині в межах західної частини м. Миргорода, що по сусідству з Кизевим хутором) та ще землю в урочищі Сокирній[12] у районі села Біликів. Тож ці землі дісталися їй, либонь, від чоловіка Антона Петровича.

Цікавий і такий штрих до історії медицини в Миргороді: 1867 року миргородська міська лікарня розміщалася в будинку поручика Івана Чарниша[13] – брата Любові Василівни Кізе.

Рід лікаря А.П. Кізе, колезького асесора, був внесений до 3-ї частини Дворянської родовідної книги Полтавської губернії[14]. Його спадкоємці жили в селі Любівщині (Кизевому хуторі) до жовтневого перевороту 1917 року, а за радянських часів з метою уникнення репресій із боку більшовицької влади виїхали з Миргородщини. В любівщинському будинку Кизів зробили школу, яка діяла до 80-их років XX ст. До наших днів збереглася назва Кизева гора – місцина поблизу Любівщини. Нащадки роду Кизів нині мешкають у одній із східних областей України.

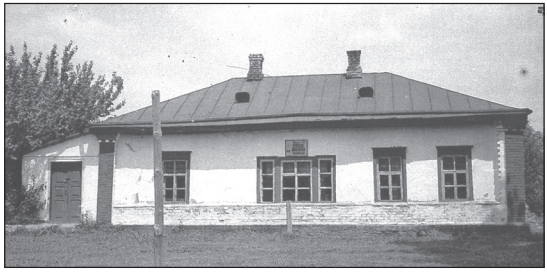

Колишній будинок Кизів у с. Любівщині. Фото В.Балацького 1982 р.

ПРИМІТКИ

1. ДАПО. – Ф. 1034. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 6 зв.
2. Муравьев-Апостол И.М. Письма из Москвы в Нижний Новгород. – СПб.: Наука, 2002.
3. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. Составлена П.Бодянским. – Полтава, 1865. – С. 180.

4. Російський державний історичний архів. – Ф. 1291. – Оп. 2. – Спр. 312.
5. Полтавские губернские ведомости. – 1852. – № 38. – Отдел 2. – С. 410.
6. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 1354. – Оп. 381. – Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.). – Арк. 54, 69, 139 та ін.
7. Автобиографическая записка И.И. Сердюкова // Киевская Старина. – 1896. – Т. LV, ноябрь. – С. 205.
8. ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 1014. – Спр. 73. – Арк. 15 зв.
9. Детально про Гоголів-Яновських і Бровків див.: Розсоха Людмила. Миргородщина козацька і гоголівська. – К.: ТОВ «ВБ Аванпост-прим», 2009. – С. 179 – 183.
10. Смирнова Рената. Шевченко малював домочадців Гоголя? / Електронний ресурс / Режим доступу: https://dt.ua/SOCIETY/shevchenko_malyuvav_domochadtsiv_gogolya.html
11. РДАДА. – Вказане джерело. – Арк. 54, 109 зв.
12. Родинний архів жителів м. Миргорода Паськів. – Выпись из крепостной Полтавского нотариального архива книги по Миргородскому уезду за 1912 год, № 1.
13. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1867 и 1868 гг. – Полтава, 1868. – С. 42.
14. Список дворян, внесенных в Дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. – Полтава, 1898. – С. 290.

РОЗШУКАТИ ПАМ'ЯТНИК ЛІКАРЕВІ ТРОХИМОВСЬКОМУ

Михайло Якович Трохимовський – один із найвідоміших лікарів Миргородщини XVIII – першої чверті XIX століть. Він знаний не лише тим, що в його будинку в містечку Сорочинцях 1809 року народився письменник Микола Гоголь, а й тим, що це був славетний медик нашого краю, автор праць із фармакології, гінекології, зачинатель віспощеплення на Миргородщині. Авторці цих рядків уже доводилося писати про цю неперсічну особистість у книжках «Миргородська старовина» та «Миргородщина козацька і гоголівська».

Лікар М.Я. Трохимовський.

Серед друзів і приятелів лікаря Трохимовського були Гоголі-Яновські – дід і батько Миколи Гоголя, поет і драматург В.Капніст, художник В.Боровиковський, збирач української старовини В.Ломиковський, релігійний діяч І.Мартос і багато інших відомих людей того часу. Особливо зворушливим було ставлення до М.Я.Трохимовського з боку господаря хутора Трудолюба Василя Ломиковського.

По смерті лікаря він узяв під свою опіку його малолітніх онуків і захищав їхнє майно в Сорочинцях від посягань жадібного «міліонщика» графа Гудовича. Ломиковський надто поважав старого медика як істинного православного, як лікаря-практика, котрий часто безоплатно лікував незаможних людей.

Нещодавно, перечитуючи листування В.Я.Ломиковського, зауважила цікавий факт. 15 жовтня 1824 року Василь Якович писав своєму другові Івану Романовичу Мартосу розлогого листа з містечка Сорочинців і завершив його вже в Трудолюбі. Розмірковуючи про родину покійного лікаря Михайла Яковича Трохимовського, Ломиковський звідомив: «Я столь отлично уважаю память мужа сего, что **близ дому своего сооружил ему памятник**» [виділено мною – Л.Р.].

Садиба Ломиковських розміщалася на краї хутора Трудолюба, в його горішній частині. Там був і родинний цвинтар із похованнями Ломиковських та людей, близьких до сім'ї. Відомо, що протягом деякого часу, в 1830 – 1831 роках у В.Ломиковського в Трудолюбі жив і провів свої останні дні Іван Романович Мартос. Там і був похований. По його смерті В.Я.Ломиковський, виконуючи бажання Федора Мартоса, брата покійного, спорудив надмогильний пам'ятник у вигляді колони з червоного граніту з надписом «Брату, Другу и благодетелю» (автор – скульптор Іван Петрович Мартос, дядько Івана Романовича).

Після жовтневого перевороту 1917 року, коли більшовицька влада руйнувала все, що пов'язане з дворянством, було порушено й садибу, й господарчі споруди, й родинний цвинтар Ломиковських. Не пожаліли навіть пам'ятники монументального мистецтва. Циліндричну колону з мартосового надгробка скотили донизу, до ставка. 1986 року мені вдалося довідатися від місцевого жителя, що пам'ятник забрали до одного з сільських дворів для господарчих потреб. Тож його було тоді врятовано.

А що ж із пам'ятником лікареві Трохимовському? Сьогодні жодних його слідів у Трудолюбі не знайдено. Але це не значить, що його немає. Власне, його ніхто ще й не шукав. Цілком можливо, що В.Я.Ломиковський, заможний дідич, виготовив його з граніту, як і згодом пам'ятник І.Р.Мартосові. В такому разі він міг зберегтися й досі. Траплялися випадки, що за економічно тяжких часів жителі брали із цвинтарів старі недоглянуті, «нічиї» надгробки для підмурівків при спорудженні нових хат чи будинків. Відомий випадок, коли надмогильну плиту знаної полтавської меценатки XIX століття Єлизавети Милорадович було знайдено через сто років у фундаменті старої комори.

Та й історія з пам'ятником І.Мартосу, за аналогією, дає підстави сподіватися, що пам'ятник Трохимовському нікуди не зник із Трудолюба, а й

досі лежить десь у основі фундаменту якоїсь старої хати чи в двохсотлітньому намулі колишнього панського ставка.

Місцевим краєзнавцям, учням і вчителям-історикам варто ретельно обстежити територію села Трудолюба в яру, під горою, на якій була садиба і цвинтар Ломиковських. Принаймні, усім нам не слід утрачати надій на віднайдення ще одного артефакту, цінного для історії краю.

ІНТЕЛІГЕНТ ВИСОКОЇ ПРОБИ

І.І.Рубцов. 1923 р.

2018 року виповнилося 150 літ від дня народження одного з найяскравіших діячів Миргорода кінця XIX та перших десятиліть XX століття – лікаря-хірурга, громадського діяча, поета Івана Івановича Рубцова (1868 – 1930). Він належав до плеяди відомих медиків нашого краю – І.А.Зубковського, І.А.Гиренка, К.І.Горянова,, О.І.Ксьонзенка, С.М.Фон-Ерна та інших подвижників, безмежно відданих справі охорони народного здоров'я.

Послідовник лікарів-народників, вихованець медичного факультету Київського університету Св. Володимира, учень і співробітник славетного лікаря О.Т.Богаєвського, Рубцов був піонером кваліфікованої хірургічної допомоги, людиною високих моральних і фахових якостей та принципів. Від самого початку своєї праці в Миргороді, з 1899 року, він як завідувач земської лікарні, дуже занедбаної на той час, заходився коло надзвичайно важливої справи – будівництва нового великого лікарняного комплексу в західній частині міста (миргородці нині знають комплекс цих будівель як «стару лікарню»). Протягом 1902 – 1904 років заходами І.І.Рубцова було споруджено кілька нових міцних мурованих корпусів, оснащених першокласним на той час устаткуванням, висаджено сотні дерев довкола них. Миргородська лікарня стала найкращою в усій Полтавській губернії. Іван Іванович завідував нею понад 30 років, урятував життя й здоров'я багатьом жителям Миргорода й повіту, про що досі згадують нащадки цих людей.

Миргород здобув славу відомої оздоровниці не тільки завдяки лікареві І.А.Зубковському. І.І.Рубцов теж був безпосереднім учасником виконання комплексу робіт із дослідження миргородської мінеральної води та закладення курорту, 1916 року він працював у складі міської курортної комісії.

Лікар Рубцов був особистістю активної громадської дії: членом міської управи, який відновив діяльність Миргородської громадської бібліотеки, заснованої 1861 року письменником А.Свидницьким, і став на чолі її дирекції, був членом Миргородської філії Спілки селянських письменників «Плуг», активним учасником літературно-музичного життя міста. Його друзями були письменник В.Г.Короленко, миргородці художник О.Г.Сластьон, поет В.І.Самійленко, український соціал-демократ, згодом мовознавець В.Г. Ярошенко, співак В.С.Козаков. Садиба Рубцова на вулиці Троїцькій (нині будинок № 112) стала не тільки прихистком і місцем приймання хворих, а й гостинною оселею для приїжджих мистецьких колективів, хорів, капел. У нього завжди гостював В.Короленко, приїжджаючи до міста. Іван Іванович послідовно і з гідністю підтримував українську культуру, ніколи не запобігав перед високим начальством, тож полтавський губернатор робив йому зауваження за його захоплення «малоросійськими» виданнями.

Іван Іванович помер 1930 року від раку шкіри. Він знайшов вічний спочинок на Троїцькому цвинтарі. На жаль, у вирі XX століття загубилася велика літературна спадщина миргородського інтелігента. Він створив сотні віршів і байок, гострих і актуальних, здебільшого, на місцеву тематику (писав українською й російською мовами). В них він висміював як старі царські порядки, так і нову радянську дійсність, «сладость крупных разговоров и горечь скучных малых дел». Сучасники висловлювали припущення, що коли б Іван Іванович дожив до 1937 року, то за свої вірші він, поза сумнівом, опинився б у катівнях НКВС. Його багаторічний щоденник на сьогодні теж вважається втраченим: по смерті Рубцова дружина вивезла його архів до Києва.

А в Миргороді ймення Івана Івановича Рубцова пам'ятають досі – тепер уже в переказах від людей, які його знали, поважали й любили.

ПИСЬМЕННИКИ Й КРАЄЗНАВЦІ

НОВЕ ПРО ВАСИЛЯ ЛОМИКОВСЬКОГО

Щороку в січні миргородці згадують ім'я свого земляка Василя Яковича Ломиковського – збирача матеріалів із історії України, етнографа, агронома. Останнім часом стали доступні нові джерела історичної інформації, і це уможливило пошуки нових фактів біографії відомого миргородського діяча 200-літньої давнини.

В.Я.Ломиковський народився 26 січня (15 січня ст. ст.) 1777 року. Він походив зі знаменитого козацько-старшинського роду. Відомим цей діяч став завдяки історику О.М.Лазаревському, який знайшов його записи історично-етнографічного плану «О Малороссии. О древних обычаях малороссийских, о службе воинской и гражданской, о чинах и должностях чиновников». Дехто із сучасних дослідників заперечує оригінальність творів Ломиковського, вважаючи їх лише виписками з творів інших авторів.

Одначе від того постать Ломиковського не стає менш цікавою для миргородців. Бо крім історичних зацікавлень, Ломиковський відомий ще й як надзвичайно вдатний господарник. Його садиби в Трудолюбі й Панасівці були зразком для сусідів. Про це вже не раз писалося, зокрема, і в наших працях. А от інші заняття й факти життя Василя Яковича залишилися поза увагою дослідників.

Що ж сформувало сферу його зацікавлень? Це розпочалося ще з юних років. Із 8-річного віку В.Ломиковський навчався в Санкт-Петербурзі, в Сухопутному шляхетному кадетському корпусі. Очолював цей заклад генерал-директор граф Федір Євстафійович Ангальт, відомий військовий діяч часів Катерини II. Він справив величезний уплив на юного Василя та його подальшу долю. Навіть у зрілому віці 45-річний Ломиковський писав: «Я багато зобов'язаний отцю-наставникові моєму принцу крові графу Федору Євстафійовичу Ангальту».

Граф Ангальт із 1788 року був президентом Вільного економічного товариства – наукової установи, яка ставила за мету вивчення стану землеробства й умов господарського життя країни. З цією метою широко збиралися практичні відомості з поміщицьких господарств. Товариство випускало періодичне видання «Труды Императорского Вольного экономического общества». Як виявив дослідник О.Журба, В.Ломиковський

теж подавав свої матеріали до цього видання. Так 1821 року миргородський поміщик-практик опублікував там дві статті: «О произведении в южных губерниях России на унавоженной озимой пашне лучшего урожая, нежели у соседей» і «Об осушении болотного места пространством на пять десятин и чтоб на том месте сделать посев хлеба или другое какое полезное употребление».

В маєтку Ломиковського, й справді, було чимало низовинних і заболочених місць: і в самому хуторі Трудолюбі, нижче від поміщицької садиби, і в його околицях – в урочищі Ісовому та біля Шахворостівки. Добрий господарник не лише впорядкував їх, а й поділився досвідом зі всією країною. Протягом сорока років Ломиковський вів власні метеорологічні спостереження й на їх підставі робив прогнози погоди.

Коло інтересів Ломиковського було досить широким. Він навіть проводив, хоч і на аматорському рівні, археологічні розкопки. 1810 року 33-літній дослідник зробив археологічне обстеження старовинного городища, розташованого на полях села Василівки Хорольського повіту (нині Семенівського району), в маєтку родича поміщика Василя Родзянка. Він знайшов там залишки стародавнього круглого храму, цеглини з незвичайним міцним поливним покриттям. Можливо, то була татарська мечеть.

Василь Якович мав також певний літературний хист. У його щоденнику зберігся вірш 1822 року, написаний ним під враженням від велелюдного свята в Кибинцях, у маєтку дідича Дмитра Трощинського з нагоди тезоіменитства вельможі:

Ф.Є.Ангальт – наставник В.Ломиковського.

«Труды Императорского Вольного экономического общества» – видання, в якому публікував свої статті В.Ломиковський.

Пир веселый пировали,
В карты, в фанты там играли;
Пели там, а там плясали;
В вечер шумный молодцы,
Первенствуя, роль играли.
Там не в моде мудрецы,
Где девицы веселятся
И где головы вертятся;
На старушек не глядят, –
Скромно в уголку сидят,
Юность с горем вспоминают,
С внучек взоров не спускают.
Уж не видит дочь отца,
Все глядит на молодца:
Шепчет милому тихонько,
Милый руку жмет легонько…
Суесловью нет конца.

До речі, старий міністр Трощинський любив Ломиковського, цінував бесіди з цим освіченим і розумним сусідом.

Літературні уподобання Василя Яковича були своєрідними. Він, наприклад, недолюблював Миколу Гоголя, іронізував над юним «генієм Нікошею». Як виходець із старосвітсько-патріархального середовища, він не терпів «вільнодумців», «модного товариства», «іноземних плевел», «модних філософів», «спотвореної моралі». Молодого Олександра Пушкіна вважав «жахливим вільнодумцем».

Нам удалося довідатися дещо нове про родину Василя Яковича. Одружився він уже не надто молодим, між 1813 і 1822 роками. На жаль, ім'я його дружини не відоме. Вона часто хворіла, і дітей подружжя не мало. Мати Василя Яковича Марія Василівна (з дому Родзянко) жила окремо від нього, можливо, в селі Панасівці, своїй батьківщині, але бувала в сина в гостях. Старший брат трудолюбівського господаря Григорій жив у Катеринославі, молодший брат Яків помер 1822 року. Василь Якович мав близьких родичів у Харківській губернії. Взагалі, В.Ломиковський перебував у родинних зв'язках із численними відомими козацько-старшинськими родами України Борознами, Биковськими, Кулябками, Раковичами, Улізьками, Лесевичами та іншими. Тож пошуки діяльності нашого земляка мають тривати далі.

ХРЕЩЕНІ БАТЬКИ ПАНАСА МИРНОГО

Біографія нашого земляка – письменника Панаса Мирного (Рудченка), здавалося б, уже досить детально досліджена. Проте з часом стають доступними нові історичні джерела, з'являються нові відомості про оточення письменника та його родинні зв'язки.

У Полтавському літературно-меморіальному музеї П. Мирного зберігається копія випису з метричної книги Троїцької церкви м. Миргорода за 1849 рік про народження Панаса Рудченка. Зокрема, там зазначено: «… восприемники: подпоручик Михаил Адешелидзев и губернского секретаря жена Анна Михнова».

«Восприємники» за церковною термінологією – це хрещені батьки новонародженого. Хрещений батько Панаса Рудченка Михайло Адешелідзев походив із дрібних дворян, які вели свій рід від грузинського протопопа Симона Павловича Одишилідзе, котрий у середин XVIII ст. оселився в Миргороді й увіходив до оточення грузинського поета Давида Гурамішвілі.[1] Мати Панаса Рудченка – Тетяна Іванівна Гординська – за лінією своєї баби теж походила з роду грузинських поселенців у Миргороді Хачапурідзе.[2] Тож не дивно, що зв'язки Рудченків із грузинськими нащадками Адешелідзе тривали й у XIX, й на початку XX ст., як у Миргороді, так і в Полтаві. Цікаво, що обидві родини мали земельні угіддя в

Панас Мирний в гостях у родини Адешелідзе. Михайло Адешелідзе – перший ліворуч. Полтава, 1888 р.

одній місцині – в урочищі Кильдіші поблизу Миргорода: Тетяні Іванівні там належало 79 десятин землі, а Михайлові Адешелідзе – 6 десятин.[3]

А хто ж була хрещена мати майбутнього письменника Панаса Мирного? Зазвичай, батьки новонароджених обирали собі кумів або серед родичів, або з-поміж друзів, приятелів чи співробітників. Як удалося з'ясувати, Ганна Петрівна Міхнова, миргородська дворянка, була дружиною Степана Михайловича Міхнова – колеги за службою Якова Григоровича Рудченка, Панасового батька. Міхнови – це зросійщена форма давнього українського козацького прізвища Міхно (Михно). Після скасування в Україні козацького ладу колишня козацька старшина змінила козацький одяг на чиновницький віцмундир. Батько Степана Михайловича Міхнова служив у Миргороді в чині титулярного радника. Степан у середині XIX ст. служив «журналістом» у Миргородському повітовому скарбництві,[4] себто вів журнали бухгалтерського обліку. Саме тут познайомилися й потоваришували Степан Міхнов і бухгалтер Яків Рудченко. Згодом заприятелювали й сім'ями. Тому Степанова дружина Ганна Петрівна й стала 1949 року хрещеною матір'ю новонародженого Панаса Рудченка.

Батьки Панаса Рудченка. 1888 р.

Миргородське повітове скарбництво в середині XIX ст. розміщалося поряд із садибою Рудченків (на нинішній вулиці Шевченка). С.М.Міхнов розпочав службу в невисокому чині губернського секретаря, а 1858 року вже був титулярним радником на посаді бухгалтера Миргородського скарбництва. 1861 року його переведено на таку саму посаду до Полтавської казенної палати.[5] Через 10 років туди, під опіку Міхнова, переїхав служити з Миргорода й молодий Панас Рудченко. Міхнов усіляко підтримував земляка й сина своїх миргородських друзів. У Полтаві С.М.Міхнов дослужився до посади скарбничого Полтавського губернського скарбництва, мав чин статського радника. 1882 року його родина одержала указ Герольдії про підтвердження прав дворянства.[6]

Ганна Петрівна ще протягом якогось часу жила в Миргороді, на правобережному передмісті Довгоселівці, де мала дерев'яний житловий будинок із господарчими будівлями, садок. Садиба була велика й простягалася на північний схід аж до пониззя річки Хоролу. Вихід із панського

будинку був на Козацький плац (нині це територія центральної районної лікарні).

Згодом хрещена мати Панаса Рудченка теж переїхала до Полтави. 1890 року вона, на той час уже вдова, на підставі доручення свого сина Петра, продала свою миргородську садибу за 400 карбованців сріблом місцевому лікареві Іларіону Андрійовичу Гиренкові.[7]

Колишній будинок Міхнових мав цікаву історію й за наступних десятиліть, бо пов'язаний із присутністю в ньому знаних у Миргороді діячів кінця XIX – початку XX століть. Новий власник садиби Міхнових лікар І.А.Гиренко (1855 – 1919), син дяка миргородської Троїцької церкви, випускник Харківського університету, був людиною демократичних поглядів, близьким до народницьких кіл[8]. Його дружиною стала дворянка Надія Андріївна Гречка, донька миргородського повітового справника. До Гиренків часто приходили їхні друзі й родичі Зубковські: лікарі І.А.Гиренко й І.А.Зубковський були свояками, одруженими на рідних сестрах Надії й Олені Гречках. До цього товариства приєднувалися й інші приятелі з Троїцької вулиці: лікар і місцевий поет І.І.Рубцов, художник і мистецтвознавець О.Г.Сластьон, дворянські родини сусідів Вірських і Богаєвських, з Ведмедівки приходив молодий співак В.С.Козаков, із Приліпки – лікарі С.М.Фон-Ерн і К.І.Горянов. Щира дружба єднала Гиренка з сусідом Володимиром Єфимовим,[9] який жив на розі вулиць Гоголя й Троїцької. Протягом деякого часу на початку XX ст. в будинкові Гиренка орендував помешкання відомий український поет Володимир Самійленко (1864 – 1925),[10] який у 1902 – 1904 роках служив секретарем Миргородської повітової земської управи. Саме в будинкові Гиренка поет познайомився й подружився з О.Сластьоном. Самійленко чудово грав на скрипці й віолончелі,

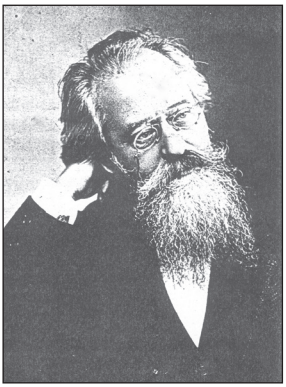

Лікар Іларіон Гиренко.

Колишній будинок Міхнових і Гиренків. Світлина 2013 р.

був членом правління Миргородського музично-драматичного гуртка,[11] до якого входили також багато з названих вище осіб. Усе це було інтелігентним колом прогресивних діячів Миргорода кінця XIX – початку XX ст., які зробили великий внесок до багатьох сфер життя нашого міста: медицини, літератури, театральної й музичної культури.

За радянської влади колишній будинок Міхнових і Гиренків було націоналізовано й він став студентським гуртожитком. Під час нацистської окупації Миргорода 1941 – 1943 років у ньому тимчасово жили німці. По війні ще міцний дерев'яний будинок було добудовано й обкладено цеглою, і в ньому оселилися кілька родин працівників Миргородського керамічного технікуму. Будинок зберігся донині, за сучасною нумерацією це вулиця Троїцька, № 158.

ПРИМІТКИ

1. Детально про це див.: Розсоха Людмила. Грузини в Україні. Шляхами Давида Гурамішвілі / Л.Розсоха. – Миргород: вид-во Миргород, 2005. – С. 208 – 212.
2. Див.: Розсоха Людмила. Віхи родоводу Панаса Мирного / Л.Розсоха // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 163 – 170.
3. Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.) // Российский государственный архив древних актов. – Ф. 1354. – Оп. 381. – Арк. 59.
4. Полтавские губернские ведомости. – 1851. – № 10, отд. 2. – С. 46.
5. Полтавские губернские ведомости. – 1861. – № 37. – С. 428.
6. Список дворян, внесенных в Дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. – Полтава, 1898. – С. 463.
7. Выпись из крепостной Полтавского нотариального архива книги по городу Миргороду за 1890 г., № 11. – Приватний архів Т.С.Сироти (м. Миргород), родички Гиренків.
8. Докладно про І.А.Гиренка див.: Розсоха Людмила. Миргородські історичні етюди / Л.Розсоха. – Гадяч: вид-во «Гадяч», 2014. – С. 193 – 198.
9. Єфимов В. Це все – ми: Рід Єфимових / В.Єфимов. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – С. 128 – 129.
10. Листування Опанаса Сластьона / Упор. Ю.Мицик, І.Тарасенко. – Запоріжжя, 2010. – С. 111.
11. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. – Полтава, 1904. – Миргородский уезд. – С. 2, 11.

ЗГАДУВАЛА ПИСЬМЕННИКА ДОБРИМ СЛОВОМ

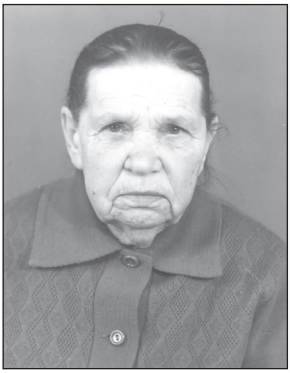

Надія Харлампіївна Щербак – колишня кухарка Панаса Мирного. Світлина 1970-их років.

У музейних працівників бувають щасливі знахідки, а бувають і прикрі втрати. Кілька років тому жителька Миргорода Наталя Олександрівна Заріцька повідомила мені, що в нашому місті мешкає старенька жінка Зінаїда Григорівна Щербак, мати якої Надія Харлампіївна Щербак свого часу служила в Полтаві кухаркою в письменника Панаса Мирного. Якісь нагальні справи завадили мені негайно навідатися до тієї жінки. Збиралася сходити згодом, але знову, як кажуть, заніколилося.

Я не належу до людей, які аж надто вірять у екстрасенсорику, передчуття та інші явища такого порядку. Проте якогось дня прокинулася з чітким відчуттям, що сьогодні таки неодмінно, обов'язково, невідкладно маю сходити до тієї жінки – Зінаїди Григорівни Щербак. Коли підходила до будинку № 5 на вулиці Данила Апостола, де вона жила, серце тривожно закалатало: біля її під'їзду виднілися вінки, стояв невеликий гурт людей, що скупчилися навколо домовини. Я спізнилася з відвідинами…

Невдовзі після похорону я зустрілася з племінницею Зінаїди Григорівни – Алісою Василівною Щербак, яка постійно мешкає в Одесі. Певна річ, онука колишньої кухарки Панаса Мирного вже не багато змогла розповісти мені. Проте показала родинний фотоальбом, де збереглося кілька пожовклих і вицвілих від часу світлин, на яких одразу вгадувалося знайоме довгасте обличчя з сивуватою бородою – Панас Якович Рудченко.

Родина Рудченків на порозі свого будинку в Полтаві.

Аліса Василівна розповіла, що її бабуся Надія Харлампіївна Щербак народилася 1900 року

в Полтаві і з молодих літ служила кухаркою в сім'ї Рудченків у їхній садибі на Кобищанах. По смерті Панаса Яковича вона так і залишилася служити їхній родині ще на багато років.

Про Рудченків Надія Харлампіївна завжди згадувала з великою теплотою, відзначаючи їхнє привітне й доброзичливе ставлення до неї. Проста жінка, вона, певна річ, не могла розповісти про інтелектуальне життя родини письменника, а ось про побут згадувала часто. Рудченки заприязнилися з Надією Харлампіївною, дарували їй різні подарунки, зокрема, посуд. Сервіз, подарований Надії Харлампіївні Щербак самим Панасом Мирним, вона зберегла протягом усього життя як пам'ять про дорогу людину.

Після 1945 року Надія Харлампіївна переїхала жити до Миргорода, тут вона й померла в 70-х роках. До останніх днів вона добрим словом згадувала свою молодість, що минула в родині Рудченків. А сервіз Панаса Мирного й сьогодні шанобливо доглядають її нащадки в Одесі. До Миргородського краєзнавчого музею вони передали світлини сім'ї Рудченків, які зберегла колишня кухарка письменника.

ЗАГАДКОВИЙ МИХАЙЛО КОЧУРА

Наш земляк, український поет, прозаїк і драматург Михайло Никифорович Кочура досі залишається мало дослідженою постаттю в рідній літературі. Предки його походили з Хорольщини, з козацького роду, який у XIX ст. перетворився в дрібно-дворянський. Його батько Никифор Пилипович служив у судах в Хоролі, Миргороді й Ромнах, був у чині титулярного радника. Разом із дружиною Ксенією Григорівною мав відрубне володіння (хутір) зі 119 десятинами землі біля села Андріївки-Бузової Миргородського повіту1 (нині Шишацького району).

Їхній син Михайло народився 6 (18) вересня (за іншими даними, серпня) 1851 року в м. Ромнах. Освіту здобував у Полтавському приватному пансіоні Колерта, в Полтавській і Катеринославській гімназіях, хоч і не довершив навчання, закінчивши лише 7 класів. Трудову діяльність розпочав у Миргороді, де в першій половині 1870-их років служив на дрібних чиновницьких посадах, зокрема, залізничним телеграфістом. 1875 року був канцелярським службовцем Полтавського губернського правління. Мав досить близьке знайомство з Панасом Мирним, навіть разом із ним притягався до дізнання у справі таємного народницького товариства «Унія», зазнав обшуку, перебував під наглядом поліції.

Служба не задовольняла Михайла, більше вабила проста хліборобська праця, спілкування з селянами, тож він повернувся до батьків-

ського хутора й «пішов у народ». 1876 року поліція впритул зацікавилася ним, в одному із службових звітів про нього писали: «Велику підозру в протиурядовій пропаганді викликає проживаючий у Миргородському повіті канцелярський служитель Михайло Кочура, батько якого досить багатий. Означений Кочура постійно ходить в одязі простого народу, … намагається бути в гурті робочих і, входячи з ними в розмови, проводить думки про рівність станів, наслідуючи образу життя робочих»2. 1886 року Михайло Никифорович одружився, народилося двоє дітей.

Сьогодні ще достеменно не відомо, де ж саме був Кочурин хутір. За різними джерелами, Михайло Никифорович 1899 року був жителем с. Григорівки3, 1904 р. – с. Сагайдака4, 1913 р. – х. Семеняки5, а ще с. Яресьок і с. Федунки6. Все це населені пункти Яреськівської волості Миргородського повіту.

У 1911 – 1916 рр. М.Кочура був власником 100 десятин землі, членом Сагайдацького сільськогосподарського товариства. Він приділяв багато уваги народній освіті як опікун народної школи в х. Салимівщині, як уповноважений Миргородського земства в справах опікунства в Яреськівській волості7 та як член «Благодійного Товариства видання загальнокорисних дешевих книжок», створеного в Петербурзі українськими патріотами. Як і багато інших представників української демократичної інтелігенції, М.Кочура пройшов шлях від народницького руху 1870-их років до української соціал-демократії початку ХХ ст. 1905 року він разом із миргородцями В.Самійленком, С.Пасішниченком, В.Янкевичем та іншими входив до миргородського осередку Української Демократичної партії.

Перші літературні публікації Кочури з'явилися ще в 1870-их роках у російських періодичних виданнях «Неделя» і «Сын Отечества». На початку ХХ ст. він публікував свої твори в альманасі молодих українських письменників «Перша ластівка» (Херсон, 1905), в якому виходили також вірші ще одного поета-миргородця Петра Тенянка. Обидва автори, либонь, уже були знайомі на той час, їхні життєві шляхи перетиналися й пізніше. М.Кочура друкувався в українському тижневику «Слово» – органі Української соціал-демократичної робітничої партії, який виходив у Києві в 1907 – 1909 рр. під орудою Симона Петлюри. До речі, «хуторянин» Кочура матеріально підтримував С.Петлюру, В.Винниченка та інших українських діячів. Його вірші виходили в поетичній антології «На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові» (Золочів, 1910).

У 1906 – 1907 рр. Михайло Кочура видав «Збірник творів» у 3 томах: «Народні сльози», «Промінь надії на інше життя» і «Велике жадання» (останній том став першою частиною задуманої ним і неповністю реалі-

зованої драматичної трилогії «Тридцять років на хуторі»). Гроші за продаж книжки «Народні сльози» (вона розповсюджувалася в Миргороді) автор переказав на спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченкові в Києві. Письменник-хуторянин друкував свої твори під псевдонімом М.Одинокий. Щодо власної творчості він радився з досвідченим і знаним поетом, своїм однопартійцем і земляком Володимиром Самійленком8.

1914 року, до 100-ліття Т.Г.Шевченка, в Полтаві вийшла остання збірка поезій М.Кочури «Відгуки наболілого серця». Він написав кілька нарисів: «Гончар» (1901), «Заповіт сім'ї на могилі матері»(1901), «Пекельний дуб» (1906), «В смутну годину» (1907). Він є автором кількох билиць «В базарний день», «Кравець» та інших. Більшість творів письменник видавав у полтавській друкарні Г.Маркевича, частина з них виходила як «метелики» – дешеві книжечки невеликого обсягу й формату.

Живучи на хуторі, Михайло Кочура зацікавився народною медициною, став прихильником гомеопатії. Протягом 1900 – 1901 рр. у виданні «Вестник гомеопатической медицины» публікував свої нотатки «Скорботні листи Хуторянина» – це розповіді з власного досвіду лікування гомеопатичними засобами.

В хуторі М.Кочури бували письменники й громадські діячі, зокрема, В.Винниченко, В.Самійленко з дружиною9. Михайло Никифорович приятелював із П.Мирним, співаком М.Микишею, знався з О.Сластьоном – усіх їх пов'язував Миргород. Він із пієтетом ставився до творчості Т.Г. Шевченка (якому присвятив цикл віршів), до М.В.Лисенка. 1903 року, коли українська громадськість відзначала 35-річчя творчої діяльності великого українського композитора, М.Кочура надіслав Миколі Віталійовичу до Києва вітальний адрес: «М.В.Лисенкові од щирого серця хлібороб Михайло і дочка його Люба Кочурини приносимо»10. Йому ж присвячений один із віршів М.Кочури.

Деякі писання Михайло Никифорович присвячував своїм добрим знайомим, наприклад, твір «А.Т.Богаевскому» (лікареві в містечку Шишаках) та «Бажання серця» (з посвятою В.Ф.Богаєвській). А «Збірник творів», виданий 1906 року в Полтаві в друкарні Г.І.Маркевича, присвячений Василеві Дем'яновичу Лобач-Жученкові, дрібному чиновникові («делопроизводителю») Полтавського відділення Селянського Поземельного банку. Можливо, причиною цієї присвяти було якесь сприяння в літературних справах (В.Д.Лобач-Жученко був братом М.Д.Лобача-Жученка, другого чоловіка української письменниці Марка Вовчка).

Про творчість Михайла Кочури після жовтневого перевороту 1917 року мало відомо. Чи задовольняла більшовицька політика його як українського соціал-демократа – це велике питання. В цьому плані промовистим є

запис поета (під псевдо Михайло Одинокий) у книзі відгуків відвідувачів на Тарасовій горі в Каневі, зроблений ним 10 червня 1921 року:

… Але хотів би я спізнати
Твій настрій, батьку, у сей час –
Чи ти б хвалив, а чи погудив
За лад сучасний усіх нас? [11]

Протягом останніх років життя місцем помешкання Михайла Никифоровича був хутір Конюшні біля села Абазівки, а в 1930 – 1931 роках його адресою була вулиця Костянтинівська, № 38 у Полтаві. 1931 року написав «Спогади», які повністю не були опубліковані.

Помер письменник не раніше 1932 року в Полтаві. Остання згадка про нього, яку нам вдалося розшукати, це слова Опанаса Сластьона в листі з Миргорода до історика й літературознавця Олександра Тулуба від 28 січня 1931 року: «… оце недавно [Кочура] прислав у наш місцевий музей свій портрет олійними фарбами»12. На жаль, той портрет, як і жоден інший портрет М.Кочури, до нашого часу не зберігся.

ПРИМІТКИ

1. Алфавит дач планов Генерального и Специального межеваний. Миргородский уезд (1860 – 1886 г.г.) // Російський державний архів давніх актів. – Ф. 1354. – Оп. 381. – Арк. 1 зв.
2. Цит. за виданням: Черкаський В.М. Панас Мирний: Біографія. Дослідження. — К.: Наукова думка, 1973. – С. 153 – 154.
3. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1899 г. – Миргород, 1899. – С. 235.
4. Отчет «Благотворительного общества издания общеполезных дешевых книг» за 1906 год. – СПб., 1907. – С. 77.
5. Списки лиц, имеющих право участия в избирательных собраниях и съездах для выбора земских гласных по Миргородскому уезду на трехлетие с 1913 года. Составлены Миргородской уездной земской управой. Исправленные по постановлению земской управы 31 мая 1913 года // Полтавские губернские ведомости. – 1913. – 13 июля. - № 56. – С. 1 – 6.
6. Ротач П. Полтавська Шевченкіана. – Кн. 1. – Полтава, 2005. – С. 394 – 395.
7. Отчет об агрономической помощи населению Миргородского уезда в 1912 году. – Миргород, 1912. – С. 32; Постановления Миргородского уездного земского собрания 4 – 6 ноября 1914 г. – Миргород, 1915. – С. 654.
8. Тулуб О. Матеріяли до життєпису Володимира Самійленка // За сто літ. – Кн. 3. – 1928. – С. 310.
9. Листування Опанаса Сластьона / Упорядники: о. Юрій Мисик, Інна Тарасенко. – Запоріжжя, 2010. – С. 115.
10. Ефремов С. Торжество украинской песни // Киевская Старина. – 1904. – Т. LXXXIV, январь. – С. 151.
11. Тарахан-Береза З.П. За рядками книги відвідувачів Шевченкової могили (1917 – 1921 рр.) // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 135.
12. Листування Опанаса Сластьона. – С. 114 – 115.

МИХАЙЛО НЕПИЙВОДА – ЗАБУТИЙ МИРГОРОДСЬКИЙ ЛІТЕРАТОР

На початку минулого століття серед миргородської літературної громади було добре відоме ім'я місцевого громадського діяча й письменника-початківця Михайла Непийводи. Але з плином часу воно призабулося.

Михайло Петрович Непийвода походив із селян Миргородщини. Звідки саме – наразі невідомо. Прізвище Непийвода за минулих часів траплялося і в Зубівській волості, й у Зуївцях, і в Грем'ячій[1]. Близько 1897 – 1914 рр. М.Непийвода служив помічником секретаря в Миргородській повітовій земській управі, з 1904 року завідував ще й метеорологічною станцією в Миргороді[2] (яка тоді розміщалася на території нинішнього курорту), був членом Миргородського товариства взаємного кредиту. Слід наголосити, що повітова управа за перших двох десятиліть XX ст. була закладом, у якому концентрувалися прогресивні, національно-свідомі українські сили Миргородщини.

Молоді службовці Миргородської повітової земської управи, 1913 р.

Відомий український поет Володимир Самійленко, який на той час теж жив у Миргороді, згадував, що Михайло почав із писання віршів українською мовою, які друкував у «Зорі»[3] – львівському часописі, котрий виходив до 1897 року. Молодий літератор пробував сили також у прозі й драматургії. Йому бракувало спілкування з досвідченими письменниками, котрі могли б дати йому фахові поради, тому звертався з цим проханням до редакцій журналів і газет.

1903 року він надіслав до часопису «Киевская Старина» п'єсу «Панянка», однак редакція повернула авторові рукопис із ґрунтовним аналізом твору. Непийвода не покинув спроб вийти на широку літературну арену і надіслав до редакції «Киевской Старины» нові літературні спроби. В супровідному листі він писав: «Оповідання «Біля огнища» взяте мною з

того середовища, в якому я виріс. Із цього середовища я можу написати ще кілька оповідань, певна річ, якщо це середовище, як і форма оповідання, не здадуться грубими. Якщо Редакція визнає за можливе надрукувати це оповідання, … я, по одержанні позитивної відповіді, приїду до Києва… з проханням дати мені необхідні вказівки щодо подальшої моєї літературної праці»[4].

Оповідання «Біля огнища» було опубліковане в «Киевской Старине» в жовтневій книжці 1903 року. Розповідаючи про багатія-жмикрута, який дурить простих заробітчан, М.Непийвода проводить головну думку: «Коли прийде кара на тих заклятих кровопивців?». Тема соціальної несправедливості, безправ'я і темноти сільського пролетаріату було порушене молодим письменником і в оповіданні «Хто ж винен?», яке побачило світ у квітні 1904 року в тому ж таки київському часописі. Варто зазначити, що оповідання М.Непийводи були суголосні романові П.Мирного і І.Білика «Пропаща сила», який у той час публікувався на сторінках «Киевской Старины».

Виходячи з тематики творів М.Непийводи, можемо зробити припущення, що соціальне довкілля, в якому він зростав і формувався, – це сім'ї малоземельних або безземельних робітників-наймитів із села, які заробляли на хліб бондарством.

Михайло горнувся до товариства Опанаса Сластьона. Саме через цього знаного художника він передав до збірника «На вічну пам'ять Котляревському» (укладач С.О.Єфремов) два невеликих вірші «Удівець» та «Рай і пекло», проте до збірника вони не увійшли через запізніле надходження[5].

М.Непийвода продовжував співпрацювати з «Киевской Стариной», і в травневому випуску 1905 року з'являється його нарис «На вокзалі», який є, по суті, психологічною замальовкою. Безземельна родина сільських бідаків виїздить на Кубань, «на поселяне». Молодь сподівається здобути там краще життя, а старші, які мають гіркий життєвий досвід, вже не чекають нічого доброго. Із собою везуть квочку в клітці, щоб було з чого починати господарювання на новому місці. Коли підійшов поїзд, виявилося, що клітка не проходить у двері вагона, тож довелося залишити її родичам. Ця, здавалося б, дрібна невдача стала горем для бідолашної родини. Зі слізьми вона вирушила в невідоме.

Така тематика творів Михайла Петровича Непийводи пояснюється його політичними поглядами: він був членом Української соціал-демократичної партії. Разом зі своїм другом, однопартійцем і однодумцем Сергієм Пасішниченком він брав участь у з'їзді представників українських громад усієї України, який відбувся в Полтаві в липні 1905 року в

помешканні Миколи Дмитрієва. На з'їзді тоді були присутні такі відомі діячі як Б.Грінченко, М.Міхновський, В.Шемет, І.Шраг та інші. Активна громадська діяльність Непийводи привернула до себе увагу поліції, і 1914 року він перебував під її постійним наглядом як український соціал-демократ[6].

Як склалася подальша доля миргородського літератора й громадського діяча М.Непийводи, дуже мало відомо. О.Г. Сластьон у листі до О.О.Тулуба 1931 року писав: «Непийвода ще до війни [тобто, до Першої світової – Л.Р.] продав тут свою хату і кудись виїхав, так що про його з тих часів ні слуху, ні духу!»[7] Лише згодом його прізвище з'явилося в Полтаві: в березні 1917 року було створено Полтавську організацію «Просвіти», і М.Непийвода став одним із її співзасновників.

ПРИМІТКИ

1. Присяга Миргородського полку 1732 року. Опрацювали Дмитро Вирський і Роман Москаленко. – Київ: Інститут історії України Національної Академії наук України, 2011. –С. 29; Списки лиц, имеющих право участия в избирательных собраниях и съездах для выбора земских гласных по Миргородскому уезду на трехлетие с 1913 года. Составлены Миргородской уездной земской управой. Исправленные по постановлению земской управы 31 мая 1913 года // Полтавские губернские ведомости. – 1913. – 13 июля. - № 56. – С. 1 – 6.
2. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1904 г. – Миргород, 1905. – С. 314.
3. Тулуб Олександер. Матеріяли до життєпису Володимира Самійленка // За сто літ. – Кн. 3. – 1928. – С. 310.
4. Листування Опанаса Сластьона. – Запоріжжя, 2010. – С. 198 – 199.
5. Там само. – С. 43.
6. Державний архів Полтавської області. – Ф. 83. – Оп. 1. – Спр. 72.
7. Листування Опанаса Сластьона. – С. 114.

ДІЯЧІ З РОДУ УСТИМЕНКІВ

Дуже багато цікавих людей жили в нашому краї на зламі XIX і XX століть. До таких належала й родина миргородців Устименків. Тимофій Макарович Устименко – знаний свого часу педагог, фольклорист, краєзнавець – народився близько 1864 року в селянській родині. Освіту здобув у Миргородському повітовому училищі (закінчив його 22 червня 1879 року). 1881 року склав іспит при Педагогічній раді цього закладу на звання вчителя початкових шкіл. За політичними поглядами він був близьким до народників, охоче спілкувався з селянами, збирав факти місцевої старовини. Через підозри з боку поліції змушений був змінювати місце роботи. Із вересня 1881 року працював учителем народних шкіл

Т.М.Устименко з донькою Танею, 1913 р.

Миргородського повіту: в Шишаках, у Петрівцях (1883), знову в Шишаках (1883), у Зуївцях (1884 – 1896), удруге в Петрівцях (1896 – 1897).

За роки вчителювання в Зуївцях Тимофій Макарович написав розлогий історично-етнографічний нарис «Село Зуївці Миргородського повіту Полтавської губернії», який був виданий у Полтаві російською мовою як додаток до звіту Миргородської повітової земської управи 1894 року. Це унікальне видання вже давно стало бібліографічною рідкістю, не доступною масовому читачеві: в Україні збереглося всього кілька примірників цієї книжки. Її автор дав детальні описи села: географічно-топонімічні, історичні, етнографічні. З нарису читач довідується про місцеві звичаї, побут, спосіб господарювання, церкви, народну освіту й медицину, могили, легенди й перекази, забобони, специфічний щетинницький промисел тощо.

10 липня 1896 року вчитель Т.М.Устименко за самовіддану працю на ниві народної освіти був нагороджений срібною медаллю з надписом «За старанність». Через хворобу звільнився від служби 1 листопада 1897 року. Подальша доля педагога нам не відома, помер він не раніше 1913 року.

Тимофій Макарович був одружений із донькою надвірного радника Олімпіадою Тимофіївною Євстигнєєвою. Вона здобула освіту в Київській Фундуклеївській жіночій гімназії, з 1886 року працювала помічницею вчителя Зуївської початкової народної школи, була на цій посаді й 1893 року. Відомо, що 1901 року Олімпіада Тимофіївна служила на посаді вчительки Хомутецької народної школи. Подружжя мало доньку Тетяну.

Цікавою особистістю був старший брат Тимофія Макаровича Архип Макарович Устименко (роки життя близько 1860 – після 1928), житель Миргорода, особистий почесний громадянин. Початкову освіту він так само, як і брат, здобував у Миргородському повітовому училищі (1871). Працював бухгалтером Миргородської повітової земської управи (1884 – 1908), був завідувачем окладного столу (1897), виконував обов'яз-

ки секретаря управи. Тісно співпрацював із головою управи Сергієм Смагіним, людиною демократичних поглядів. Устименка обирали миргородським міським уповноваженим, скарбником Миргородського товариства допомоги бідним (1904), членом правління Миргородського товариства взаємного кредиту (1905 – 1906). В 1914 – 1917 роках А.М.Устименко служив директором Миргородського міського громадського банку, відкритого 1 листопада 1912 року.

Службовці Миргородського міського банку. 1917 р.

Архип Макарович, дієвий і всебічно обдарований чоловік, був знавцем красного письменства, автором оригінальних творів. Він став членом правління Миргородського музично-драматичного гуртка (1904), учасником інших аматорських гуртків при Народному Домі, що діяв на правобережжі в Миргороді. За твердженням миргородців, то був «місцевий поет і оригінал». Щоправда, його поезії до нашого часу не збереглися.

А ось твори його дружини Марфи Оврамівни Устименко, теж миргородської поетеси-аматорки, дійшли до нас. Вона народилася в Миргороді (за деякими даними, в селі Біликах) у родині ремісника-каретника, працювала кравчинею. В 1914 – 1915 роках опублікувала кілька віршів у журналі «Рідний край». 1917 року видала в Миргороді, в друкарні Шифри Вульфівни Шик, збірку віршів і байок «Поетичні твори», куди ввійшли її поезії 1900 – 1917 років. Під час Української революції 1917 – 1921 років написала вірш «Воля», присвячений Тарасові Шевченкові. Померла Марфа Устименко 1922 року. Стосик її непроданих свого часу збірок зберігся в миргородців, і на початку 1970-их років їх розшукав миргородський краєзнавець, етнограф і фольклорист Іван Гурин. Ось такий цікавий рід жив у нашому краї.

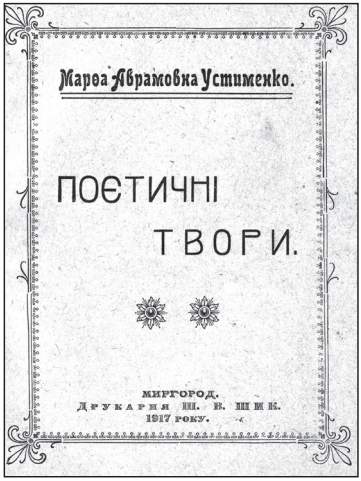
Марфа Авраамовна Устименко.

ПОЄТИЧНІ ТВОРИ.

МИРГОРОД.
ДРУКАРНЯ ШИ. В. ШИК.
1917 РОКУ.

Збірка поезій Марфи Устименко.

ІВАН ПЛЕСКАЧ – ХУДОЖНИК, МУЗЕЙНИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ

Миргородці ще мало знають про нашого земляка Івана Яковича Плескача – художника, краєзнавця, археолога, громадського й церковного діяча, першого директора Миргородського краєзнавчого музею, українського патріота. Народився він 1 лютого 1889 року в Миргороді. Протягом 1902 – 1907 років навчався в Миргородській художньо-промисловій школі ім. М.В.Гоголя, де одним із його вчителів був Опанас Георгійович Сластьон. Тут і почалося формування в юнака українських патріотичних переконань.

Під час Першої світової війни І.Плескач служив у війську в м. Вітебську «вольноопределяющимся», тобто добровольцем із певним освітнім цензом у невисокому військовому званні. Змолоду за політичними поглядами він був прихильником ідеї територіальної автономії України в Російській Федеративно-Демократичній республіці.

З посиленням у війську українських настроїв він зайнявся активною пропагандистською роботою серед солдатів і формуванням національ-

них українських бойових одиниць на базі старої царської армії. Навесні 1917 року Плескач служив у 298-му піхотинському запасному полку в містечку Городку неподалік від Вітебська. З його ініціативи 11 травня 1917 року було скликано Українську Військову Раду Городоцького гарнізону. Вояки одноголосно обрали його головою Ради й делегували до Києва, до Української Центральної Ради з метою вивчення військової справи в Україні та створення українських військових частин. Городоцькою Військовою Радою було ухвалено відправити на фронт новостворену бойову одиницю з національним українським прапором.[1]

І.Я.Плескач. 1911 р.

Протягом деякого часу живучи в Вітебську, Іван Якович здобув високу освіту в Вітебському відділенні Московського Археологічного інституту (діяв у 1907 – 1920 роках). Вивчення таких предметів, як археологія, історія мистецтв, музеєзнавство, палеографія, читання давніх рукописів та інших допоміжних історичних дисциплін сформувало коло його наукових інтересів. До того ж Плескач мав добрі здібності рисувальника й маляра. По закінченні вишу він одержав звання Дійсного члена Московського Археологічного інституту, ученого архівіста. 1920 року Іван Якович очолив новостворене Лубенське наукове товариство при ВУАН.[2]

В 1920 – 1923 роках І.Я.Плескач працював завідувачем Миргородського повітового художньо-промислового і наукового музею. Його заступником був не менш відданий музейній справі Василь Дмитрович Омельченко.[3] Обидва діячі ще від початку 1920 року палко підтримали ідею свого вчителя О.Г.Сластьона щодо відновлення Миргородського музею, пограбованого денікінцями 1919 року. Протягом нетривалого часу 1920 – 1923 років миргородські ентузіасти-музейники врятували він знищення сотні цінних предметів музейного значення. Із покинутих поміщицьких садиб вони привозили меблі, картини, колекції зброї, старовинні книги, ікони. З поруйнованого склепу родини Апостолів у В.Сорочинцях було доставлено цінні історичні реліквії – гетьманський одяг, нагороди, ювелірні прикраси, коштовний посуд, ікони. Рятували церковні цінності й документи.

І.Я.Плескач, захоплений образотворчим мистецтвом, малярством, приятелював із миргородським художником Данилом Федоровичем

Бондаренком (1883 – 1970), із яким мав родинні стосунки. На вулиці Сорочинській жила ще одна сім'я Плескачів, ймовірно, родичів Івана Яковича.

1923 року сталася прикра подія: із миргородського музею було викрадено кілька золотих перснів і золотий хрест із гетьманського поховання. Злодія тоді не вдалося виявити, і директора музею І.Плескача за недогляд було покарано ув'язненням на півтора року. Через рік, завдяки випадкові, викрадача було викрито, ним виявився секретар міської ради, котра розміщалася в одному з музеєм будинку.[4] Плескача звільнили від покарання.

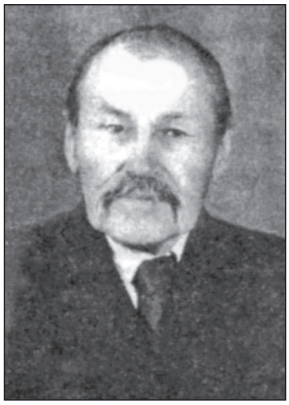

Д.Ф.Бондаренко, друг І.Я.Плескача.

1924 року Іван Якович переїхав до Лубен, де був призначений завідувачем Лубенського окружного музею, активно працював у Лубенському науковому товаристві. Як археолог він досліджував кургани, проводив розкопки і розвідки в урочищі Коломак поблизу села Хитців та в інших місцях Лубенщини.[5]

Є відомості про те, що І.Я.Плескач був причетний до справ УАПЦ (Української Автокефальної Православної Церкви), яка тоді набувала на Полтавщині величезної прихильності українського народу. Цей бік його діяльності ще потребує дослідження. Життя українського діяча закінчилося в Лубнах. Він помер на початку 1930-их років ще в досить молодому віці, залишивши помітний слід у історії нашого краю.

ПРИМІТКИ

1. Протокол № 1 общей Войсковой Украинской Рады Городокского гарнизона, состоявшейся 11 мая 1917 года. / Публікація Л. Розсохи // Сторінки історії Миргородщини: Збірник наукових праць. – Вип. І. – Полтава: Полтавський літератор, 2000. – С. 176 – 177.
2. Савчук В. Полтавська школа краєзнавства (початок 20-х рр. XX ст.) // Історія України: Збірник статей. – Вип. 12. – К., 2001. – С. 121.
3. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – Тека «Матеріали до збірника «Миргородський скарб». – Білоус Ганна. Миргородський повітовий художньо-промисловий і науковий музей на початку 20-х років: машинопис. – Додаток.
4. Бондаренко С. Мої зустрічі з О.Г.Сластьоном // Миргородський керамічний технікум: історія, діячі, навчальний процес. – Миргород, 1996. – С. 94.
5. Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). – Київ – Полтава, 2000. – С. 127, 336.

МИРГОРОДЕЦЬ КОСТЬ ДУБНЯК

Серед напівзабутих діячів нашого краю яскраво вирізняється постать патріота України Костя Дубняка (1890 – 1948) – науковця-географа, краєзнавця, лексикографа, бібліографа, педагога, громадського діяча, автора численних дослідницьких праць.

Кость Володимирович народився в Миргороді 15 травня 1890 року. Його батько Володимир Володимирович Дубняков був священиком Миргородської Успінської соборної церкви, відомим освітнім діячем, законовчителем у кількох миргородських школах та в чоловічій гімназії.[1] Ще в 1870-х роках він створив при соборі початкову церковнопарафіяльну школу, в якій викладали його доньки-курсистки.[2]

Дубнякови мали за містом 40 десятин землі, а жили в Миргороді на вулиці Сорочинській у міцному одноповерховому будинку. В 1900 – 1904 роках Костянтин Дубняков навчався в Полтавському духовному училищі, в 1904 – 1908 роках – у Полтавській духовній семінарії. 1914 року він закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. В лютому – серпні 1915 р. працював учителем географії й природознавства в Миргородській чоловічій гімназії. Далі служив на Ставропіллі, ще згодом – у комерційному училищі та на вчительських курсах у містечку Кобеляках на Полтавщині, де став активним членом «Просвіти».

Саме в Миргороді майбутній учений розпочав свою наукову діяльність. 1917 року він видав у нашому місті свою першу невелику, на 32 сторінки, працю під назвою: «Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії. Зладив К.Дубняк». Того ж таки року в Кобеляках він перевидав цей самий словник, а також випустив у світ власну книжку «Початок – перша читанка після азбуки». Цікаво, що в 1917 – 1918 роках у Кобеляках він був власником «Українського видавництва К.В.Дубняка», яке розміщалося на вулиці Покрівській у будинку Лосьєва,[3] де випускав у світ також інші видання, як-от книжку «Пісні волі». Вже тоді патріотично налаштований молодий учений принципово відмовився від зросійщеного написання прізвища своїх предків, і відтоді відомий лише як Кость Дубняк.

У 1918 – 1924 роках він викладав географію й краєзнавство в закладах освіти Полтави, зокрема, як професор економічної географії й загального землезнавства Полтавського інституту народної освіти.[4] 1919 року співпрацював із місцевою газетою «Рідне слово».

Раз у раз повертаючись до Миргорода, Кость Дубняк досліджував при-

роду міста і його околиць. 1919 року в передмісті Портянках (куди входила й його рідна Сорочинська вулиця) він обстежив три десятки садиб, склавши список рослин 62 видів,[5] а 1924 року в «Українському ботанічному журналі» опублікував статтю «До декоративної флори околиці Миргорода на Полтавщині».

Кость Дубняк.

У першій половині 1920-их років учений переїхав на проживання до Києва. Працював у комісії краєзнавства при Українській Академії Наук, у 1924 – 1927 роках – у сільськогосподарському комітеті при Наркомземі Раднаркому УСРР; викладав у Харківському інституті народної освіти та в інших вишах. Публікував десятки статей у тогочасних часописах «Червоний шлях», «Господарство Полтавщини», «Краєзнавство», «Культура і побут» та інших. Його улюблені теми – економічна географія, географічне краєзнавство, природні багатства Полтавщини, географічна термінологія. Багато уваги приділяв проблемам бібліографії з указаних тем, укладав бібліографічні довідники, написав підручник та інші посібники з географії для учнів.[6]

Кость Дубняк був прихильником самостійності України, тому за свої національні погляди зазнавав постійних утисків від комуністичної влади. Німецько-радянська війна 1941 – 1945 років застала його в Харкові. Українське життя стало змістом його діяльності. Коли в місті відновила роботу заборонена більшовиками «Просвіта», К.Дубняк став її діяльним членом, вступив до Харківського Українського наукового товариства. Викладав географію на різних курсах міста. В харківській газеті «Нова Україна» розмістив 20 своїх наукових і популярно-просвітницьких статей.

Не виключено, що за цих років Кость Дубняк мав зв'язки з українським національно-патріотичним середовищем Миргорода. Навесні 1943 року в нашому місті було створене благодійне товариство «Братерство», що виникло як послідовник забороненої нацистами організації Українського Червоного Хреста, яка була близькою до ОУНівського підпілля на Полтавщині. Як свідчила тогочасна місцева газета «Миргородські вісті», членом Миргородського благодійного товариства «Братерство» стала така собі «пані Дубнякова».[7] Здогадуємося, що це була дружина Костя Володимировича Олена Миколаївна.

За українську діяльність під час німецької окупації український учений

Кость Дубняк був заарештований 1 лютого 1945 року й засуджений до 20 літ каторжних робіт. Звідти він уже не повернувся, 1948 року помер у місцях позбавлення волі.

Приміщення міського відділу освіти – колишній будинок Дубняків. Світлина 2000 р.

Садиба Дубняків на вулиці Сорочинській довго слугувала миргородцям. У 40–80-х роках ХХ ст. в колишній оселі священика діяв дитячий садок, а з 80-х років до початку ХХІ ст. – міський відділ освіти.[8] 2002 року столітній будинок був знесений як аварійний, а на його місці споруджено нову п'ятиповерхівку, за нинішньою нумерацією – це будинок № 12.

ПРИМІТКИ

1. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1884 год. – Полтава, 1885. – С. 116; Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. Миргородский уезд. – Полтава, 1904. – С.8.
2. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів. – Соколовська Є. Опанас Георгійович Сластьон: Портрет з пам'яті (Неопубліковані спогади). – Машинопис.
3. Бібліографічний покажчик відсутніх у фонді Державного архіву друку неперіодичних і періодичних видань (1917 – 1918 рр.). – Книжкова палата України, 2010. – С. 88; поз. 374, 375.
4. Шевчук С. Професор Кость Дубняк (1890 – 1948): повернення в українську географію / С.Шевчук // Історія української географії. – 2011. – Вип. 24. – С. 11 -17.
5. Двірна Т.С. Історія дослідження адвентивної фракції флори Роменсько-полтавського геоботанічного округу / Т.С.Двірна // Біологічні системи. – Т.5. – Вип. 1. – 2013. – С. 60. / Електронна версія.
6. Див.: Дубняк Кость Володимирович [Електронний ресурс]: бібліографія праць / Харків. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; уклад. О.М.Дмитрієва. – Харків: ХДНБ, 2010.
7. Миргородські вісті. – 1943. – 25 квітня. – Ч. 27. – С. 6.
8. Дані сусідів родини Дубняків: Таміли Павлівни Ющенко (1930 р. н.) – запис авторки 2006 р.; Володимира Андрійовича Шавгарова – запис авторки 2009 р.

ЦЕРКОВНА МИНУВШИНА

НЕВІДОМІ Й ЗАБУТІ ЦЕРКВИ МИРГОРОДА

Із старої сакральної архітектури Миргорода, що дійшла до нас із минулих віків, збереглися тільки два храми – мурований Успінський собор і дерев'яна церква Іоанна Богослова на Личанці. У 30-х роках минулого століття зникли з лиця землі Троїцька церква, що стояла на правобережжі міста, й Воскресінська церква (була поблизу сучасного автовокзалу й базару, на перехресті теперішніх вулиць Воскресінської й Кашинського). 1962 року було знесено цвинтарну церкву Всіх Святих, що розміщалася на розі вулиць Сорочинської й Гурамішвілі. Про історію миргородських церков авторці цих рядків уже доводилося писати, зокрема, про це розповідається в одному з розділів книжки «Миргородська старовина».

Але, крім згаданих вище п'яти церков, у різних історичних документах знаходимо відомості про існування ще й інших, досі не відомих або забутих церков. Старі миргородці переповідали про те, що за минулих віків у місті існували так звані козацькі церкви, одначе зміст поняття «козацька церква» досі залишається остаточно не з'ясованим. Розповідають, що це були малі дерев'яні церковці. Цілком імовірно, що вони мали статус «приписних» до трьох найбільших церков – Успінської, Воскресінської й Троїцької.

Із розширенням документальної бази з історії України дослідникам минувшини стають доступними нові відомості. Так нещодавно опублікована ревізія Миргородського полку 1723 року засвідчила цікавий факт: у Миргороді в першій чверті XVIII ст. діяла Свято-Пречистенська церква, при якій існували школа й шпиталь, тобто старечий будинок, богадільня. Збереглися імена служителів цієї церкви 1720-х років: дяк Антон Маляр, який викладав у школі при церкві, і паламар Матвій Марченко. А діяльністю Свято-Пречистенського шпиталю керував староста Трохим Медвідь[1]. Зауважмо, що років за дванадцять перед цим якийсь Трохим Медвідь був власником села Шахворостівки[2], либонь, це одна й та сама особа. Цікаво, що при тодішніх миргородських церквах існували церковні шинки. За часів полковника Данила Апостола був такий і при Пречистенській церкві, в ньому «шинкував» такий собі Андрій Шарченко[3].

Є свідчення про те, що в другій половині XVIII століття, близько 1778 – 1780 років, у Миргороді існувала церква Миколая Чудотворця, при якій теж діяла школа[4].

Оповита таїною віків і історія Троїцької церкви Миргорода. Як засвідчили новознайдені архівні матеріали, ця церква існувала ще 1723 року, в ній служили пресвітер отець Іван Юр'євич, дяк Лесько і паламар Іван Горошко. Науку в церковній школі викладав дяк Іван Омелянович[5]. Отець Іван Юр'євич служив до середини XVIII століття. Близько 1750 року його змінив священик Яків Матвієнко (за тодішньою церковною традицією записаний як Матвєєв)[6], а близько 1759 року – отець Федір.

Сьогодні мало хто знає, що той храм на честь Святої Трійці, який до 30-х років XX століття милував око на узвишші, яке нині стоїть пусткою між керамтехнікумом і туристичним готелем «Україна», був порівняно молодим, він споруджений 1868 року. А от його попередниця, стара Троїцька церква, збудована ще в XVIII столітті, розміщалася в іншому місці – метрів за 400 на південний схід, трохи ближче до кутка Мочара. Якщо сьогодні від головного мосту, що пролягає через Хорол, пройти вулицею Шевченка далі на північ, до перетину з вулицею Троїцькою, то ліворуч від перехрестя цих двох вулиць можна побачити на розі дві садиби (№ 17 і 19), які вирізняються на вуличному рельєфі помітним досить крутим підвищенням. Це підвищення є залишком від старої церковної території – за традицією храми завжди зводили на високому місці. Стара Троїцька церква була позначена на плані Миргорода 1852 року. У ній 1849 року хрестили новонародженого Панаса Яковича Рудченка – майбутнього українського письменника Панаса Мирного.

Навколо цієї старої церкви пролягав цвинтар, він тягнувся на північний захід, уздовж вулиці Троїцької аж до гуртожитку керамічного технікуму.

На цьому місці до 1868 року стояла стара Троїцька церква. Світлина 2013 р.

За наших часів на розі вулиць Троїцької й Іващенка під час копання траншей знаходили людські черепи від старовинних поховань. На початку XX століття на тому старому кладовищі вже не хоронили небіжчиків, але давні поховання ще зрідка зберігалися. Літня жителька вулиці Шевченка Валентина Степанівна Панащатенко якось розповіла, що на цвинтарі в першій чверті XX століття ще була капличка. Це місце своїм стародавнім запустінням наводило на людей моторош. Переказували чи то бувальщину, чи то легенду, що нібито ночами біля каплички блукала якась жіноча постать у білому вбранні… Може, та легенда являла собою збурену людською фантазією та уявою віддалену ремінісценцію розповідей про миргородську поміщицю середини XIX століття Тетяну Васецьку, з наказу якої було зруйновано стару Троїцьку церкву й 1868 року споруджено нову на іншому місці.

Святі місця завжди були дорогі миргородцям. Люди досі бережуть пам'ять про них і охоче переповідають молодшим цікаві історичні подробиці. Житель вулиці Шевченка Олександр Мефодійович Борисенко, 1930 року народження, переказав почуте ним колись від старого Афанаса Васильовича Воскобійника: «Нова Троїцька церква була дуже красива, багато оздоблена. По наличниках висіли різнобарвні китиці. Церква була найкрасивішою з-поміж усіх церков Миргорода, і, коли до міста приїздили високі чини, то йшли не до собору, а до Троїцької церкви».

Крім красивих і величних миргородських храмів, у місті існували ще й внутрішні, вбудовані церкви та молельні, споруджені через брак справжніх церков. Внутрішня церква була, наприклад, у чоловічій гімназії, а також на території миргородської в'язниці (нині це житловий квартал на розі вулиць Гоголя й Козацької, що навпроти центральної районної лікарні).

Старовинні церкви Миргорода свого часу цікавили відомого українського письменника й мистецтвознавця Василя Горленка (1853 – 1907), який часто приїздив до нашого міста. І якби його архів не був утрачений, із нього можна було б чимало довідатися про миргородську церковну старовину. Досліджували миргородські православні храми також Порфирій Мартинович і Опанас Сластьон.

Із часом розкриваються все нові й нові сторінки історії давнього Миргорода. Вона вабить до себе своєю вічною незглибимою таїною і загадковою силою – спрагою пізнання минувшини.

ПРИМІТКИ.

1. Швидько Г. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 314.
2. Барвинский В.А. Генеральное следствие о маетностях Миргородского полка

1729 – 1730 гг. // Труды Полтавской Ученой Архивной комиссии. – Вып.9. – Полтава, 1912. – С. 173.
3. Швидько Г. Вказана праця. – С. 315.
4. ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп.1. – Спр. 9637. – Арк. 1.
5. Швидько Г. Вказана праця. – С. 186, 314 – 315.
6. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп.3. – Спр. 19350. – Арк. 10.

ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ І СВЯЩЕНИК УАПЦ ПАНАС ЛЯХНО

Прізвище козаків Ляхнів досить відоме на Миргородщині. Ще з XVIII ст. у Сорочинській сотні Миргородського полку існував козацький хутір «артилерійця» Ляхна.[1] 1920 року в районі села В.Сорочинців проти більшовицької влади діяв селянський повстанський загін під керівництвом отамана Ляхна. А ще з цих країв вийшов діяч Української Центральної Ради і протоієрей Української Автокефальної Православної Церкви Панас Ляхно.

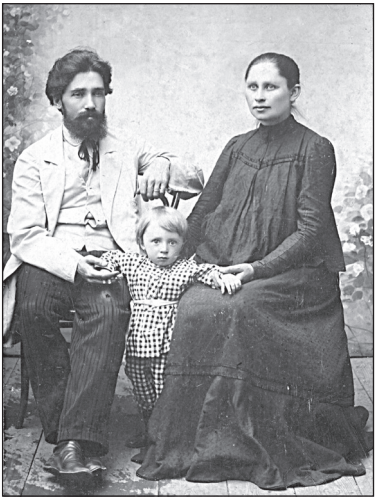

Панас Ляхно з дружиною і сином Анатолієм. Зубівка, 1903 р.

Панас Петрович Ляхно народився 1877 року в с. Великих Сорочинцях у дрібнодворянській родині козацького походження. Юнаком навчався в Полтавській духовній семінарії, де був знайомий із Симоном Петлюрою, молодшим на два роки. Обидва вони були виключені з семінарії за національно-патріотичні погляди.

Із 1896 року Панас Ляхно служив дяком, регентом і вчителем у селах Миргородського повіту Мальцях, Зубівці, Слобідці,[2] де проповідував україноfільські ідеї. Протягом деякого часу жив у рідних Великих Сорочинцях. Під час революції 1905 – 1907 років перебував під наглядом поліції за створення в повіті Селянських Спілок. Закінчивши 1911 року вільним слухачем богословські курси при Полтавській духовній семінарії, став служити священиком у Роменському і Гадяцькому повітах.

1917 рік дав новий поштовх до діяльності Панаса Петровича. Він очолював «Просвіту» в селі Хитцях на Гадяччині. Підтримував українізацію Гадяцької гімназії, де навчався його син.[3] Одним із перших став служити в церквах українською мовою.

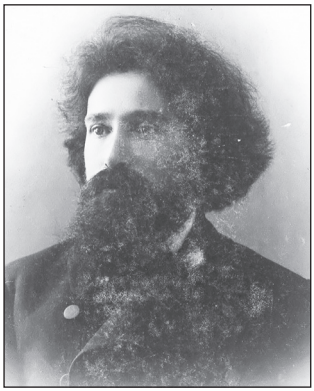

Панас Ляхно по закінченні богословських курсів. 1911 р.

7 серпня 1917 року його обрано від Гадяцького повіту членом Української Центральної Ради[4] – найвищого законодавчого органу УНР, флагмана національно-визвольного руху України. П.Ляхно працював заступником голови Гадяцької повітової ради робітничих, селянських і вояцьких депутатів. За часів гетьмана П.Скоропадського став на чолі Гадяцької повітової Селянської Спілки, яка виступила проти гетьманщини. За це Ляхно протягом 3 місяців відбував ув'язнення. Під час денікінщини також зазнав неволі в Полтавській тюрмі.[5]

На початку 20-их років Панас Петрович працював у споживчій кооперації як важливій складовій українського національного відродження й одночасно служив священиком у миргородській церкві Іоанна Богослова та в сільських церквах Миргородщини. Він був одним із ініціаторів автокефального руху в нашому краї. 1921 року був висвячений у сан протоієрея УАПЦ. Вірні української церкви делегували його до Першого Всеукраїнського Православного Собору УАПЦ. У 1922 – 1925 роках о. Панас священствував у Параскевіївській церкві села Малих Сорочинців.

Родина П.Ляхна, близько 1914 р.

Згодом створив громаду УАПЦ в Котельві. 1929 року служив священиком у Миргородській Троїцькій церкві – потужному центрі автокефалії на Миргородщині. У внутрішньоцерковних суперечках Ляхно підтримував позиції митрополита В.Липківського.

Українізація церкви в Миргородському райо-

ні набула особливої сили й політичної гостроти в сусідньому з Малими Сорочинцями селі Довгалівці, де навколо автокефальної парафії згуртувалася українська патріотична молодь, зокрема, кобзарство. Органи ДПУ вважали о. Панаса ідейним натхненником «контрреволюційної» молодіжної організації в селах Довгалівці й Великих Сорочинцях.[6] Панас Петрович підтримував численні зв'язки з автокефалістами на всій Лівобережній Україні. Він мав велику повагу серед автокефальних громад Харкова,[7] часто виїздив до Одеси, де в Покрівському катедральному соборі УАПЦ служив священиком його син Анатолій.[8] Після силової ліквідації антибільшовицької організації в Довгалівці й Сорочинцях П.Ляхно виїхав до Одеси, але 23 жовтня 1929 року його було заарештовано й відправлено до окружного центру Лубен. Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР засудила його за самостійницькі дії до 10 років позбавлення волі. Священик відбував покарання в таборах на Соловках і поблизу м. Архангельська.

Він повернувся до Миргорода, не добувши терміну, близько 1932 року через те, що був паралізований.[9] В Миргороді жив, імовірно, на Харківці. Помер о. Панас у Миргороді під час Другої світової війни, близько 1943 року. Поховали його на Личанському цвинтарі, неподалік від церкви Іоанна Богослова. Але по війні родичам уже не вдалося розшукати могилу священика: чи то вона занепала сама, а чи була знищена з наказу тодішньої місцевої влади. Діяча української церкви було реабілітовано тільки 1989 року.

Анатолій Ляхно за часів служби в Покрівському катедральному соборі УАПЦ в Одесі.

Панас Петрович був одружений, разом із дружиною Антоніною мав дітей: синів Анатолія й Якова, дочок Марію і Людмилу.[10] Найстарший син Анатолій (1899 р. н.), як і батько, був активним діячем української церкви, священиком і благовісником УАПЦ в Котелевському районі. 1928 року він став настоятелем автокефального собору в Одесі. 1930 року його було засуджено до позбавлення волі, подальша доля не відома.[11] Яків працював архітектором у Ялті; за сталінщини, остерігаючись репресій, виїхав до м. Мурманська, де одружився, мав двох дітей. Донька Панаса Петровича Марія померла в юному віці. Людмила Панасівна (в шлюбі з сорочинським жителем Іваном

Трушем) жила в Миргороді, орендуючи помешкання на Харківці в міщан Худоминських. Її онуки нині мешкають у Миргороді. Вони й надали авторці цієї статті родинні світлини Ляхнів.

ПРИМІТКИ

1. Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 124.
2. Постановления Миргородского уездного земского собрания 1899 г. – Миргород, 1899. – С. 82; Отчет Миргородской уездной земской управы за 1901 г. – Миргород, 1902. – С. 87; Клировая книжка Полтавской епархии на 1902 год. – Полтава, 1902. – С. 404.
3. Василевич М. Вибори «Батьківської Ради» в Гадяцькій гімназії // Свобода. – 1918. – 12 березня. – Ч.30. – С. 2.
4. Бухарєва І.В., Даниленко В.М., Окіпнюк В.М., Преловська І.М. Репресовані діячі Української Автокефальної Православної Церкви (1921 – 1939): біографічний довідник. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 67 – 68.
5. Ревегук В.Кочерга Н. Справа миргородських «ображених» // Рідний край. – 2012. – № 1. – С. 200 – 201.
6. Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки Визволення України». Невідомі документи і факти. – К.: Інтел, 1995. – С. 68.
7. Із щотижневого зведення Секретного відділу ДПУ УСРР № 32/42 за час з 7 до 13 серпня 1927 р. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2005. – № 1/2 (24/25). – С. 142.
8. Інформація з надписів на світлині родинного архіву Ігнатюків, нащадків П.Ляхна.
9. Дані Олени Іванівни Ігнатюк (1928 р.н.), онуки Панаса Ляхна, жительки Миргорода. – Запис авторки 1994 р.
10. Звідомлення Михайла Васильовича Ігнатюка та Галини Михайлівни Ігнатюк, правнуки священика. – Запис авторки 2015 р.
11. Мартирологія українських церков. – Т. І: Українська Православна Церква: Документи, матеріяли, християнський самвидав України. / Упоряд. Осип Зінкевич, Олександер Воронин, слово митр. Мстислава, передм. Аркадія Жуковського. — Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1987. – С. 968 – 969.

МИКОЛА САКАЛО: ЖИТТЯ ЗАДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Останнім часом миргородці довідалися ще про одного свого земляка – українського патріота, педагога й активного діяча Української Автокефальної Православної Церкви Миколу Сакала, якого жорстокі вітри XX століття закинули на чужину.

Глибоке коріння його роду – в селі Малих Сорочинцях, що поблизу Миргорода. А сам Микола Петрович Сакало народився 7 липня 1902 року в Миргороді на Харківці – мальовничому острові, який омивається звивистою течією річки Хоролу. Батько його був службовцем казначейства-банку. Ще за царських часів по закінченні початкової школи під-

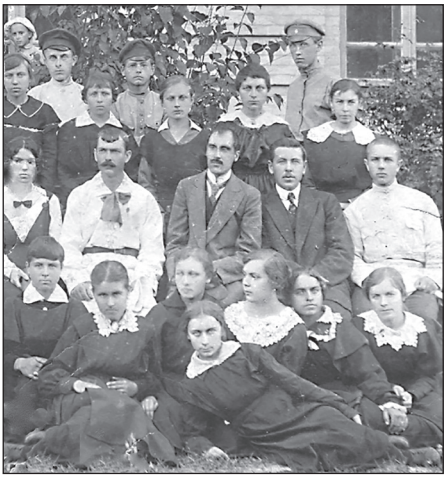

Микола Сакало (стоїть перший праворуч) серед учнів Миргородської школи (колишньої гімназії). 1920 р.

мади УАПЦ створювалися в Миргороді й у багатьох селах і містечках – Великих Сорочинцях, Устивиці, Кибинцях, Ромодані, Клюшниківці. Миргородські священики Симон Явтушенко, Олексій Кийченко, Іван Воскобійник, Панас Ляхно, Олексій Грушевський та багато інших несли Боже слово до миргородської людності рідною мовою. Потужний український патріотичний рух у поєднанні з боротьбою за автокефальну церкву розгорнувся в селі Довгалівці на Миргородщині.[2] М.П.Сакало очолив тоді ініціативну групу зі створення в цьому селі громади УАПЦ, яку підтримали близько п'ятдесяти чоловік.[3]

У другій половині 20-их років Сакало переїхав до Києва, де став одним із найактивніших діячів УАПЦ, служив секретарем митрополита Василя Липківського,[4] який очолював УАПЦ, літок Микола вступив до Миргородської чоловічої гімназії, а закінчив її з відзнакою 1920 року, коли заклад уже було перетворено в середню школу.

На початку 1920-их років Микола Сакало навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету, де зблизився зі священиком УАПЦ професором О.Ф.Сердюком, який справив на нього значний уплив.[1] 1922 року Сакало перейшов до Полтавського педагогічного інституту, де навчався до 1925 року.

Від 1924 року на Миргородщині набув стрімкого поширення автокефальний рух. Гро-

М.Сакало (стоїть праворуч) під час навчання в Харківському університеті. Сидить праворуч професор О.С.Сердюк. 1924 р.

співпрацював із єпископом Володимиром Дахівником-Дахівським. Непохитний патріот України, щирий вірний української церкви, Микола Сакало був ще й чудовим промовцем, умів захопити своїми ідеями слухачів, мирян.

У Києві він став відданим сподвижником Володимира Чехівського (1876 – 1938), професора, визначного українського політика-державотворця, одного з фундаторів і ідеолога УАПЦ, благовісника цієї церкви, організатора пастирських курсів у Києві. На початку вересня 1926 р. на нараді єпископів і представників УАПЦ М.Сакало був обраний заступником секретаря новоствореної Всеукраїнської комісії з унормування церковного життя УАПЦ.

Митрополит Василь Липківський.

Після арешту митрополита Липківського 1927 року М.Сакало повернувся до Миргорода. В жовтні того року він як парафіянин Свято-Воскресінської церкви м. Миргорода був посланий делегатом 20-го Всеукраїнського Собору УАПЦ в Києві.[5] Микола Петрович, імовірно, був учасником Українського церковного хору-капели Софійського собору під орудою композитора П.Г.Гончарова, про що свідчать світлини з родинного архіву Сакалів.

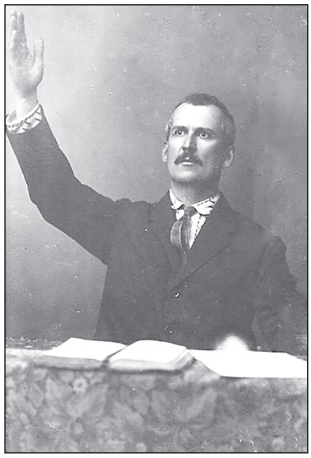

Володимир Чехівський під час промови. 1925 р. З архіву М.Сакала.

1928 року Микола Сакало одружився в Миргороді з місцевою дівчиною Лесею (Аполонарією) Михайлівною Матвієнко-Шовкопляс. Вінчалися вони в Воскресінській церкві, яка однією з перших церков міста перейшла до автокефалії. Варто трохи розповісти про Лесин рід, який зазнав жорстоких утисків від більшовицької влади. Дід Лесі Олександр Іванович Лобурець був поміщиком середньої руки у хуторі Савиному Куті, що поблизу села Малих Сорочинців, мав понад 100 десятин землі, завод породистих коней. Після жовтневого перевороту 1917 року його родина, щоб уникнути репресій із боку більшовиків,

Микола Сакало, секретар митрополита Василя Липківського. 2-а пол. 1920-их років.

перемінила прізвище Лобурець на жінчине – Матвієнко-Шовкопляс. Але лиха доля їх усе ж не оминула. Лесиних дядьків Трифона й Антона Матвієнків-Шовкоплясів комуністи розстріляли в один день десь між 1918 і 1920-ми роками. Більшовицькі активісти Савиного Кута живцем спалили коней у стайні Лесиного батька.

Матвієнки-Шовкопляси переїхали до Миргорода, на вулицю Воскресінську, але й там влада реквізувала їхній дім, дозволивши тільки тулитися в коридорі їхнього ж таки будинку. Згодом, 1931 року, батьки Лесі – Михайло і Тетяна – були заарештовані й заслані до Північного Уралу, до містечка Сосьви. Тетяна померла ще в дорозі, а Михайло пережив її всього на один місяць.[6] Леся залишилася в жорстокому світі самотою. Працювала в миргородського лікаря Горянова, здобула фах учительки. Після одруження з Миколою Сакалом разом учителювали в селах Зірці, Шульжанах і Бакумівці на Миргородщині, тяжко бідували, ледве не померли від голоду 1932 – 1933 років.

Не легшою була й подальша доля. Під час нацистської окупації Микола Сакало намагався продовжувати справу національного відродження України, підтримав церковний рух за відродження УАПЦ (соборноправної) на Полтавщині, але то були не найкращі часи для духовного розвитку.

1943 р. подружжя Сакалів із малою донькою Аллою (нар. 1937 р.) емігрувало. Протягом 3 місяців перебували в німецькому концентраційному таборі, 1946 р. потрапили до американського табору переміщених осіб, 1952 р. виїхали до США (штат Нью-Джерсі), де й жили до смерті. Все життя М.Сакало віддав слу-

Хата в Бакумівці, де 1930 року вчителювало подружжя Микола і Леся Сакали.

жінню українській церкві, але прийняти сан священика так і не відважився. Брав жваву участь у житті парафії св. Михаїла в Нью-Йорку, був секретарем парафіяльної ради цієї церкви. Він – кореспондент журналу «Православний Українець», співпрацював із редакцією газети «Свобода», його дописи відзначалися високим літературним рівнем. Був членом Союзу Земель Соборної України – Селянської партії й довголітнім генеральним секретарем її Центрального комітету.[7] А Миргородщину не забував ніколи. У 1960-их роках, під час хрущовської «відлиги», Микола Сакало писав у листі до Любові Гетало, голови сільської ради села Шульжан: «Дим із Озниці пахне мені аж сюди» (Озниця – назва місцевої річки й однойменного хутора біля Комишні).

Український інтелігент Микола Сакало мав велику пошану серед земляків-українців на еміграції. Помер він 13 лютого 1991 року, не дожившись всього лише півроку до проголошення Незалежності України. Ховали його 18 лютого на цвинтарі біля церкви св. Володимира в м. Джексоні. Співав церковний хор під орудою диригента Дмитра Олійника. Труну несли найближчі друзі-однодумці Д.Тромса, Д.Єрмоленко. Біля покійного стояв портрет митрополита В.Липківського. А що за життя М.Сакало був ще й пасічником, то друзі наостанок пошанували його квітковою композицією у вигляді бджоли.

Дружина М.Сакала Леся Михайлівна померла 2005 року. Їхня донька Алла Сакало-Лонг, педагог, зберегла родинний архів, частину якого 2013 року передала до Миргородського краєзнавчого музею. А ще подарувала музеєві дорогу родинну реліквію – батькову сорочку-вишиванку, в якій він вінчався 1928 року в Миргороді.

ПРИМІТКИ

1. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів (далі – МКМ. НА). – Матеріали фотоархіву М.П.Сакала.
2. Розсоха Л. Миргородські історичні етюди / Л.Розсоха. – Гадяч: вид-во «Гадяч», 2014. – С. 265 – 271, 275 – 281.
3. Ревегук В., Кочерга Н. Справа миргородських «ображених» // Рідний край. – 2012. - № 1. – С. 199.
4. МКМ. НА. – Рукописні нотатки Алли Миколаївни Сакало-Лонг (Джексон, Нью-Джерсі, США), доньки М.П.Сакала. Липень 2013 р.
5. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17 – 30 жовтня 1927 року / Упорядники: С.Білокінь, І.Преловська, І.Старовойтенко. – К., 2007. – С. 20, 571.
6. МКМ. НА. – Рукописні нотатки А.Сакало-Лонг.
7. Тромса Д. Пам'яті М.Сакала // Свобода: український щоденник. – Джерзі Ситі і Ню Йорк. – 1991. – 7 червня. – Число 107. – С.3.

СВЯЩЕНИК ПАВЛО ВЕРЕЩАКА

Доля миргородських священиків 30-их років ХХ ст. – це великий пласт трагічних подій у контексті історії українського народу. Більшість доль цих людей досі залишається недостатньо дослідженими. Один із таких діячів церкви – Павло Семенович Верещака. Він походив із села Світличного (нині Варвинського району Чернігівської області), де народився 1889 року. Освіту здобув у Прилуцькій духовній семінарії.[1] Протягом деякого часу працював учителем співу в селі Гамаліївці Лохвицького повіту. Павло Семенович мав чудовий тенор, грав на кількох музичних інструментах – скрипці, бандурі, гітарі. Його навіть запрошували до славнозвісної мандрівної капели «Думка».

З 1913 року П.С.Верещака як православний священик проповідував Боже слово й навчав добра парафіян на Прилуччині й Лохвиччині. А потім доля привела його з родиною до Миргорода. Від 1929 року о. Павло став служити священиком в Успінському соборі та в приписній до нього церкві Всіх Святих. Невдовзі вище духовне керівництво призначило його на посаду благочинного Успінського собору, який мав керувати кількома церковними парафіями Миргородщини.

Павло Верещака з дружиною Олександрою Яківною.

Родина Павла Семеновича жила в скромному будинку в невеликому затишному зеленому завулку, що пролягав від вулиці Сорочинської до берега річки Хоролу. Нині це провулок Дачний, що веде до міського пляжу, а за тих часів він мав назву Сирітський, бо майже поряд, на Сорочинській, у колишній садибі дворян Харечків, розміщався притулок для дітей-сиріт.[2]

Дружина П.Верещаки Олександра Яківна походила зі старовинного роду Аронських, православних священиків Лубенського повіту. Аронські доводилися родичами священикам Яновським – предкам письменника Миколи Гоголя.[3] Паніматка Олександра змолоду, як зазвичай усі попівни, закінчила Лубенське єпархіальне жіноче училище, вчителювала. Подружжя виростило двох синів Миколу і Юрія.

В Миргороді о. Павло заприязнився зі щирим парафіянином лікарем Сергієм Миколайовичем Фон-Ерном, який допомагав рятувати Успінський собор від посягань більшовицької влади й за це 1937 року був репресований.[4] В середині 1930-их років місцеві комуністичні правителі обкладали собор величезними, непомірними податками, хотіли, незважаючи на опір громади й священиків, закрити його й перетворити на сховище для зберігання зерна. Обидва однодумці тяжко переживали народну трагедію України, голодомор 1932 – 1933 років. У травні 1933 року П.С.Верещака зустрічався в Лубнах із митрополитом Феофілом (Булдовським). За підозрою органів ДПУ, митрополит начебто доручив миргородському благочинному збирати через священиків району відомості про кількість жертв голодомору. А це вже була «явна контрреволюційна діяльність та шпигунство».[5] Тож 11 жовтня 1933 року о. Павла Верещаку було заарештовано й порушено кримінальну справу за «контрреволюційний злочин». Як склалася подальша доля священика, не відомо, адже у справі немає відомостей про винесення вироку.[6] Цілком можливо, що через деякий час його звільнили. Принаймні небога П.С.Верещаки Таміла Павлівна Ющенко, жителька провулку Дачного, № 3, стверджувала, що до 1936 року її дядько жив у Миргороді, в цьому

Митрополит Феофіл серед учасників хору Успінського собору. Миргород, 1925 р.

самому будинку. Відчувши загрозу нового арешту, він 1936 року перевіз свою сім'ю до м. Луганська, де став служити в одній із церков. Цікаво, що трохи раніше, 1933 року до Луганська переїхав і митрополит Феофіл, який очолював одне з тодішніх відгалужень української церкви й мав на Луганщині щонайбільшу кількість прихильних до нього парафій. Здогадуємося, що така синхронність у діях двох служителів церкви була не випадковою.

За звідомленням Таміли Павлівни, там, у луганській церкві, 1937 року й було заарештовано о. Павла. Додому він уже не повернувся, помер близько 1940 року на засланні в місті Шахти Ростовської області.[7] Реабілітовано священика Верещаку 1995 року. До речі, схожої долі зазнав і митрополит Феофіл Булдовський, він помер у сталінських катівнях 1944 року.

А старий будиночок у Дачному провулку, переживши не одне лихоліття, затримався донині, стоїть у затінку зеленого садка. Там живе віддалена рідня о. Павла Верещаки, зберігаючи пам'ять про нього й старовинні світлини.

ПРИМІТКИ

1. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 2. – К.; Полтава, 2004. – С. 186.
2. Звідомлення Таміли Павлівни Ющенко (1930 р. н.), жительки провулку Дачного. – Запис авторки 2006 р.
3. Див.: Астряб М.Г. Земли церквей Лубенского Духовного Правления в 1787 году /М.Г.Астряб // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – Вып. 10. – Полтава, 1913. – С. 13 – 14 (підрядкові примітки).
4. Розсоха Л. Миргородський лікар-гуманіст Фон-Ерн // Розсоха Л. Миргородські історичні етюди / Л.Розсоха. – Гадяч: вид-во «Гадяч», 2014. – С. 207 – 209.
5. Євдокимова І., Єрмак О. Архівно-слідчі справи як джерело історії / І.Євдокимова, О.Єрмак // Архівний збірник. – Полтава, 1998. – С. 184.
6. Терор проти церков [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.poltava-repres.narod.ru
7. Дані Таміли Павлівни Ющенко (1930 р. н.), жительки Миргорода. – Запис авторки 1995 р.

ДОЛІ ЦЕРКОВНИХ ДЗВОНІВ

У минулому Миргородщини є цікавий історичний епізод – стосунки Сорочинської Спасо-Преображенської церкви й Сорочинського Святомихайлівського монастиря – двох фундацій, які в XVIII ст. мали значну вагу в суспільному житті нашого краю. З історичних документів довідуємося про тривалу драматичну епопею – долю старовинного дзвону, за який протягом століття змагалися між собою монастир і церква.

Ця історія розпочалася ще в 70-их роках XVII ст. з Правобережної України, з містечка Жаботина Чигиринського полку, де в тамтешній Успінській церкві служив священиком Семен Ієрофійович (Дорофійович) Мокієвський. Він належав, либонь, до шляхетного правобічного роду, з якого походила, зокрема, мати гетьмана Івана Мазепи.

То був тяжкий час Руїни – період розбрату, ворожнечі, занепаду української державності й ворожого засилля. За тих лихих часів постраждала й дружина священика Мокієвського: як свідчить документ, «жену его воры [тут у значенні вороги, недруги. – Л.Р.] замучили».

Вимальовується складна й досить суперечлива історія дзвону з Успінської церкви Жаботина. Великий і добре оздоблений дзвін був відлитий ще 1658 року. Його купив для містечкової церкви жаботинський житель Кияниця за великі кошти – тисячу двісті золотих. При одній із облог міста Чигирина османськими військами 1677 або 1678 року жителі Жаботина, відчуваючи загрозу й своєму містечкові, вивезли дорогий їм дзвін до лісу й закопали в землю.

Під час переселення мешканців Правобережжя до Лівобережної України дзвін було викопано й перевезено на лівий берег Дніпра, до містечка Келеберди. Колишній жаботинський сотник Лодочинський подарував його Келебердинській церкві. Коли ж турецька загроза минула, дзвін із Келеберди знову повернули до Жаботина. Під час чергового етапу переселення людності з Правобережжя, ймовірно, 1679 року, тодішній жаботинський священик Семен Мокієвський теж перейшов на територію сусіднього Миргородського полку. На початку 80-их років XVII ст., за часів полковництва Данила Апостола, він прибув на життя до Сорочинців – сотенного містечка Миргородського полку, яке стало головною резиденцією миргородського полковника, і привіз із собою підводою жаботинський дзвін, віддавши його до старої дерев'яної Сорочинської Свято-Спаської церкви, яка була збудована ще батьком Данила Апостола, теж миргородським полковником Павлом Охрімовичем Апостолом.

Дещо інакші відомості цієї «дзвонової епопеї» надав сорочинський священик Григорій Горковський. З його слів, нібито під час згону пра-

вобережців за Дніпро жителі Жаботина, не маючи змоги взяти дзвін із собою, затопили його в річці Тясмині. Коли ж священик Семен Мокієвський прибув до Сорочинців, він начебто звідомив про це полковника Д.Апостола. Той послав своїх козаків із побережних сотень – Кременчуцької, Власівської й Городиської – для пошуків затопленої святині, й її було знайдено. Коштом Д.Апостола найняли кременчуцького жителя, який своїми волами перевіз той багатостраждальний дзвін до Сорочинців, до Свято-Спаської церкви.

За перших десятиліть XVIII ст., близько 1718 року, о. Семен Мокієвський став ігуменом Сорочинського Святомихайлівського монастиря з чернечим іменням Серафіон. Цю обитель було засновано ще 1670 року в лісових нетрях на березі річки Псла, за шість верст на схід від Сорочинців, заходами й коштом миргородського полковника Павла Охрімовича Апостола. Отець Серафіон (Мокієвський) стояв на чолі монастиря протягом двох десятиліть, прагнучи забрати до нього привезений із Жаботина дзвін.

1732 року за наказом Данила Апостола, на той час уже гетьмана, в Сорочинцях було споруджено нову мурована Спасо-Преображенську церкву, до якої зі старої дерев'яної Свято-Спаської церкви перенесли згадуваний дзвін. Стару ж церкву розібрали 1734 року. Ігумен Серафіон постійно наполягав на відданні дзвона до монастиря, звертався з цим питанням до вдови гетьмана (він помер на початку 1734 року) Уляни Апостолової. Але вона благала о. Серафіона «о вичекання», доки з далекої Москви до Сорочинців привезуть замовлений там дзвін для новозбудованого храму.

Протистояння й суперечка монастиря зі Спасо-Преображенською церквою затяглася на довгі літа. 1741 року новий монастирський ігумен Назарій Тополя теж звертався до «ясновельможної» пані Уляни Апостолової з тим самим проханням, вона обіцяла, однак не давала наказу відвезти дзвін чернецтву. По смерті гетьманової Уляни її син, лубенський полковник Петро Апостол, теж зволікав із відповіддю щодо передання дзвону монастиреві. Але монастирське чернецтво не змирялося. Наступний ігумен лісової обителі Ієзекіїль Тонконіг 1744 року в донесенні митрополитові Рафаїлові Заборовському просив: «Означенный колокол многомощным своим указом повелите взять от каменной церкви Сорочинской, абы в потомные часы в забвение не пришол».

Суперечка вийшла за межі Миргородського полку, довелося втрутитися й Києво-Софійській кафедрі, яка запропонувала сорочинському протопопові Димитрію Василієву, «взяв от Преображенской каменной церкви, колокол монастырю Сорочинскому отдать». Протопіп Дими-

трій, прихопивши з собою для підтримки двох монастирських ченців Силуяна й Пахомія, прибув до соборної Спасо-Преображенської церкви в день храмового свята Преображення Господнього. По завершенні служби вони зачитали високий указ Києво-Софійської кафедри про віддання дзвону до монастиря. Але вікарій Леонтій і диякон Іоанн учинили опір домаганням прибулих і віддати дзвін не захотіли. До протесту приєдналися й парафіяни церкви Василь Мокієвський, Хома Муха, Іван Маляр, Грицько Улізько, Юхим Хижняк та Яків Пищимука, котрі «монастырских людей з цвинтаря вытаскали и цвинтар замкнули». Послані повернулися ні з чим.

Сорочинська Спасо-Преображенська церква.

Тяганина за дзвін тривала роками, обидві сторони в високих інстанціях духовної ієрархії доводили своє право на володіння ним. Одначе діяли не тільки правовим чином. Якось ігумен Ієзекіїль, улучивши час, коли настоятель Преображенської церкви Григорій Горковський і дієві парафіяни були відсутні, наказав того дзвона «ґвалтовно» зняти з дзвіниці й привезти до монастиря. Наказ було виконано. Об'єкт багаторічної суперечки надовго залишився в монастирі.

За часів Катерини II, 1786 року, Сорочинський Святомихайлівський монастир було ліквідовано, його маєтності секуляризовано. Сорочинська церковна громада негайно зреагувала на закриття чернечої обителі. Вже у вересні того самого року преображенський ієрей Данило Романовський і парафіяни подали прошення до митрополита Київського і Гадяцького Самуїла про повернення дзвону до їхнього храму. Серед прохачів були шановані в Сорочинцях люди: знаний лікар, надвірний радник Михайло Трохимовський, колезький асесор Іван Чарниш (колишній бунчуковий товариш), полковий осавул Павло Горковський, члени знатної козацької родини Пищимук – Федір, Лука і Данило, та інші. 23 жовтня 1786 року дзвін було віддано до Сорочинської Преображенської церкви, де він зберігався аж до XX століття.

За радянської влади, за сталінщини, 1937 року церкву було закрито, дзвони знято, дерев'яну дзвіницю розібрано. Подальша доля чудового старовинного дзвону, виготовленого ще за постхмельницької доби, на

жаль, покрита мороком часів тоталітаризму. Либонь, він, як і сотні інших церковних святинь, пішов на переплавлення…

А давня, понад трьохсотлітня історія «жаботинсько-сорочинського» дзвону стала відома завдяки архівним пошукам київського лікаря Сергія Чигалевського, який, досліджуючи матеріали про предків свого роду (вони з Миргородщини), не оминув увагою й документи про мандри дзвону та звідомив про них авторку цих рядків.

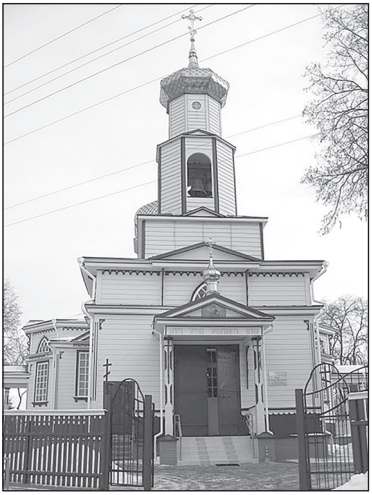

Церква Іоанна Богослова в Миргороді. Сучасна світлина.

Цікавою є доля ще одного церковного дзвону – з миргородської церкви Іоанна Богослова, що на Личанці. В другій половині 20-их років ХХ століття радянська влада розпочала посилену боротьбу з релігією й діячами церкви. Нова хвиля цієї жорстокої історії нищення церков виникла в середині 30-их років. У 1934 – 1935 роках у Миргороді було зруйновано Воскресінську й Троїцьку церкви. Десятки священиків із церков Миргородщини були репресовані. Незважаючи на спротив місцевих жителів і священиків, у миргородській церкві Іоанна Богослова було знято бані й дзвін. Войовничі атеїсти палили біля храму ікони, богослужбові й метричні книги, церковне начиння.

Дзвони зі зруйнованих церков Миргородського району звозили тоді на територію крупозаводу, де був склад металобрухту, а звідти відправляли до Полтави, для подальшого переплавлення. Потрапив на крупозавод і дзвін із личанської церкви І.Богослова. Проте невдовзі його було забрано до пожежні, щоб у випадку пожежі бити на сполох. Це й урятувало його від знищення.

Староста церкви Іоанна Богослова Степан Васильович Богун (1879 – 1953) протягом кількох років не випускав цього дзвона з поля свого зору, сподіваючись при нагоді повернути його до храму. 1942 року, під час нацистської окупації, коли церква відновила свою діяльність, С.Богун звернувся з проханням до тодішньої міської адміністрації, щоб повернути дзвін до церкви. Дозвіл він одержав, і дзвін було перевезено на Личанку.

Жителі Личанки дуже шанували свого старосту за його відданість храмові. По смерті Степана Васильовича було поховано біля церкви. Від церковної громади йому спорудили хреста з надписом, де його називали «ревнителем Святая Веры, надежным строителем церковных дел».

Ці дані про історію дзвону звідомив житель Личанки Микола Семенович Омельченко, 1931 року народження, вся родина якого була парафіянами церкви Іоанна Богослова. Дід Миколи Семеновича, Дмитро Омельченко, в 1912 – 1913 роках будував і облаштовував храм, потім був у ньому церковним старостою, його доньки співали в церковному хорі. А в його сина – Василя Дмитровича Омельченка – назавжди залишилася любов до української церковної старовини. В.Д.Омельченко, працюючи завідувачем Миргородського краєзнавчого музею, зберіг чимало пам'яток історії, зокрема, церковної, врятував від загибелі цінні метричні книги сільських церков Миргородщини, хоча й поплатився за це в часи сталінських репресій.

А дзвін, врятований миргородцями за страшних часів, і сьогодні скликає парафіян до церкви Іоанна Богослова.

НЕВІДОМИЙ ПОРТРЕТ РОБОТИ ЯКОВА УСИКА

(Штрих до історії церкви Іоанна Богослова)

Якось довелося мені мати розмову з жителькою нашого міста Лілією Григорівною Пищимухою. Зайшлося про те, що в її родині збереглися цікаві давні фотографії предка цієї сім'ї Петра Єгоровича Ковтуна, а також його портрет, писаний олійними фарбами. Як з'ясувалося, це робота миргородського маляра, іконописця й різьбяра Якова Олександровича Усика (1872 – 1961). Цей майстер відомий як автор різьблених портретів Т.Шевченка, І.Котляревського, П.Мирного, тематичних композицій, краєвидів старого Миргорода, портретів місцевих жителів. За перших десятиліть ХХ століття художник робив розписи й ікони для миргородської церкви Всіх Святих і новоствореного храму Іоанна Богослова. Саме тоді Я.О.Усик і написав портрет П.Є.Ковтуна.

Худ. Я.Усик. Портрет Петра Ковтуна. Власність родини Пищимух.

Петро Єгорович Ковтун був протодияконом, псаломщиком і регентом церкви Іоанна Богослова близько 1913 – 1937 років. Церковний хор під його керівництвом мав дуже добру славу завдяки ретельному підборові талановитих співаків.

1918 року П.Ковтун разом із священиком Леонтієм Мироновичем Кузьменком (1885 – 1943) збудував поряд із церквою будинок на двох господарів на вулиці Іванівській – саме так від назви церкви іменувалася в той час нинішня вулиця Єрківська. Близько 1929 року радянська влада виселила обидві сім'ї з цього будинку як служителів культу за те, що чинили опір зняттю хрестів і церковних бань. Петро Єгорович змушений був повернутися до батьківської оселі на Малярівській вулиці (нині вулиця 8 Березня).

Хор церкви Іоанна Богослова, 1925 р.
Регент П.Ковтун – другий ліворуч у середньому ряді.

Помер регент П.Є.Ковтун 1943 року після інсульту. Поховано його було на цвинтарі поблизу церкви Всіх Святих, на схід від поховання відомого миргородського священика М.Г.Базилевського. Жителі історичних районів міста Личанки й Портянок довго пам'ятали Петра Єгоровича Ковтуна. Для нас же, нинішніх, він залишився молодим завдяки пам'ятним світлинам і портретові роботи Якова Усика.

ІЗ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РОКІВ

ПОВСТАНСЬКИЙ ЗАГІН ГРИГОРІЯ МЕЛЬЧЕНКА

Комишнянські й Попівські ліси були найважливішими осередками селянського повстанського руху 1918 – 1922 років. Там функціонували кілька загонів різної потужності, які збройно діяли проти більшовицької влади й органів ЧК (Надзвичайної Комісії). Історичні документи й людська пам'ять зберегли відомості про селянські загони отаманів Д.Пищалки, Т.Виборного, А.Калениченка, Гилюна, Марусі, Марковського, Д.Непокупного, С.Тимона, Фурси, Д.Чорненка, С.Гошка, В.Ярового, М.Яценка та інших, які мали велику підтримку селян.

Існували повстанські загони й у Миргородській та сусідній Зубівській волостях. Один із них очолив отаман Григорій Мельченко. Він походив із козацького роду, який спостерігається в Миргородській сотні з 1718 року.[1] Миргород, Почапці, Білики, Зубівка – саме в цих населених пунктах у 1920 – 1921 роках Г.Мельченко завдавав вагомих ударів антиукраїнській комуністичній владі, яка з небаченою жорстокістю чинила на селах продрозверстку й часто позбавляла трудівників села останнього хліба.

Г.Мельченко до 1917 року служив у царській армії, мав невисокий офіцерський чин. Його батько, сільський староста, був убитий червоними.[2] На перших порах Григорій не вів збройної боротьби, він тільки переховувався в лісах, щоб не бути мобілізованим до Червоної армії. До нього приєдналися й інші хлопці з сусідніх сіл і хуторів. Але нахабна, агресивна й дедалі жорстокіша політика більшовицької влади з викачування в селян хліба й іншого продовольства для війська й промислових центрів Росії змусила лісовиків від пасивного опору вдатися до зброї. Проте сили Мельченкової бойової групи були слабкі, тому він через деякий час приєднався до великого повстанського загону отамана Дмитра Пищалки,[3] який оперував у Попівському лісі. Одначе загін Г.Мельченка частково зберіг свою автономність і іноді діяв самостійно, завдаючи постійного клопоту органам радянської влади й комуністичним продзагонам.

Навесні 1921 року загін Мельченка був розбитий у селі Біликах переважними силами миргородського волосного більшовицького загону під керівництвом голови волосного виконкому Івана Лищенка.[4] Після цього

Оксана Симонова, майбутня дружина отамана Г.Мельченка. Світлина початку ХХ ст., зроблена в Миргороді.

розгрому отаманові довелося втікати й переховуватися. Він переплив річку Хорол і подався на Захід. Йому вдалося виїхати до Польщі й тільки згодом подати про себе звістку рідним. Але його подальша доля невідома. Жодне його фото не збереглося. Г.Мельченко був другом, земляком і свояком українського патріотичного діяча Костя Курила.

Дружина отамана Мельченка – молода вчителька Оксана була донькою Євграфа Максимовича Симонова, диякона Покровської церкви села Грем'ячої. Вона залишилася сама з дворічною дитиною Наталею й невдовзі, щоб не потрапити під репресії, виїхала з Миргородщини.

Саме від нащадків Наталі Григорівни Мельченко – родини Почапських, які нині живуть у м. Черкасах, й довідалася про долю молодого отамана Г.Мельченка авторка цих рядків.

ПРИМІТКИ

1. Присяга Миргородського полку 1718 року / Опрацювали Д.Вирський і Р.Москаленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 46.

2. Звідомлення Тетяни Миколаївни Почапської (м. Черкаси), онуки Григорія Мельченка. Запис авторки 2009 р.

3. Ревегук В. За волю України: нариси історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917 – 1923 рр.: монографія / В.Ревегук. – Полтава, 2007. – С.65.

4. МКМ. НА. – Тека «Громадянська війна». – «Воспоминания о революционной деятельности в 1918 – 19 – 20 и 21 г.г. на Миргородщине Волощенко Василия Никитича, бувший уездвоенком 1919 – 1920 г.г., член уревкома и уисполкома 1919 – 1920 г.»: рукописний зшиток. Без пагінації.

ЗАБУТІ ГЕРОЇ – БАТЬКО Й СИНИ ПАСІШНИЧЕНКИ

Цими людьми мали б пишатися Миргород і Миргородщина. Проте вони про них майже нічого не знають: комуністична влада вперто замовчувала такі імена. Українські герої, патріоти доби Української революції 1917 – 1921 років, були не в пошані, понад те – їх переслідували й карали в'язницями і таборами.

Між селами Ярмаками й Кибинцями донині збереглася назва урочища Пасіченкове. Це була предківщина козацького роду Пасічниченків (Пасішниченків), із якого вийшов миргородський громадський діяч початку ХХ ст., освічений козак із с. Ярмаків Сергій Климович Пасішниченко.[1] Переїхавши з села до Миргорода 1909 року, він став служити помічником бухгалтера, обліковцем, завідувачем агрономічного діловодства у Миргородській повітовій земській управі.[2] Поринув у бурхливе громадське життя.

У розпал подій революційного 1905 року Сергій Пасішниченко був членом Української Демократичної партії. В липні того року, коли в Полтаві відбувся з'їзд українських громад із усієї України, представниками від Миргорода на ньому були С.Пасішниченко і М.Непийвода, службовець управи, літератор-початківець. У квітні 1906 року Сергій Климович балотувався кандидатом до першої Державної Думи від Полтавської губернії, але не набрав потрібної кількості голосів.[3] Йому, як знавцеві агрономічного діловодства в Миргороді, було доручено посаду секретаря місцевого сільськогосподарського товариства.

Маючи артистичні здібності, Пасішниченко створив у місті музично-драматичний гурток, сам часто виступав на сцені Народного Дому. Тоді в Миргороді потужну роль відігравала українська патріотична громадська організація «Просвіта», куди входило чимало представників національно свідомої інтелігенції. Сергій цікавився творчістю Т.Шевченка, навіть у одного з миргородців розшукав невідомий раніше варіант його поеми «Чернець».[4]

У будинкові Пасішниченка (на нинішній вулиці Лазоренка, 10) часто бували його приятелі: поет Володимир Самійленко, котрий характеризував Сергія як «щирого українського громадянина»[5], і художник та мистецтвознавець Опанас Сластьон, який залучив його до кобзарської справи. Поліція тримала українського соціал-демократа С.Пасішниченка під пильним наглядом.[6]

Після 1917 року Сергій рішуче став на бік українських національно-патріотичних сил. Коли на початку квітня 1919 року в Миргороді вибухнуло

повстання під проводом офіцера Сергія Дубчака проти засилля ЧК, Пасішниченко став членом повстанського штабу.[7]

Доля українського діяча С.Пасішниченка склалася трагічно. За звідомленням О.Сластьона, Сергій Климович, повертаючись із фронту додому, заразився висипним тифом і через кілька днів помер у Миргороді,[8] не досягши віку 50 років. Його могила в місті не відома. За спогадами нащадків і сусідів, у хаті Пасішниченків завжди висів портрет Тараса Шевченка, а поряд – портрет діда Сергія, написаний олійними фарбами миргородським маляром Григорієм Ксьонзом. Нащадкам запам'яталося, що в Сергія Пасішниченка були такі самі вуса, як у великого Тараса. На жаль, портрет не зберігся.

Родина Пасішниченків – уже без батька і братів-героїв. Мати Оксана Луківна – перша праворуч угорі. Світлина 1932 року.

Разом із дружиною Оксаною Луківною С.Пасішниченко мав чотирьох синів і двох дочок.[9] Два найстарші сини – 25-річний Павло і 22-річний Володимир спершу служили в складі Червоної армії. Навесні 1919 року Павло був командиром батальйону 29-го Миргородського стрілецького совєтського полку. Володимир служив командиром роти в тому ж таки полку. Але батьківське патріотичне виховання не минуло без сліду. Через два тижні після миргородського повстання Дубчака в полку під час рейду почався ідейний розлад. Офіцери з Миргородщини дедалі більше переконувалися, що Червона армія не захищає інтересів українського народу, що вона ворожа йому, і схилялися на бік Симона Петлюри. Тому більшістю було вирішено вступити до війська УНР.

На світанку 18 квітня 1919 року між містами Шепетівкою й Полонним група командирів Миргородського полку перейшла до Корпусу Січових Стрільців.[10] Разом із двома братами Пасішниченками до українського війська рішуче перейшли офіцери-самостійники з Миргородщини: Тимофій Виборний і Горбань (обоє із Комишні), Андрій Калениченко з Попівки, Павло Єщенко з Березової Луки та інші.[11] За ними пішли та-

кож рядові червоноармійці. Був серед них і вірний коновод-ординарець і зв'язківець Павла Пасішниченка Павін Безлюдько з с. Кибинців. Вони й склали основу 6-го Миргородського полку Січових Стрільців. А решта колишнього 29-го Миргородського стрілецького полку, які залишилися в Червоній армії, перейшли в розпорядження Московського загону.

Брати Пасішниченки до загину боролися в Січових Стрільцях за волю України проти червоної більшовицької навали. Вони були нерозлучними. Їхні сусіди-миргородці переповідали, що Павло й Володимир зрідка приїздили додому, на Приліпку, припинали коней біля тину, не заводячи до двору, ненадовго, на хвильку заходили до хати, аби тільки обійняти стару матір, – і знову рушали в похід. За свідченням родини Білоусів – сусідів Пасішниченків – обидва брати були зарубані червоними в жорстокому бою.[12]

ПРИМІТКИ

1. «Увольнительное свидетельство» С.К.Пасішниченка 1909 р. – Приватний архів Валентина Леонідовича Пасічниченка (м. Миргород), онука С.К.Пасішниченка.
2. Местный агрономический персонал, состоявший на правительственной и общественной службе 1 января 1911 г.: Справочник. – СПб., 1911. – С. 115.
3. Иваненко Д.А. Записки и воспоминания 1888 – 1908 г.г. – Издание редакции «Полт. голос». – Полтава, 1909. – Перевидання редакції газети «Полтавський вісник». Репринтне видання. – Полтава: Видавництво «Полтава», 2003. – С. 278.
4. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861. – К., 2003. – С. 585 – 586 (примітки).
5. Тулуб О. Матеріяли до життєпису Володимира Самійленка // За сто літ. – Кн. 3. – (Без м.в.) – 1928. – С. 310.
6. Державний архів Полтавської області. – Ф. 83. – Оп. 1. – Спр. 72.
7. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Тека «Громадянська війна в радянській інтерпретації», ч. І. – Спогади Яценка: рукописний зшиток. – Без пагінації.
8. Листування Опанаса Сластьона / Упорядники: о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко. – Запоріжжя, 2010. – С. 114.
9. «Увольнительное свидетельство» С.К.Пасішниченка. Звідомлення онука – Валентина Леонідовича Пасічниченка (запис авторки 2009 р.).
10. Кучабський Василь. Корпус Січових Стрільців. – Чикаго, 1969. – С. 242.
11. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Тека «Громадянська війна в радянській інтерпретації», ч. І. – Спогади О.І.Чучмая.
12. Звідомлення Василя Олексійовича Білоуса (м. Миргород), за переказом його батька. Запис авторки 2011 р.

ПАВЛО КСЬОНЗЕНКО: «НА МОЮ ДОЛЮ ПРИПАЛО ЗДОБУВАТИ ВОЛЮ»

У другій половині XX століття в м. Гартфорді, що в штаті Коннектикут (США), у власному скромному будинку помер літній українець Павло Ксьонзенко, родом із Миргорода. Його донька Людмила Мерфі, розбираючи на горищі давні речі, знайшла старий шкіряний портфель із пожовклими від часу паперами. То був архів її батька. Серед забутих документів пані Людмила знайшла деякі, що стосувалися Полтавщини й, зокрема, Миргорода. Копії знайдених документів вона надіслала до своїх родичів Ксьонзенків, які й нині живуть у Миргороді, щоб вони довідалися про долю одного зі своїх предків – патріотів України. Житель міста Олександр Ксьонзенко, який є членом Всеукраїнського об'єднання «Свобода», ознайомив із цими матеріалами працівників Миргородського краєзнавчого музею, за що ми йому щиро вдячні.

Рід Ксьонзенків – один із розгалужених старовинних козацьких, а згодом дрібнодворянських родів миргородського краю. Ще 1666 року в документах Миргорода записаний Клим Ксьонзенко, міщанин меншого розряду.[1] Заможний козак Миргородської полкової сотні Миргородського полку Василь Ксьонзенко (Ксьонз) 1733 року був сотенним отаманом, Омелян Ксьонзенко – миргородським полковим канцеляристом.[2] Були серед представників роду й заможні посполиті,[3] й козаки середніх статків.[4]

У XIX ст. різні гілки Ксьонзенківського родового дерева належали до дрібних дворян і багатих козаків, які мали землі в Миргороді, в селах Ярмаках, Біликах, Зубівці, в містечку Багачці. За гоголівських часів, 1829 року, поміщик Миргорода, титулярний радник Лука Іванович Ксьонзенко був засідателем Миргородського повітового суду.[5] У 70-их роках XIX ст. активними учасниками народницького руху були брати Ксьонзенки – Олександр, Юхим і Максим, які, навчаючись у Київському університеті, стали членами Миргородського українського студентського гуртка й чимало зробили для розвитку освіти в рідному краї.[6] Юхим Іванович Ксьонзенко у 80-их роках був опікуном Миргородського парафіяльного чоловічого училища, згодом миргородським міським старостою. Свої землі в околицях міста він віддав для будівництва залізниці.[7] Його брат Олександр Іванович Ксьонзенко, миргородський повітовий лікар, міський уповноважений, повітовий гласний, був ще й завзятим краєзнавцем, дійсним членом Полтавської вченої архівної комісії.[8] Він автор публікацій про усипальню гетьмана Данила Апостола в містечку Сорочинцях, про дату народження Миколи Гоголя.

Тож Павло Ксьонзенко, український емігрант, про якого ця розповідь, мав міцне родове коріння, яке немалою мірою визначило його долю як борця за вільну Україну.

Іван Ксьонзенко – Павлів дід.

Павло Михайлович Ксьонзенко народився в Миргороді 15 грудня 1896 року в сім'ї заможного козака. Його батько Михайло Іванович успадкував від предків близько 100 десятин землі в районі Степуриного хутора (нині в межах міста). Розводив коней і корів, торгував худобою, мав шкіряний завод, цегельню. Із дружиною Параскою, яка походила з чумацького роду Чорненків, мали гарну садибу в центрі Миргорода (сьогодні на тому місці районний будинок культури). Родина була велика – 18 дітей, тож працювати доводилося чимало.

Поряд із садибою стояла старовинна Воскресінська церква, і вся родина Ксьонзенків учащала до неї. Тут охрещено й Павла. Духовним, моральним та й матеріальним стрижнем сім'ї був дід Іван, який прожив 95 літ і помер близько 1907 року. Дід знався на церковнослов'янському письмі, читав святці, псалтир, співав на криласі – таких людей у Миргороді на початку XX століття було небагато. «Дід добре мене загартував, – згадував згодом Павло Ксьонзенко, – як добрий коваль залізо, з дитячих років я став великим патріотом свого краю».[9]

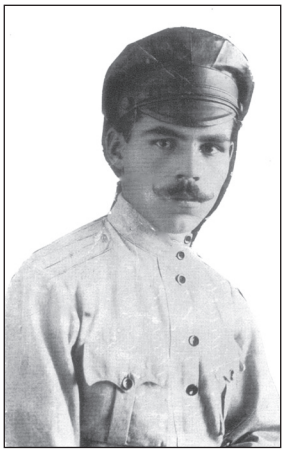

Павло Ксьонзенко. Раніше 1917 р.

У рідному місті Павло здобував освіту – спершу в вищій початковій школі, потім у Миргородській чоловічій гімназії, в якій панував російський дух і звідки по-українському налаштованого юнака за читання творів Тараса Шевченка було виключено з формулюванням: «за малороссийское мышление».

Зазнав Павло й служби в царській армії, де мав офіцерське звання прапорщика. Протягом п'яти літ працював токарем Путіловського заводу в північній столиці імперії. Згадував: «Революція 1917 року мене застала в Петербурзі, в якій прийняв гарячу участь, бився на барикадах,

за відвагу був призначений путіловцями комісаром Нарвського загону». У липні 1917 року став учасником української демонстрації в Петербурзі, коли понад 50 тисяч гвардійців-моряків, вихідців із України, заявили про свої національні патріотичні почуття.

Подальші події покликали молодого робітника до рідного Миргорода. Його прикро вражала позиція деяких земляків-«малоросів», котрим була байдужа доля України у вирі буремних подій. Тому Павло Ксьонзенко створив на Миргородщині гайдамацький козацький загін, який з боями діяв до 1918 року.

На миргородських теренах за років Української революції діяли десятки повстанських селянських загонів та підпільних груп національно-патріотичної орієнтації, які не підтримували більшовицьку владу. До однієї з таких груп входила й Одарка Павлівна Ксьонзенко, вчителька села Зубівки[10], що неподалік від Миргорода.

Керівника козацького загону Павла Ксьонзенка дивувало, що чимало українців пішло на ворожий бік. Таким був, наприклад, його однофамілець (а можливо, й родич) Степан Ксьонзенко, більшовицький активіст, котрий під час гетьманщини організував у лісах біля містечка Попівки свій загін, який переріс у Миргородський радянський полк, де Степан був заступником командира; щоправда, згодом, 1919 року, значна частина офіцерства полку перейшла на бік війська УНР.[11]

Козацький же загін Павла Ксьонзенка об'єднував у собі однодумців, які непохитно дотримувалися української патріотичної позиції, і 1918 року його загін приєднався до 2-го піхотинського Запорізького полку під орудою Петра Болбочана, де миргородець Павло служив старшиною. З цим полком П.Ксьонзенко дійшов до Півдня України, був у Мелітополі, в Криму, зазнав поранень.

Павло Ксьонзенко на власному досвіді добре пізнав історію українських визвольних змагань 1917 – 1921 років. Згодом, уже в літньому віці, на еміграції він у листі до нез'ясованого адресата згадував українських полководців і отаманів: Болбочана, Тютюнника, Божка, Стрюка, Зеленого, Христового, Вовка, Ока, Лютого, Хмару, Лиха, Дубчака[12] та інших. До самої старості Павло Михайлович пам'ятав слова урочистої присяги гайдамаків – новітніх запорожців:

Тобі, мій краю дорогий,
Складаю я свою присягу –
Тебе любить, тобі служить,
За тебе вмерти біля стяга.
І прапор наш жовто-блакитний
Клянусь довіку боронить

І за народ забутий, рідний
Останню кров свою пролить.

В одному з листів він писав згодом: «На мою долю припало здобувати волю, Україну, свою незалежну Православну Церкву».

Після Криму в житті Ксьонзенка пішла ціла низка драматичних подій. Після поранення він залишився в Харкові, де за гетьманщини був призначений на посаду коменданта Державної Варти на Харківщині. Радянська влада його постійно переслідувала. 1920 року харківський ревтрибунал засудив його до одного року ув'язнення.[13] А наступного року Полтавський особливий відділ за підготовку протибільшовицького повстання виніс вирок – розстріл. Кару смерті йому замінили на довічне заслання до Соловків.[14] Відчайдух Павло й там не змирився з неволею, утік із Соловецького табору примусових робіт, довго блукав безкраїми північними теренами («що не піддається опису», казав).

Хата родини Ксьонзенків, у якій вони жили після розкуркулення.

Нарешті, добувся Полтавщини. До Миргорода не ризикнув повертатися, служив у місті Хоролі на канцелярській посаді переписувача[15], працював рахівником на Харківському заводі «Електросила». Змушений був часто змінювати місця праці, аби уникнути викриття його більшовицькою владою. Однак у серпні 1921 року Особливий відділ Харківського військового округу знову розглядав справу Павла Ксьонзенка про звинувачення його в неблагонадійності й ухвалив: «Считать обвинение в неблагонадежности в украинских условиях доказанным, направить через этап 157 в распоряжение Беломорского военного округа».[16] Доля щедро дарувала йому випробування та лиха.

По звільненні знову повернувся до Харкова, де 1925 року жив на вулиці Новокалчисінській, у будинку № 8. У 1928 – 1930 роках Павло Ксьонзенко працював у видавництві «Робітнича газета Пролетар» на посаді інструктора з розповсюдження газети та її видань, а також уповноваженим видавництва «Радянське село».

За цих років його миргородська родина зазнала жорстоких утисків. 1930 року в Павлового батька Михайла Івановича було проведено трус

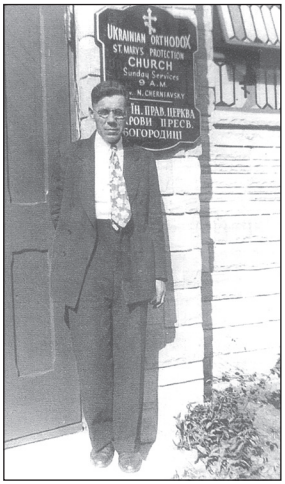

Павло Ксьонзенко на порозі української православної церкви. США, 1957 р.

Лубенською окружною прокуратурою, його розкуркулили, позбавили громадянських прав і заслали з сім'єю до Казахстану. Ті члени родини, які залишилися в Миргороді, були виселені місцевою владою з їхньої власної садиби в злиденну хатину на вулицю Кашинську.

В 30-их роках Павло Ксьонзенко переїхав до Києва, де в 1938 – 1940 роках працював у військово-мисливському товаристві. Жив там і під час нацистської окупації. Про цей період він сам писав дуже стисло: «Приймаю гарячу участь в українському житті в Київі». Здогадуємося, що він входив до українського підпілля, бо був заарештований гестапо, де зазнав жорстоких катувань.

Розуміючи, що радянська влада не вибачить йому української діяльності в окупованій столиці, Ксьонзенко виїхав за кордон. Із 1951 року він жив у США, в місті Гартфорді. Там він доклав чимало зусиль до уфундування й розвою Української Православної Церкви.

Жилося сутужно, доводилося рахувати кожен цент. Дві доньки навчалися, додалася сліпота дружини. Дуже боліло Ксьонзенкові, що справа українських визвольних змагань проти Російської імперії й Совєтів звелася нанівець. Листувався з земляками, однодумцями, звертався до керівників громадських українських фундацій в Америці. Людина рішучої дії, він із щемом у серці писав: «Нічого не зроблено, як було, так і є... На еміграції натворили генералів, понагороджували себе відзнаками, кому все те потрібне?»[17] Прагнув продовження боротьби за Україну, за її волю. З цією думою і мрією й відлетів до Вічного Вирію.

Українські емігранти в США. 1957 р.

ПРИМІТКИ

1. Малороссийские переписные книги 1666 года. С послесловием Ал. Лазаревского. – К., 1900. – С. 67. (В публікації О.Лазаревського прізвище Ксензенко відтворене, на нашу думку, хибно – як Сензенко).
2. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 429. – Арк. 134.
3. Швидько Ганна. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 19.
4. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19350. – Арк. 1.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 1011. – Оп.1. – Спр. 174. – Арк. 47; Месяцослов с росписью чиновных особ, или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1829. – Ч. II. – СПб., 1829. – С. 403.
6. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів (далі – МКМ. НА.) – Стаття І.Зубковського «Миргородський студентський гурток». Машинопис. – С. 2; Його ж. «Национально-просветительная деятельность интеллигенции на Украине». Машинопис. – С. 5.
7. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1884 г. – Полтава, 1885. – С. 116; Постановления Миргородского уездного земского собрания 1896 г. – Полтава, 1897. – С. 165; Постановления Миргородского уездного земского собрания 1916 г. – Миргород, 1917. – С. 336.
8. Адрес-календарь и справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. Миргородский уезд. – Полтава, 1904. – С. 2, 5; Труды Полтавской ученой архивной комиссии. 1905 – 1917: библиографический указатель. – Полтава, 1991. – С. 49; Розсоха Л. Миргородська старовина: Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки / Л.Розсоха. – Кобеляки, 2002. – С. 161 – 166.
9. МКМ. НА. – Лист Павла Ксьонзенка до Преосвященного Владики Іоана, від 28 липня 1957 р., з м. Гартфорда: Копія документа з архіву миргородця Олександра Ксьонзенка.
10. ДАПО. – Ф. 2113. – Оп. 1. – Спр. 311. – Арк. 48.
11. МКМ. НА. – Спогади С.П.Ксьонзенка: Рукопис, 1984 р.; Спогади О.Чучмая: Рукопис (без дати); Розсоха Л. Як миргородські командири перейшли до Петлюри // Миргород – гоголівський край. – 2004. – 28 квіт. - № 18 (216). – С. 9.
12. Повстання під проводом Сергія Дубчака проти засилля ЧК сталося в Миргороді 1 – 4 квітня 1919 р.
13. Довідка Харківського губернського революційного трибуналу від 3.05.1921 р. – Копія документа з архіву Олександра Ксьонзенка, жителя Миргорода.
14. Лист Павла Ксьонзенка до Преосвященного Владики Іоана, від 28 липня 1957 р. – Копія документа з архіву миргородця Олександра Ксьонзенка.
15. Посвідчення, видане Хорольською повітовою комісією. – Копія з архіву миргородця Олександра Ксьонзенка.
16. Постановление особого отдела Южного фронта от 27.08.1921 г. – Копія з архіву Олександра Ксьонзенка.
17. Лист Павла Ксьонзенка до нез'ясованої особи. Без дати. – Копія з архіву Олександра Ксьонзенка, жителя Миргорода.

ЛОПАТНИКИ

Своєрідним явищем суспільних відносин століття тому було «лопатництво». Після більшовицького жовтневого перевороту 1917 року настали лихі, тяжкі для України часи. 1918 – 1921 роки позначені рішучим протистоянням українців російській військовій навалі та опором жорстокій чекістській диктатурі. По селах і лісах Миргородщини створювалися десятки більших чи менших селянських загонів політичного забарвлення, які протистояли цій інтервенції й вели боротьбу з комуно-більшовицьким режимом.

Але поряд із військово-політичною боротьбою на теренах Миргородщини з'явилися й відверто кримінальні, грабіжницькі банди та інші утворення напівкримінального характеру. Побільшало вбивств, грабунків. За тих глухих, небезпечних часів люди захищали свої домівки хто як міг: вночі вартували свої обійстя, охороняли господарчі двори, ставили високі огорожі, міцні ставні на вікна. Одначе грабіжники теж удавалися до хитрощів, робили підкопи під комори й сараї, а то й просто відверто погрожували розбоєм. До нападів на заможні двори вдавалися не тільки професійні злодії, а й просто доведені до відчаю голодні люди, яких задовольняла навіть щонайменша здобич. Саме тоді й з'явилися так звані лопатники.

Це явище на Миргородщині набуло значного поширення. Поет і бандурист Микола Сарма-Соколовський у літньому віці згадував про свого побратима – миргородського кобзаря й пісняра 1920-их років Дем'яна Мензаренка (1889 – 1933), який написав пісню «Лопатники» й виконував її під супровід кобзи:

Царська влада к чорту зникла,
А радянська не прийшла,
І лопата по багатих
Куркулях гулять пішла.
Темна ніч, страйкує місяць,
В небі зорі не горять.
І в таку добу рушає
Чоловік по три, по п'ять.
В них лопати за плечима,
Йдуть на хутір «щедрувать»…

Що ж то був за промисел? Виявляється, лопатники займалися вимаганням у заможних господарів грошей чи інших цінностей, а за те обіцяли не бити їм вікон і не робити інших бешкетів. Хазяї вже звикли до таких поборів і, щоб не відкривати здирникам дверей, навіть поробили в віконних ставнях спеціальні вузькі горизонтальні прорізи-щілини, в які

лопатники просували свої лопати, щоб одержати «мзду» – гроші чи інші подачки. Либонь, то був своєрідний соціальний компроміс між двома різними групами населення.

Миргородському краєзнавцеві Миколі Миколайовичу Марченкові вдалося з'ясувати, що такі хати зі ставнями й прорізами для лопат були не тільки в глухих хуторах, а й у Миргороді, зокрема, на нинішній вулиці 8 Березня (раніше ця вулиця називалася Малярівською – від прізвища місцевої заможної родини Малярів).

Цікаві записи знаходимо в щоденнику Володимира Короленка, який він вів у 1917 – 1921 роках. У нотатках про своє перебування в містечку Шишаках, на той час Миргородського повіту, письменник у січні 1920 року описував тамтешні розбої й грабунки: «Развился особый промысел: лопатников. Узнав, что какой-нибудь крестьянин продал свинью или корову (это теперь 10 – 20 тысяч), они ночью приходят к хате, разбивают окно и суют лопату: «клади деньги!..» И кладут… Американцы давно устроили бы суд Линча. И это достойнее человека, чем эта телячья покорность, которая только плодит разбои и безнаказанные убийства». Наступний запис письменник, вражений диким беззаконням і жорстокістю, зробив у грудні того самого року: «… процветает лопатничество. На хутора приходят разбойники, разбивают окно и, скрывшись в простенке, суют лопату, грозя вырезать всех, если не положат им определенную сумму. И порой действительно вырезают всех, до малых детей включительно. И советская власть бессильна».

За спокійніших часів хижа традиція лопатництва підзабулася, але знову повторилася за нового лихоліття – голодомору 1932 – 1933 років. Знавець миргородської минувшини Віталій Іванович Яроцький записав свідчення, яке надав йому житель села Носенкового: «Ввечері приходили бандюки з сусіднього села, вибивали шибку, всували грабарку і вимагали: «Став, що приготував на вечерю, а ні… підпалимо хату». Що робити? Надворі зима, тож ставили останнє».

Смутні часи, сумне минуле… Нині вже забулися реалії тих років. І сьогодні тільки дещо віддалено нагадує нам про згасле явище лопатництва. Зокрема, це вислів «гребти гроші лопатою», зміст якого відтоді трохи змінився: нині він означає «заробляти дуже багато грошей», а раніше дорівнювався поняттю «заробляти нечесним, злодійським промислом лопатництва». Саме від того явища походить і слово «лопатник» як назва гаманця спеціальної пласкої форми (щоб проходив у віконну щілину), яке ввійшло до сучасної літературної мови із жаргонного злодійського лексикону. Та ще далеким відлунням давнього бандитського промислу є пісня «Форточки-лопатники», яку виконував музичний гурт «Лісоповал», запозичивши її з репертуару кримінального світу.

З ІСТОРІЇ МИРГОРОДЩИНИ XX СТ.

ДИТЯЧІ ДОЛІ

(Дитбудинки на Миргородщині)

Традиції організації дитячого життя мають на Миргородщині глибоке коріння. Ще в другій половині XIX ст. на час польових робіт у поміщицьких економіях створювалися літні дитячі ясла. Одні з перших ясел діяли на батьківщині письменника М.Гоголя в с. Василівці Миргородського повіту, де ними опікувалося подружжя поміщиків Бикових. Їхня донька Софія Миколаївна Данилевська створила такі самі ясла в своєму маєткові в с. Олефірівці, де жнивної пори разом із місцевою вчителькою Ганною Павловською доглядала дітей, матері яких працювали в полі.

Після жовтневого перевороту 1917 року ця добра справа занепала, однак будинок, у якому містилися дитячі ясла, зберігся, і про нього згадали в 1919 та на початку 1920-их років, коли з виснажених голодом губерній більшовицької Росії до України стали прибувати тисячі змучених, голодних, хворих дітей, схожих на скелети. Хоч і українським дітям жилося не надто ситно, але людська доброта, лікувальна псільська вода та свіже повітря соснового парку в колишній садибі Данилевських урятували життя багатьом прибульцям. Спершу до Олефірівки приїхали 26 дітей, згодом прибували ще й ще. Старші діти самотужки вирощували собі городину, працювали на підсобних пташні й корівнику, завдяки чому й виживали. Допомагала коштами Полтавська Ліга порятунку дітей, що діяла під опікою родини В.Г.Короленка[1].

Прибували сотні нещасних і до інших сіл Миргородщини. Наприкінці серпня 1921 р. у Миргороді очікували приїзду чергової групи дітей із голодного Поволжя. На засідання президії Миргородського повітвиконкому розглядалися питання про виготовлення 300 дитячих дерев'яних ліжок, про забезпечення постелями. Волосні виконкоми було зобов'язано терміново зібрати по селах столи, лавки, полотно, рядна, миски та ложки.[2] У с. Шахворостівці на базі поміщицької садиби було створено дитячий притулок «Бджілка» для малолітніх біженців.[3]

Не всі дитбудинки були сиротинцями. На південь від Великих Сорочинців, у хуторі Пологах, із 1921 р. діяла сільськогосподарська комуна «Червоний Маяк». Діти цих комунарів, із огляду на новітні ідеологічні міркування й тенденції комуністичного виховання, були поселені окре-

мо, в комунівському дитбудинку, що розмістився в колишньому маєткові вбитого більшовиками поміщика Олексія Малинки в В.Сорочинцях. «Червоний Маяк» матеріально забезпечував свій дитбудинок, завідувала дитячим закладом Марфа Гриценко-Дядюренко, випускниця Сорочинських педкурсів.[4]

Діти патронату в с. Єрках. 1934 р.

У с. Попівці в 20-их – 30-их роках діяли 4 дитячих будинки.[5] Там оселилися не тільки діти з Росії, а й місцеві, осиротілі внаслідок розв'язаної більшовиками громадянської війни. Згодом туди потрапляли також діти з розкуркулених та висланих радянською владою родин непокірного села Попівки й довколишніх повстанських сіл і хуторів. Діти жили дуже убого й напівголодно.

Використовувалися й спустілі маєтки дворян, садиби священиків, будинки розкуркулених селян. Дитячі будинки й патронати у 30-их роках існували в В.Сорочинцях, Зубівці, Єрках, Петрівцях, Хомутці та інших центрах сільських рад.

Виставка виробів Миргородського дитбудинку, 1925 р. Із фондів Миргородського краєзнавчого музею.

Як свідчила тогочасна преса, в с. Зуївцях Комишанського району в поміщицькому особнякові з великим парком жили 50 сиріт, які обробляли й охороняли чималий город і баштан, виконували інші роботи, все в будинку було пристосоване до ведення трудового господарства.[6]

Два великих дитбудинки діяли в 20-их – 30-их роках у Миргороді. Один із них, де мешкали сироти з Миргородщини, був на Личанці, біля церкви Іоанна Богослова, в будинку колишнього священика Леонтія

Миргородський дитбудинок. 1938 р.

Кузьменка. Трагічну долю цього сиротинця (по суті, дитячого концтабору) під час голодомору 1932 – 1933 років глибоко дослідив миргородський краєзнавець О.П.Джунь, про це можна прочитати в його книжці «Чорні роки Миргородщини».

Другий дитячий притулок у Миргороді, названий іменем Жовтневої революції, був призначений для дітей із інших місцевостей, зокрема, з Харкова. Він розміщався в правобережній частині Миргорода у трьох сусідніх корпусах: нинішньому будинкові № 165, збудованому в середині 20-их років, у колишньому будинкові поміщиків Шершевицьких (№ 159) та в приміщенні, нині вже знесеному, де в 1970-из роках була дитяча поліклініка. В цих корпусах жили близько сотні дітей трьох вікових груп. Із перших років директорами дитбудинку були Олексіюк, Гавриш, Г.І.Явтушенко, а наприкінці 30-их років – Короговний, Личко і Холодний. При дитбудинку працювали майстерні – вишивальна і ткацька, якими керували Вікторія Павлівна Терехівська й Людмила Іванівна Середіна-Суботіна.[7] Незадовго до початку Другої світової війни заклад перевели до с. В.Сорочинців, в приміщення педучилища, а перед початком нацистської окупації Миргорода його було евакуйовано до Воронезької області. 1943 року дитбудинок у тому самому складі повернувся, але вже не до Миргорода, а до с. Хомутця,[8] де він діяв до 1961 року.

Філії дитячих притулків, патронати, діяли в Миргороді: у 30-их роках – на Бакалівщині (нині територія міського цвинтаря на Дранках), по війні – в будинку за нинішньою адресою провулок В.Древаля, № 8.[9]

Працював дитячий притулок у місті й під час нацистської окупації.

Миргородський дитбудинок під час евакуації в Воронезькій області. 1941 – 1943 рр.

Школа глухонімих дітей у Миргороді. 1931 р.

Його було відкрито улітку 1942 р. на вулиці Заливній у приміщенні, яке належало 1-й школі. Туди приймали дітей 2 – 6 років із родин, збіднілих унаслідок більшовицьких репресій, а також дітей одиноких та хворих матерів, які працювали.[10] Продовжував діяти й дитбудинок на Личанці, де вихованці виготовляли на замовлення лозові кошики, рибальське приладдя, плели сітки й ятері.[11] Це була експлуатація окупантами неоплачуваної дитячої праці. Навесні 1943 р. стали до дії 2 дитсадки: на вулиці Сорочинській у

приміщенні 2-ї школи та на вулиці Гоголя, 184. В них розміщали дітей, батьків яких управа посилала на роботу.[12]

На Личанці, за нинішньою адресою вулиця Єрківська, 31 в різний час у 30-их – 40-их роках діяли поперемінно дитбудинок і школа глухонімих, у якій виховувалися діти з Полтавської, Сумської й Чернігівської областей.[13]

Дитбудинок у Верхній Будаківці.

Після 1945 р. в с. Верхній Будаківці, в колишньому будинку дідича Петра Малинки, було створено дитячий будинок для повоєнних сиріт, де виховувалися близько 120 дітей. Відома миргородська спортсменка й альпіністка Анастасія Йосипівна Дойнікова (з дому Віташ), у минулому вихованка цього будинку, згадувала, як жили там діти. Хлопчики мешкали на першому поверсі, в банкетній залі, розділеній на кілька кімнат, а дівчатка – на другому поверсі. Заклад мав підсобне господарство: 10 корів, свиней, город. Згодом дитбудинок розформували, перевівши дітей до Полтави й Нових Санжар.[14]

Історія нашої країни, як у краплині води, відображена в дитячих долях.

ПРИМІТКИ

1. Ревегук В., Кочерга Н. В.Короленко і Полтавська Ліга порятунку дітей // Рідний край. – 2003. - № 1 (8). – С. 107.
2. Державний архів Полтавської області. – Ф. 3311. – Оп. 1. – Спр. 1.
3. Полтавщина: влада на історичних паралелях. – Полтава, 2005. – С. 107.
4. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Тека «Громадянська війна». – Ч. ІІІ. – Автобіографія В.І.Лисенка; Там само. – Тека «Громадянська війна». – Ч.І. –Гриценко Михаил Семенович (Краткая автобиография): рукопис, 1975.
5. Шупик Д., Білан С. Дорога до рідного дому: Історія села Попівки. – Полтава, 2007. – С. 37.
6. Червона Лубенщина. – 1923. – 29 серпня, середа.
7. Миргородський краєзнавчий музей. – Основний фонд. – Інв. № 1877/р-115 та ін.
8. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Тека «Спогади про голод». –Спогади Галини Григорівни Черникової, 1924 р. н.
9. Свідчення Олександри Іванівни Корицької, жительки Миргорода (Приліпка). – Запис авторки 2004 р.
10. Відродження. – 1942. – 5 липня. – Ч. 59. – С. 2.

11. Миргородські вісті. – 1943. – 17 січня. – Ч. 5. – С. 4; 24 червня. – Ч. 43. – С.2.
12. Там само. – 1943. – 20 травня. – Ч. 33. – С.2.
13. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Альбом «Спогади М.Сидоренка про школу № 2»; Відродження. – 1942. – 13 серпня. – Ч. 83. – С. 2; Червона трибуна. – 1943. – 21 листопада. - № 12.
14. Спогади А.Й.Дойнікової, 1939 р. н. – Запис авторки 2014 р.

ДОЛЯ РЕДАКТОРА КАЛЮЖНОГО

20 лютого 1919 року в Миргороді стала виходити газета «Вістник Миргородської повітової ради робітничих, селянських і вояцьких депутатів», першим редактором якої був призначений Наум Калюжний – людина цікавої, яскравої й водночас трагічної долі.

Наум Михайлович Калюжний (справжнє прізвище Шайтельман) народився 8 березня 1886 року в с. Устивиці Миргородського повіту в багатодітній родині педагога-єврея. 1904 року юнак склав іспит при Полтавській гімназії на звання народного вчителя і став працювати в с. Хомутці приватним учителем, одразу поринувши в активну громадсько-політичну діяльність. За поглядами він належав до українських есерів (соціалістів-революціонерів) – віддалених ідейних послідовників народницького руху другої половини XIX ст.

У Хомутці Наум Калюжний створив і очолив підпільний гурток українських есерів, влаштовував нелегальні зібрання молоді навколишніх сіл. Революційного 1905 року він організував український есерівський гурток у сусідній Бакумівці, згодом створював Селянські спілки в Попівці, Довгалівці, Малих Сорочинцях та інших селах, закликав до конфіскації поміщицьких земель. Його друковані матеріали з'являлися в журналі «Рідний край» та інших українських часописах під прізвищем Н.Калюжний і псевдонімом Н.Михайлович. Протягом 1906 – 1907 років за свою діяльність він перебував під арештом, а в наступні роки – під недремним оком поліції. Під час Першої світової війни від 1916 до літа 1917 року був змушений воювати в складі російської армії. Влітку 1917 року разом із Андрієм Заливчим став одним із лідерів так званих «лівобережців» – лівого крила УПСР (Української партії соціалістів-революціонерів).

Повернувшись із війни, Наум створив у Хомутці національно-культурну організацію «Просвіта» і став на її чолі. Саме з ініціативи «Просвіти» в селі пожвавилося духовне, освітнє й мистецьке життя: з'явився потужний театральний гурток, книгозбірня, на базі колишньої поміщицької садиби Гартингів почали створювати профшколу, музей, за зразком Миргорода було розпочато будівництво Народного дому. Наум Калюж-

ний у спілкуванні з людьми був доброзичливим і щирим, за свідченням сучасників, товариші його любили.

На початку 1919 року Калюжного було обрано до Хомутецької ради селянських депутатів. На той час Українська партія соціалістів-революціонерів (її членів ще називали боротьбистами) становила собою найупливовішу політичну партію на Миргородщині. 17 січня (1 лютого) 1919 року 3-й селянський з'їзд Миргородського повіту обрав Н.Калюжного до складу виконавчого комітету повітової ради селянських депутатів, яка утворилася з Селянської спілки. А 20 лютого того самого року 32-річний Наум став редактором новоствореної миргородської газети «Вістник», редакція якої розмістилася в правобережній частині міста в колишньому приміщенні повітової земської управи на Гоголівській вулиці (нині № 159).

В цьому будинку 1919 року діяла редакція газети «Вістник». Світлина 2016 р.

Есери-боротьбисти в той час ситуативно співпрацювали з більшовиками, але повної згоди між цими двома силами не було. Наприклад, коли 1 квітня 1919 року в Миргороді розпочалося античекістське повстання під керівництвом офіцера С.Дубчака, місцеві боротьбисти прихильно поставилися до нього, на відміну від більшовиків, які зробили все для придушення повстання. В наступні роки партія боротьбистів, йдучи на співпрацю з більшовиками, не змогла чинити їм опір, була поглинута ними, а в 30-их роках більшість її членів була фізично винищена. Так сталося і з першим редактором «Вістника».

Після 1920 року Н.Калюжний був відомий у офіційних колах України як журналіст, політичний діяч і дипломат часів УСРР. Як і значна частина боротьбистів, він із 1920 року став членом КП(б)У. Протягом чотирьох скликань обирався членом ВУЦВК, працював політкомісаром у агітаційно-інструкторських органах, був редактором кількох газет. З 1921 року розпочалася дипломатична робота Н.Калюжного за кордоном. Працював у Варшаві в складі комісії з репатріації осіб, які виїхали з України після поразки українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років. Слід сказати, що чимало з тих, кого Калюжний умовив повернути-

ся, були згодом, за часів сталінщини репресовані, хоча сам Наум Михайлович був щиро (і либонь таки наївно) переконаний у правоті й моральній чистоті дорученої йому справи.

В 1921 – 1924 роках Н.Калюжний – секретар Повноважних представництв УСРР і СРСР у Німеччині, Австрії й Чехословаччині, видавав у Відні журнал «Нова громада». З початку 30-их років працював на відповідальних посадах у Наркоматі освіти УСРР: завідувачем управління літератури, сектора літконтролю та ін. У 1930 – 1932 роках був у Харкові редактором журналу «Червоний шлях» – найвідомішого в Україні літературно-художнього, громадсько-політичного, критичного й наукового щомісячника.

Український письменник Юрій Смолич ось як згадував про Калюжного часів його роботи в журналі «Червоний шлях»: «Зовні аж надто типовий українець із «свідомих»: завжди ходив у вишиваній сорочці, козацькі вуса вниз, та й статурою кремезний, присадкуватий, з зірким оком. Говорив гарною, витонченою, я б сказав, українською мовою, залюблений в усе українське – мову, традиції, мистецтво, літературу. Національністю був єврей».

На Миргородщині, в хуторі Рокитному, що неподалік від Хомутця, 1931 року створили племрадгосп, якому на честь Н.М.Калюжного було надане його ім'я. Але через рік, після арешту Калюжного органами ДПУ, господарство було перейменоване в племрадгосп ім. Декабристів.

З роками чимраз дужче посилювався наступ радянського режиму на національне життя. Україна була смертельно поранена голодомором 1932 – 1933 років. Наклав на себе руки колишній редактор «Червоного шляху» М.Хвильовий. Багато хто з українських комуністів похитнулися в колишній твердій вірі щодо ідеалів «всесвітнього комуністичного братерства».

Наум Калюжний теж вирішив вийти з КП(б)У, подавши заяву про вихід нібито з мотивів хвороби. 23 березня 1937 року він здав парткиток. Але сталінська репресивна система таких викликів не вибачала. Через півроку Наум Калюжний був заарештований у Харкові, його звинуватили буцімто в причетності до Української військової організації. Йому пригадали й есерівсько-боротьбистське минуле, й працю за кордоном. Наум Михайлович своєї провини не визнавав. Останнім життєвим пристановищем 51-річного Н.Калюжного стала в'язниця на Холодній горі в Харкові, де він і помер 17 листопада 1937 року. Так закінчилася доля першого редактора миргородської газети «Вістник». Він сам став жертвою того комуністичного монстра, якому так довго й віддано служив.

МИРГОРОДСЬКА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ

На початку XX століття Миргород щовечора й щоночі поринав у глуху пітьму. 1914 року в місті лише на центральних вулицях на стовпах горіло кілька гасово-розжарювальних ламп системи «Самосвіт» та кілька простих гасових ламп. Але цивілізація поступово доходила й до Миргорода, і 1915 року міська управа вирішила розпочати роботи з улаштування електричного освітлення. З цього приводу було створено комісію на чолі з міським гласним К.С.Діонісьєвим.

Миргородське повітове земство виділило в дар міській думі ділянку землі (300 кв. сажнів) у центрі міста для будівництва електростанції. Міська управа придбала цеглу, вапно, інші будівельні матеріали. Проте через труднощі воєнного часу не вдалося дістати ні цементу, ні заліза для покрівлі, тож будівництво відклали. Тільки згодом електростанцію таки було споруджено на вулиці Гоголя (в районі нинішньої Алеї Героїв). То був довгий одноповерховий цегляний будинок, де працювали всього кілька робітників.

Робітники електростанції 1929 року.

Через малу потужність електростанція вповні не забезпечувала всі енергетичні потреби міста. Тому 1935 року роз-

Електростанція на вулиці Гоголя 1920-их –1930-их років.

Леонід Пасішниченко.

Електростанція, збудована 1938 року.

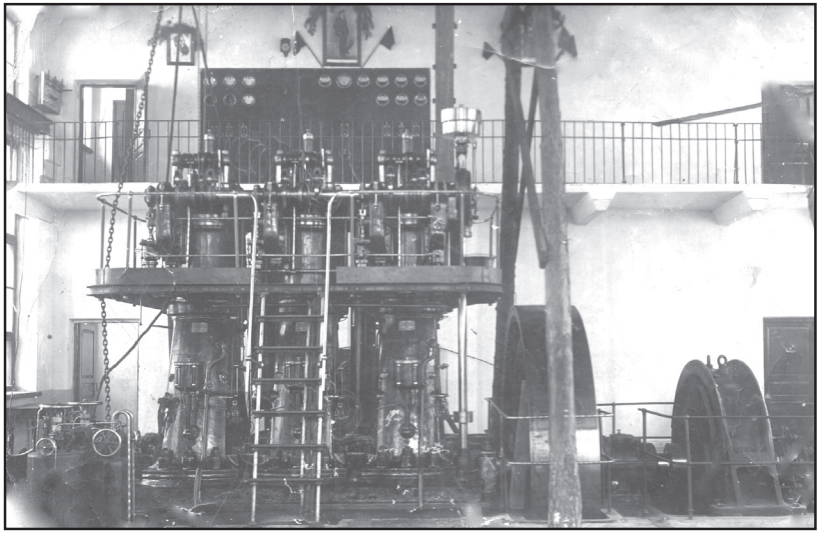

Інтер'єр електростанції кінця 1930-их років.

почалося будівництво більш потужного підприємства. «Миргород будує електростанцію», – сповіщала тогочасна газета «Комуніст» 18 вересня 1935 року. Зводити її почали в правобережній частині міста, неподалік від річки, в колишньому земському саду. 1938 року вона була здана в експлуатацію. Триповерхова будівля стала гордістю миргородців.

Серед працівників підприємства шанувалися мистецтво і спорт. Керівник станції Іван Іванович Галле був музикантом- аматором, залучав до

творчості й своїх колег. Більшу частину життя пропрацював на підприємстві Леонід Сергійович Пасішниченко, знаний у Миргороді футболіст передвоєнних років.

Друга половина 30-их років XX століття була для Миргорода, як і для всієї України, трагічним періодом. Сталінські репресії, масові пошуки «ворогів народу» торкнулися й колективу Миргородської електричної станції. 20 грудня 1937 року був заарештований 41-річний завідувач станції І.І.Галле, виходець із польських робітників. За тих років саме тільки «іноземне» прізвище ставало підставою для підозри й арешту. Галле був засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР за ст. 54 КК УРСР до розстрілу. Вирок було виконано 25 січня 1938 р. Наступного дня був розстріляний також його старший брат Антон Галле, інженер-електрик 17-го Держмлина в Миргороді.

Зазнав репресій також 38-річний фахівець електростанції Григорій Дем'янович Трипольський (його рід пов'язаний із церковною діяльністю), якого засудили до 8 років позбавлення волі. 1938 року був розстріляний бухгалтер електростанції Володимир Якович Сакало, звинувачений у контрреволюційній діяльності: його родич, замордований допитами НКВС, дав вимушене показання про нібито належність Сакала до військово-повстанської організації в Миргороді.

У вересні 1941 року, перед загрозою наступу німецьких військ, за завданням радянських органів влади, електростанцію було знищено вибухом, щоб вона не дісталася ворогові. Проте окупаційна влада відновила роботу підприємства. Завідувачем став Олексій Воскобійник, невдоволений більшовицькою владою, син репресованого селянина. Він належав до групи тих миргородців, які наївно сподівалися на відродження українського життя, української духовності за умов німецької влади, тому лояльно ставилися до неї. Однак вони жорстоко помилилися в своїх сподіваннях. 1943 року О.Воскобійник виїхав на Захід, потім до Америки, де завдяки власній працездатності й організаторському хисту розгорнув діяльність у галузі будівництва, набув великих статків. За умов незалежної України він фінансово допомагав доброчинністю на різні українські програми.

В автобіографічній книжці «Повість моїх літ» (2000 р.) О.Воскобійник, зокрема, розповів про долю одного зі співробітників миргородської електростанції – хлопця-сироти Миколи Гаркушинецького, який на початку 20-их років із почуття гіркої кривди й жорстокої несправедливості застрелив голову сільради в селі Гаркушинцях М.Полякова, котрий розкуркулив і спровадив до Сибіру добрих простих людей, які свого часу допомогли хлопчині, надавши йому в скруті притулок і людське тепло.

Будівництво нової електростанції на Степуриному хуторі. 1950 р.

У вересні 1943 року при відступі з Миргорода нацистські окупанти зруйнували електростанцію, після чого відновити її вже було не можливо, бо залишився тільки фундамент. (До речі, на ньому пізніше спорудили будинок дитячої спортивної школи, що діє й нині). У довідці з офіційних джерел 1944 року повідомлялося: «В Миргороді електростанція з двигуном Дизеля потужністю 300 к.с., яка існувала до війни, німецько-фашистськими окупантами зірвана повністю, і місто своєї електростанції не має».

Тимчасово електропостачання Миргорода здійснювалося від трьох невеликих нафтових двигунів, встановлених у місті на заводі «Миррад», курорті й керамтехнікумі потужністю відповідно 25, 18 і 30 к.с. Того таки 1944 року на відновлення будівлі електростанції було виділено кошти в сумі 103000 карбованців, але роботи не було розпочато через відсутність робочої сили: йшла війна.

1950 року було вирішено будувати електричну станцію на новому місці – колишньому Степуриному хуторі (нині вулиця Котляревського). Як згадує один із її будівельників Микола Семенович Омельченко, директором станції тоді працював Іван Варнавич Шевченко. Роботи велися будівельною дільницею № 2, якою керував інженер Трохим Ілліч Коблик. Відтоді почалося нове життя підприємства.

УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ НА МИРГОРОДЩИНІ ЗА ЧАСІВ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941 – 1943 РОКІВ

Зі здобуттям Україною незалежності розпочалося переосмислення з державницьких позицій ідеологічних аспектів історії нашої країни, зокрема, й історії України в Другій світовій війні. Дослідження історії Миргородщини цього періоду майже не проводилися. Більшість матеріалів, які публікувалися в регіональній і місцевій пресі в другій половині ХХ ст., були написані на засадах комуністичної ідеології, з тенденційним трактуванням подій. Лише з початку ХХІ ст. з'явилися деякі спроби нетрадиційно поглянути на проблему (статті краєзнавців А.Фесенка, Г.Бабич). Окремі моменти життя Миргородського краю під час нацистської окупації в контексті всієї Полтавщини дослідив полтавський учений В.Ревегук.

Зовсім не дослідженою до сьогодні залишається тема культурного побутування й духовної сфери Миргородщини за років нацистської окупації території, в 1941 – 1943 роках. На нашу думку, дослідники-краєзнавці досі оминали увагою цю тему з огляду на усталене радянсько-комуністичне трактування українських діячів, котрі працювали на окупованих територіях, як «колабораціоністів», «зрадників». З цим не можна згодитися. Адже при такій оцінці зовсім не бралися до уваги ті мотиви, з яких значна частина миргородців працювала під окупацією.

Завданням нашої праці є спроба по-новому, по-інакшому поглянути на події майже 80-літньої давнини, проаналізувати їх із урахуванням позицій українців того часу, котрі за будь-яких політичних умов намагалися зберегти й розвинути національну ідею, підтримати в земляках почуття українського патріотизму.

Джерельною базою нашого дослідження стали, здебільшого, матеріали фондів і наукового архіву Миргородського краєзнавчого музею, дожовтнева й радянська періодика першої половини ХХ ст., українська преса часів нацистської окупації Полтавщини 1941 – 1943 років, приватні архіви жителів Миргорода, записи спогадів миргородців старшого покоління, зроблені авторкою протягом кількох десятиліть. При аналізі подій нам допомогло багаторічне вивчення персоналій Миргородщини, великий накопичений фактичний матеріал, зібраний нами протягом сорока років для генеалогічного дослідження «Миргородський родовідник»: це зробило можливим простежити ґенезу світоглядів українських патріотів нашого краю, світоглядів, сформова-

них на родинних традиціях, які мали витоки ще в Українській революції 1917 – 1921 років, а то ще й раніше – у козацькій добі.

*

В умовах глобального військового протистояння Другої світової війни Україна опинилася на арені смертельної боротьби двох тоталітарних систем – гітлерівсько-фашистської й радянсько-комуністичної. Українська національна потуга, знекровлена поразкою в визвольних змаганнях 1917 – 1921 років, двома десятиліттями більшовицького режиму, голодоморами, репресіями, зіткнулася з двома значно сильнішими від себе ворогами. І в цій нерівній борні українці як нація мали вистояти.

Прихід окупаційної нацистської армії на терени Миргородщини був сприйнятий місцевим населенням неоднозначно. Помітна його частина з різних причин і мотивів була готова до співпраці з новою адміністрацією. Дехто мав надію пристосувати своє життя до нових політико-економічних обставин. Хтось прагнув повернути собі майно – будинки, землю, господарство – незаконно відібране в нього ще за перших років більшовицької влади. Інші (а таких було чимало) палали бажанням помсти щодо ненависної «комунії», яка на межі 20-их – 30-их років, ведучи політику розкуркулення й примусової колективізації, зруйнувала тисячі заможних, а іноді й не надто заможних господарств, перемолола, як у жорстких і жорстоких жорнах, долі безлічі людей, засланих до Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу.

Живою незагойною раною залишався в пам'яті українців штучно створений комуністичною владою голодомор 1932 – 1933 років, який страшною, нелюдською смертю знищив мільйони працьовитих хліборобів на благодатній, родючій українській землі. До 1941 року підросли діти тих батьків, які були репресовані й страчені в 1937 – 1938 роках, і пам'ять про це, а також про власне голодне сирітське дитинство спонукали багатьох молодих людей до помсти за заподіяну їм кривду. Отже, незадоволених кривавим комуністичним режимом на Миргородщині була не одна тисяча. Чимало з них свідомо пішли на службу до органів нової окупаційної влади, до поліції.

Але була ще одна, досить велика частина української людности, яка прагнула досягнення високих цілей: відновлення української державности, відродження поруйнованих більшовицьким тоталітаризмом українських національних цінностей, віри, культури, літератури, історії. До такої категорії населення належала й миргородська інтелігенція, саме та її частина, котра не улягла фальшивій сталінській пропаганді, не розучилася думати й аналізувати суспільні явища, не піддалася впливові

радянсько-комуністичних ідеологем, а за будь-яких умов, попри всі перепони й заборони залишалася носієм і виразником української національної ідеї.

Прихована сила української нації завжди чекала слушної нагоди для втілення й реалізації своїх прагнень. Тому миргородська національно-патріотична інтелігенція сподівалася за умов німецької влади зробити те, що було неможливим за сталінщини, – розбудити національну свідомість українців, відродити їхнє прагнення до власної, незалежної держави України.

У Миргороді ще від часів «Просвіт» перших десятиліть ХХ ст. до кінця 30-их років існував потужний осередок національної культури. Тут діяло багато хорів – церковних, світських, дворянських, народних, студентських, шкільних, дитячих, циганських із міцним українським укрпленням до репертуару, хорів при трудових колективах тощо. Від середини 20-их років Миргород захопила хвиля масового зацікавлення старовинним мистецтвом кобзарського виконавства. Діяли три капели бандуристів, прикметною рисою культури міста стало родинне бандурництво. Набуло стрімкого розвитку аматорське театральне мистецтво, створилася велика кількість драматичних гуртків. Діяльність ентузіастів культурної сфери досягла високого рівня самоорганізації. Творчі колективи були настільки тісно пов'язані між собою, що часто взаємно доповнювали один одного. Ця бурхлива творча повінь мала міцний національно-патріотичний стрижень.

З початком німецько-радянської війни 1941 – 1945 років в Миргороді спостерігається формування кількох головних осередків українських національно-патріотичних сил: письменницько-журналістське середовище, українська інтелігенція, творчі народні об'єднання, миргородські міська й районова управи, добродійні товариства, діячі й прихильники Української Автокефальної Православної Церкви. Припускаємося думки, що ідейно-організаційне підґрунтя деяких із цих осередків було закладене ще похідною групою ОУН, яка восени 1941 року розпочала свою діяльність у Миргороді. Одначе її робота тривала недовго, адже наприкінці жовтня частина групи була викрита гестапівцями й ліквідована на чолі з її керівником Миколою Лемиком.[1]

*

Особливо пильної дослідницької уваги потребує діяльність українських літераторів і журналістів у миргородських україномовних газетах окупаційного періоду «Відродження» (1941 – 1942) і «Миргородські вісті» (1942 – 1943). Вся преса на окупованих територіях у той час була підпорядкована територіально-адміністративному утворенню – рейхскоміса-

ріату «Україна». 1 вересня 1942 року під його керівництво було передано територію Полтавської області, яка ввійшла до Київської генеральної округи. Дослідник історії української преси цього періоду Б.Черняков зазначав: «У перші тижні окупації ініціаторами видання газет нерідко виступали діячі опору більшовизмові, члени похідних груп ОУН тощо».[2]

Михайло Воскобійник.

У грудні 1941 року в Миргороді було створено газету «Відродження» – український часопис міста і села. Її редактором став **Михайло Воскобійник** (1918 – 2001), син миргородського козака Григорія Воскобійника, розкуркуленого й розстріляного 1937 року. Навколо газети об'єдналися однодумці, журналісти й філологи: Павло Маляр, котрий, як і Воскобійник, здобув освіту в Харківському університеті, Олег Зуєвський (родом із с. Хомутця на Миргородщині) – випускник Харківського інституту журналістики, Микола Степаненко, який навчався в Полтавському педагогічному інституті, та інші. Редакція газети розміщалася на Гоголівській вулиці, в будинку числом 133, де раніше працювала редакція миргородської районної газети «Червона трибуна».

Сама назва часопису – «Відродження» – свідчила про те спрямування, якого прагнули надати своєму видавничому органові його засновники. Однак великі й світлі сподівання молодих миргородських газетярів швидко розлетілися на друзки, зіткнувшись із жорстокою реальністю. Вся діяльність української періодики потрапила під пильний контроль так званих «військ пропаганди» як структурного підрозділу вермахту. Військова цензура суворо перевіряла зміст і спрямування преси на окупованій території. Редакція миргородської газети регулярно одержувала від рейхскомісаріату політичні повідомлення відділу пропаганди, які обов'язково мали бути надруковані. Уникнути певної співпраці з окупаційною владою було неможливо.

Будинок, де розміщалася редакція газети «Відродження».

Згідно з директивами німецького політуправління, українські газети не мали слугувати народним чи культурним потребам населення.[3] Головним завданням преси окупанти ставили допомогу в вирішенні проблем свого командування. Нацистам не подобалися навіть натяки на українське національно-патріотичне спрямування.

Рехскомісаріат приділяв велику увагу уніфікації україномовних газет. Тому миргородські часописи мали структуру, характер розміщення матеріалів, верстки, дизайн, логотипи, схожі з газетами «Голос Полтавщини» (Полтава), «Дніпрова хвиля» (Кременчук), «Гадяцька газета», «Вісті Хорольщини» та ін. Діяло жорстке обмеження місцевої інформації, в чому простежувалася відверта зневага з боку окупантів до автохтонного населення. Перші 2 – 3 сторінки, зазвичай, займала офіційна інформація рейху, німецького командування, і лише остання сторінка відводилася місцевим матеріалам. Видання українських газет стало можливим тільки за умови пропаганди ідеології загарбника. Окупаційний режим, по суті, використовував творчий потенціал місцевого населення, намагаючись поставити його в принизливе становище. За відвертих проявів самостійності українські газети ліквідовувалися або звільнялися їхні редактори. Так 1942 року був розстріляний М.Щепанський, редактор кременчуцької газети «Дніпрова хвиля», член націоналістичного підпілля. До німецьких планів не входило зростання національної свідомості українців, чого прагнули миргородські журналісти. В цьому й полягав внутрішній конфлікт між двома ідеологічними силами.

За таких умов змушена була діяти українська інтелігенція. Проте вона намагалася робити все можливе задля реалізації високих, шляхетних цілей. Уже в перших числах часопису «Відродження» було опубліковано редакційну статтю «Наш Герб, Прапор і інші Святощі», пісню Січових Стрільців «Ой у лузі червона калина», статті про українські народні звичаї, тексти колядок і щедрівок, які були знехтувані й заборонені сталінщиною.

Попри все ідеологічне наповнення, яке нав'язувала виданню нацистська влада, уважні й розумні миргородці помітили й оцінили «зворотний бік медалі» – українське спрямування часопису. Значно збільшився його авторський колектив, кількість діяльних громадських кореспондентів. Газета взаємодіяла з іншими виданнями Полтавщини, про що свідчить, зокрема, й наявність спільної автури. Німецьку владу стурбувало зростання популярності видання з промовистою назвою «Відродження», тому від 13 вересня 1942 року часопис став виходити під ідеологічно нейтральним найменуванням «Миргородські вісті».

У різний час, залежно від політичної й економічної ситуації, миргород-

ські газети виходили двічі, тричі або й чотири рази на тиждень. Змінювався й їхній наклад – від 3 до 6 тисяч примірників, і кількість сторінок – від 2 до 6.

Співробітники газети намагалися заповнити ті інформаційно-просвітні лакуни, які свого часу були штучно створені радянською заідеологізованою системою освіти, прагнули дати миргородцям якомога більше знань про визначних діячів України і, зокрема, Миргородського краю. Рідко яке число газети виходило без ґрунтовних статей, нарисів або хоча б заміток про славетних українців: Л.Українку, М.Лисенка, М.Коцюбинського, В.Стефаника, О.Стороженка, С.Руданського, В.Горленка. Із задоволенням сприймали читачі пізнавальні матеріали про діячів, пов'язаних із Миргородщиною – Д.Апостола, В.Капніста, В. і Л. Боровиковських, А.Свидницького, І.Зубковського, І.Рубцова, М.Обідного, Г.Михайлеця та інших. Залучалися до публікації також матеріали знаних авторів з-поза меж Миргородщини – письменника Уласа Самчука, професорів Р.Бжеського, С.Нагірної.

Широко була представлена тематика, яка заборонялася в підсовєтській Україні, – розкриття злочинів більшовицько-комуністичного режиму. Тут привертали увагу матеріали кореспондентів Ф.Гай-Гаєвського, В.Страхова, П.Лебедя, М.Степового, І.Понежі, І.Логвина та інших.

Понівечене трагічне життя українського селянина постало в газеті з розповіді жителя с. Єрків Ф.П.Оверка. Його родину з трьома дітьми місцеві більшовицькі активісти «розкуркулили» й вигнали з села. Через утиски Ф.Оверко змушений був поїхати на Дніпрельстан. 1932 року, довідавшись, що сім'я помирає з голоду, повернувся, але був засуджений до 10 років таборів. При втечі із Мурманська був поранений, йому ампутували до коліна ногу, а за два тижні відправили на каторжні роботи на Бєломорканал. Через тяжкі знущання чоловік оголосив голодування, протестував. Нарешті, каліку відпустили. Вдома застав дітей, які жебракували. Тому з приходом німецької влади він чекав звільнення від несправедливостей і кривд більшовизму. [4] Схожої теми торкнувся кореспондент Іван Кузьменко в замітці «Знову в рідній оселі», де розповів про повернення 50 селянських родин, розкуркулених комуністичною владою, до рідного села Солонців. [5] Етюд-замальовка письменника Уласа Самчука «Ромодановський «ловкій парень» із його циклу «У світі упадку та руїн» змалював нікчемність і убогість радянської «вищої» освіти. [6]

Уперше в місцевій газеті миргородці прочитали розповіді про голодомор 1932 – 1933 років у статтях М.Гопала, А.Цибулі, І.Кузьменка, А.Малинки. В червні 1943 року газета «Миргородські вісті» подала великий за обсягом матеріал «Правда про голод на Україні в 1932 – 1933 роках».

Про становище в тогочасній радянській Росії розповіла ґрунтовна публікація Р.Кравченка «У сталінському полоні». Читачі ознайомилися з оповіданням Леоніда Мосендза «Берладник» – про боротьбу українців проти більшовиків у 1918 – 1922 роках, зі спогадами Тодося Осьмачки про письменника Григорія Косинку.

Цікаві статті культурологічного змісту подавав Ол. Гамалій. Про розвиток народного самодіяльного мистецтва на Миргородщині писали Павло Маляр, Петро Горбенко, Іван Кузьменко, Олександр Бакало, І.Штейн, Антін Цибуля, Микола Степаненко (псевдо Михайло Степовий). Вони ж подавали змістовні статті з історії краю. Блок історично-краєзнавчих матеріалів місцевих авторів був органічно доповнений передруком пізнавальної статті інженера М.Дерев'янка «Славні українські купці-чумаки». Загалом, миргородські газети публікували значно більше матеріалів із краєзнавства, ніж газети Полтави, Кременчука, Лубен, Хорола, Гадяча та інших міст.

Часто траплялися в миргородських газетах замітки громадських кореспондентів В.Пелеха з Зубівки, Ю.Гетьманенка з Матяшівки, Івана Крюка, П.Гайового, Ф.Криворотька, І.Плетеницького, Д.Дербника, Д.Калини, М.Шевчика, М.Шапрана, О.Кондратенка, Дмитра Короткова та інших. Газети нерідко писали про діяльність Миргородської науково-дослідної станції шовківництва (автори М.Бондарович, П.Заянчківський).

На сторінках газет «Відродження» й «Миргородські вісті» постійно публікувалися літературні твори місцевих авторів: новели, етюди, поезія громадянського звучання, лірика, гуморески. Найвідомішими поетами Миргородщини початку 40-их років були Олег Зуєвський, фаховий журналіст, і Павло Маляр, філолог із університетською освітою.

Олег Зуєвський.

Олег Йосипович Зуєвський (1920 – 1996) походив із учительської родини с. Хомутця. Його рання творчість позначена інтелігентною витонченістю. Одна із його найранніших поезій (1942 р.) присвячена поетові О.Олесеві. У «Миргородських вістях» були опубліковані цикл віршів О.Зуєвського «Осінні ескізи», поезії «Я знав», «В рідній оселі», «Христос воскрес!», «Ластівка» (яка потім стала знаменитою), «Весняний грім», ескізи «Літо», «Дно», «Два сонети», «Любов», «І знов тоді, як будуть перші зливи», «Люблю я далі золоті», «Вечір», переклад вір-

ша О.Уайльда «Втеча місяця» та інші. Великому Кобзареві присвячені вірші Зуєвського «В Кос-Аралі», «Шевченкова Оксана». Побачили світ його новели «Мати», «Прохожий», оповідання «Сирота», «Дмитрова знахідка», на теми радянського побуту написані оповідання «Квіти», «Дві жертви». О.Зуєвський як журналіст подавав до газети чимало матеріалів про життя його рідного Хомутця, писав статті на етичні теми, як от «Вчитися чемності». Здогадуємося, що співпрацював він також із газетою «Голос Полтавщини», де було опубліковано кілька статей за підписом «Олег».

Павло Маляр.

Павло Микитович Маляр (1910 – 2005) – син миргородського козака, виселеного більшовиками на Урал, де той і загинув. До війни юнак із величезними труднощами (бо ж син «куркуля» не мав права на освіту) домігся вступу до Харківського університету, по закінченні якого вчителював.[7] Працюючи в часописах «Відродження» й «Миргородські вісті», П.Маляр проводив велику просвітницьку роботу, публікуючи статті на шевченківську тему, історично-краєзнавчі, літературознавчі матеріали. Дослідників літературного процесу в Україні зацікавить його оглядова рецензія «Літературні паростки», в якій він характеризує творчі сили красного письменства, що згуртувалися навколо газети «Відродження», дає ґрунтовний критичний, проте доброзичливий аналіз поезій молодих авторів-початківців М.Гопала, М.Степаненка, І.Яроша й інших. [8]

Як щирий прихильник сценічного мистецтва Павло робив театральні огляди, рецензії на виступи бандуристів, не цурався й публіцистики (нарис «Давня ганьба» про злодійкуватість совєтчини).[9] Писав матеріали з історії української мови, про народне мистецтво, роботу музеїв, виставки, про миргородську вишивальницьку артіль «Троянда». Пустив у люди кілька оповідань («Кров», «Ялинка»), поезії «Миргород», «Віщує зітхання», «Вітру спів» (усі з циклу «Осінні мотиви»), вірш для дітей «Надвечір'я». Публікувався як під власним ім'ям, так і, з огляду на велику кількість його авторських матеріалів, під псевдонімами Павло Миргородський, П.Виноградський та під криптонімами М-р П., М., П.

Доля миргородських літераторів, українських патріотів О.Зуєвського, П.Маляра, редактора газет М.Воскобійника склалася непросто, 1943 року вони змушені були виїхати з України, їхнє життя закінчилося на чу-

жині. Однак і там вони до старості трималися своєї миргородської літературної спільноти.

У повісті «Хліб», написаній у 1947 – 1951 роках і виданій у м. Детройті (США) 1954 року, Павло Маляр дав розгорнену картину добре відомих йому подій українського життя (на матеріалі харківських і миргородських реалій) часів нацистської окупації. Опинившись між двома ворожими силами – більшовизмом і нацизмом – український народ зазнавав небачених утрат. І письменник зробив висновок: більшовики й нацисти подібні між собою. Якщо радянщина для нього – «тюрма з московським хамом у наглядачах», яка ганебно залишила українців на згубу новому окупантові, то нацисти – не кращі, вони надзвичайно жорстокі «шляхетні вбивці», які чинять такий самий терор проти українців – на їхню думку, «темних унтерменшів». Ці дві ворожі потуги «світові війни зводять між собою на нашій землі і кров'ю нашого народу». Тож біль письменника вилився в головну ідею: дбати, «щоб нашому роду та й не було переводу».

Микола Степаненко.

Життя співробітника миргородських газет **Миколи Омеляновича Степаненка** (1918 – 1993) багато в чому повторює долю його колег: він син селянина-петлюрівця, постраждалого від комуністичного режиму, педагог (до війни викладав українську мову й літературу в Великосорочинському педучилищі), журналіст, який прагнув українського відродження. Микола був автором численних нарисів, статей, заміток із питань розвитку української культури, ліричних віршів. Поряд із цим продовжував улюблену педагогічну працю, 1942 року очолив новостворений сільськогосподарський технікум у с. Шишаках. [10] Постійно надавав до миргородських газет інформації про життя Шишаччини, про рідні місця М.В.Гоголя, про шишацький театр, співробітничав також у часописі «Голос Полтавщини». Павло Маляр, аналізуючи поетичну творчість М.Степаненка, відзначав його «виразне поетичне обличчя», природність почуттів, мелодійність віршів, їхню близькість до народної пісні. На сторінках газет часто з'являлися інформаційні повідомлення (зокрема, про Шишаччину) за підписом Михайла Степового – це псевдо М.Степаненка.

Численні публікації **Михайла Гопала**, вихідця із с. Слобідки, що неподалік від Миргорода, його статті про українських письменників, вказу-

ють на наявність у автора філологічної підготовки. Засудження ідеології більшовизму звучить у його новелі «Між чужі люди», яка зображує картини з недавньої радянської дійсності, а також у поемі «Тернисті дороги» – про катів України більшовиків, які засилали українців до далеких північних світів. [11] Творчість М.Гопала позначена пошуками власних художніх засобів і в епосі, й у ліриці. Епічним розмахом вирізнялися його вірші з циклу «Запорожці»; тонким ліризмом і щирістю віяло від його поезії «Дівчині», від пейзажних мініатюр «Серпень», «Вересень», «Листопад», з їхньою доброю образною системою, від віршів для дітей «Зима», «Зайчик» і решти творів.

Традиційна християнська й українсько-православна святковість притаманна Михайловим віршам «З Новим роком друзів привітаю» і «Святий вечір». Досвідченіший у літературі П.Маляр відзначав у початківця Гопала своєрідність творчості, відсутність літературних запозичень, щоправда, з ледь помітним упливом Я.Щоголева. Поезія «Дзвени, дзвени, безсмертне наше слово», присвячена річниці газети «Миргородські вісті», випромінювала сподівання на краще: «Збуди думки, надії, поривання». М.Гопало тоді ще не позбувся наївної віри в те, що ці надії українцям принесе чужинська армія…

Присутній у М.Гопала також краєзнавчий струмінь, як от у статті «Слобідка» про його рідне село, в якій Михайло повідомив дуже цікаві біографічні подробиці про ще одного свого односельця, напівзабутого миргородського драматурга Григорія Михайлеця, знищеного в 1938 році сталінською репресивною системою. Викликає інтерес замітка М.Гопала «Забута могила» – про долю літературної спадщини й місця поховання українського поета-романтика XIX ст. Левка Боровиковського, який знайшов вічний спочинок у с. Милюшках Хорольського району, що сусідить із Слобідкою. Після 1943 р. М.Гопало емігрував за кордон. У 1940-их роках друкував свої твори на сторінках журналу українських емігрантів «Пробоєм», який виходив у Празі.

Ще один миргородський літератор і журналіст, нині зовсім забутий – це **Антін Данилович Цибуля** (нар. 1907 р.). Місце його народження достеменно не відоме. У виданні «Реабілітовані історією» [12] зазначено, що він походив із робітників, народився в Миргороді. Однак це твердження можна піддати сумніву, адже відомо, що підслідні й засуджені досить часто, намагаючись відвести загрозу від сім'ї, з мотивів безпеки рідних, які залишилися вдома, вказували хибні адреси свого народження. Принаймні, предки Антона походили з козаків села Петрівців, яке за козачини належало до Миргородської сотні однойменного полку. [13]

На час окупації Антін Цибуля мав незакінчену вищу освіту. До війни

двадцятирічним хлопцем він уже працював у редакції миргородської газети «Червона трибуна», надавав замітки до неї. [14] За звідомленням миргородців, він працював на посаді секретаря редакції, писав вірші вільнолюбного, самостійницького характеру («їх у нього була ціла валіза»), але публікувати їх за тодішніх умов не мав можливості. Приятелював із працівником друкарні Миколою Губенком. Власного житла в Миргороді не мав, а винаймав помешкання «за 8 хат від Личанської школи».[15] З приходом окупаційної влади залишився працювати в редакції газети «Відродження», згодом – у «Миргородських вістях». Публікувався частіше за криптонімічним підписом «А.Ц.». Помітними стали його нарис «Анатоль Свідницький», інформації про тогочасне побутування сіл і хуторів Рибальського, Марченків та інших, про Миргородський театр ім. М.Старицького, про міський кінотеатр.

Пам'ятною для багатьох читачів газети стала стаття А.Цибулі «Вшанування пам'яті дорогих» [16] – про спорудження на високій могилі в селі Марченках хреста в пам'ять про померлих від голодомору. Того страшного 1933 року в Марченках загинув кожен п'ятий: 138 чоловік із 750 жителів. А в липні 1943 року, в день Св. Петра й Павла, селяни Марченків, а також навколишніх хуторів Лещенків, Кивенків, Мелашенків цілим потоком, на чолі зі священиками прийшли «вшанувати за старим українським звичаєм, достойно, урочисто» жертв жахливого лихоліття – сталінсько-більшовицького терору проти українців. Словами урочистої печалі про все це розповів Антін Цибуля. Стаття схвилювала миргородців, адже така публікація була зовсім не можливою за часів панування комуністичної ідеології.

Після повернення 1943 року радянської влади Антін залишився в Миргороді, став працювати коректором у газеті «Червона трибуна», але був на посаді недовго. В одному з випусків газети він не догледів дрібної, але фатальної для нього друкарської помилки: у фразі «перемога буде за нами» було надруковано «за ними». [17] А.Цибулю негайно звільнили з роботи, а 6 жовтня 1943 року його заарештували. Точнісінько через рік його було засуджено за ст. 54 Кримінального Кодексу УРСР до 10 років позбавлення волі з поразкою в правах на 5 років та з конфіскацією майна. Мабуть, десь у північних таборах і закінчилося життя миргородського журналіста. Реабілітований він був тільки 1997 року. [18]

Співробітник миргородських газет окупаційного періоду Вадим Тимофійович Страхов, журналіст і поет, був сином відомого вченого, професора Харківського університету, доктора біологічних наук Тимофія Даниловича Страхова (1890 – 1960). Ще юнаком Вадим вирізнявся незалежним мисленням, не боявся висловлювати свої думки, через що

1937 року був заарештований органами НКВС. Перебування в катівнях ще більше зміцнило його впевненість у тому, що більшовицько-комуністична влада є злочинною, брехливою й небачено жорстокою. 1941 року В.Страхов закінчив біофак Харківського університету. Подальші події привели його до Миргорода, де він приєднався до місцевих журналістів, став заступником редактора новоствореного часопису «Відродження» і водночас співробітничав із «Лубенським вісником» та іншими виданнями. Писав статті на політичні теми, орієнтовані на молодь. [19] Давав розлогі матеріали про Харків, Білгород, куди часто їздив, про злочини більшовизму, органів НКВС. Його статті, як і їхні назви, мали дуже гострий характер: «Брехуни, варвари….» (про руйнування Харкова більшовиками), «Антинародна партія» (про комуністів), «Дивися в корінь» – про брехливість комуністичної ідеології й сталінської пропаганди, про економіку, яка розвивалася в умовах сталінської диктатури. В.Страхов трагічно загинув ще зовсім молодим 8 серпня 1943 року. «Борець проти червоного мракобісся большевицької кліки» – так написали про нього в некрологі колеги – миргородські журналісти. [20]

Дуже інтенсивно працював у миргородських газетах **Іван Григорович Кузьменко** (нар. 1905), походженням із селян Великих Сорочинців, учитель за фахом. Він є автором статей і заміток різної тематики, часто друкувався за ініціалами І.К. Дописи Івана Кузьменка, здебільшого, торкалися тем, пов'язаних із В.Сорочинцями і довколишніми, сусідніми селами Семереньками, Савинцями, Олефірівкою, Панасівкою, Великим Байраком, Солонцями, Полив'яним, х. Рудою. В його історично-краєзнавчих нарисах «В.В.Капніст», «Володимир Самійленко» йшлося про діячів «сорочинського куща». Саме рідному селу Кузьменко приділив увагу в статтях «Рік відбудови», «Співці між народом» (про виступ мандрівних кобзарів П.Гузя й М.Оксененка), «Простак» на сцені» (про виставу місцевого театру, поставлену за твором В.П. Гоголя-Яновського). Інформаційно насиченим був нарис «Історія та легенди про В.-Сорочинці». Одразу впадала в око назва статті І.Кузьменка «Місто Великі Сорочинці», написана з приводу надання селу Великим Сорочинцям статусу міста згідно з постановою генерального комісара Київського генеральбецирку від 19 квітня 1943 року. [21]

Іван Григорович зібрав від селян Миргородщини відомості про жахливий випадок, який раніше замовчувала радянська влада, і написав про це статтю. Під час голодомору 1932 – 1933 років на станції Гоголевому стояли вагони з зерном. Люди із сіл Хомутця, Зубівки, Біликів і Почапців, знесилені від голоду, в відчаї, довідавшись про це, пішки рушили на

станцію з торбинками, хустками, щоб добути хоч трохи хліба. Коли дійшли, на них уже чекав паротяг із кулеметним озброєнням, і всіх прибулих селян було розстріляно. Розповіді про цей кривавий розстріл голодних хліборобів миргородці пошепки переповідали один одному, чув про нього й Павло Маляр (через багато років він розповів про цей випадок у спогадах про голодомор, записаних уже після 1991 року).[22] Комуністична влада не вибачила І.Г.Кузьменкові його журналістської діяльності. 6 листопада 1943 року його було заарештовано радянськими каральними органами, а наступного року за статтею 54 було засуджено до 20 років позбавлення волі. [23] Його подальша доля невідома. Дуже стисло звідомив про нього тільки П.Маляр у своїх спогадах: «Він помер. Він трошки практикував журналістику. Навіть писав поезії».[24]

Час від часу в газетах «Відродження» й «Миргородські вісті» з'являлися статті **Надії Василівни Білоскурської** (1885 – 1949), на той час учительки німецької мови середньої школи в с. Яреських Шишацького району, авторки методичного посібника з викладання німецької мови для вчителів. То була дуже цікава особистість із когорти учительок-«бестужевок», послідовниця вчителів-народників. Походила вона з дворян Миргорода середньої руки, що жили на вулиці Воскресінській.[25] Її батько Василь Михайлович Пекур мав власну нотаріальну контору, а мати Євгенія Степанівна, зі священицького роду Богдановичів із с. Зуївців, протягом усього життя працювала вчителькою. В інтелігентній родині панував дух православного благочестя (В.М.Пекур був старостою Воскресінської церкви) й пієтету до високої української культури, літератури, мистецтва. Пекури дружили з відомими миргородськими родинами – Зубковськими, Рудченками, Рубцовими, Горяновими, Пищимухами, з поетом В.Самійленком, були близькі до мистецького кола (О.Сластьон, Я.Усик), сприяли створенню Миргородського краєзнавчого музею.

Надія Білоскурська (з дому Пекур).

Надія Василівна закінчила в Миргороді російську жіночу гімназію, а близько 1907 року – Бестужевські курси в Петербурзі, найвищий жіночий навчальний заклад. Вчителювала в Миргороді. Про неї писав скульптор, художник і поет Михайло Гаврилко в листі до Опанаса Сластьона в Миргород із Парижа 1911 року: «А що ж ідейна і добра, як ангел, Пе-

курівна поробляє тепер? Та втілена чистота і щирість, чи і доси сяє над Миргородом і щебече, як ластівка…?»[26]

1909 року Надія одружилася з Йосипом Миколайовичем Білоскурським (1883 – 1943), скульптором-керамістом, викладачем Миргородської художньо-промислової школи, автором підручників з технології кераміки. Й.Білоскурський разом із О.Сластьоном збирав по селах експонати для Миргородського музею, наприкінці 20-их років вони порушували клопотання про збереження Успінського собору, [27] над яким нависала загроза знищення. Протягом деякого часу Надія Василівна жила в Яреськах, де батьки купили їй дачу, працювала там учителькою. В 1941 – 1943 роках її родина брала діяльну участь у відродженні українського культурного життя. Один із синів Н.Білоскурської, «ініціативний юнак» (невідомо, хто саме – Микола, Петро чи Аркадій), завідував клубом у Яреськах, керував драматичним театром.[28]

Статті Надії Василівни у миргородських часописах, їхня ґрунтовність, добрий стиль вказують на міцну фахову підготовку авторки, її високий інтелектуальний рівень. Білоскурська розуміла, що треба використовувати слушну нагоду, надолужувати пропущене за влади комуністів, і поспішала надавати землякам цінну інформацію. Її статті часто ґрунтувалися на власних спогадах, як от замітка «Про перебування М.В.Лисенка в Миргороді» з приводу подій 1902 року. Цю пам'ятну зустріч миргородців зі славетним композитором описував, як відомо, й О.Сластьон.[29]

Н.Білоскурська – авторка великої за обсягом статті «І.А.Зубковський», написаної з нагоди 9-х роковин від дня смерті медика й громадського діяча. Відчувається, що вона знала його особисто, настільки щиро це було написано. А надто боліла їй байдужість радянських можновладців до пам'яті славетного лікаря, засновника миргородського курорту. З цікавістю читається стаття Надії Білоскурської «Олександра Яківна Єфіменко»[30] – про її вчительку з покоління народників, першу жінку, яка здобула ступінь доктора історії, професора, викладачку історії України на Бестужевських курсах.

Надія Василівна змолоду особисто зустрічалася з українською письменницею Ганною Барвінок, дружиною Пантелеймона Куліша. Ці зустрічі, зокрема, сталися в Полтаві, а також у фольклориста М.Номиса на Лубенщині. Через багато десятиліть Н.Білоскурська опублікувала статтю «Подружжя Кулішів».[31] У травні 1943 року вчителька оприлюднила статтю «Світлої пам'яті Б.Д.Грінченка» – про «лицаря обов'язку громадянського», творчість якого заборонялася радянською владою, – та замітку «І.Я.Рудченко» про письменника-земляка, миргородця. Вона написала також спогад із часів студентської молодості «Свят-вечір і Різдво на Има-

трі». Це психологічно тонка замальовка, пронизана настроями туги за Україною в далекому Петербурзі й у Фінляндії.

В газеті «Миргородські вісті» трапляються згадки про місцевого миргородського композитора Білоскурського, який поклав на ноти поезії Т.Шевченка «Реве та стогне», «Учітеся, брати мої», «Обійміте, брати мої, найменшого брата», «Умер старий батько».[32] Либонь, це був **Микола Іванович Білоскурський** (1882 – 1943), кераміст, керівник майстерні в Миргородському керамтехнікумі, який ще 1911 року очолював миргородський міський хор у Народному Домі, великий шанувальник Кобзаря.[33]

Як високо патріотичну особистість знали в Миргороді **Івана Івановича Вовка** (1890 – бл. 1972) – українського інтелігента, громадського й просвітницького діяча. За фахом він – зоотехнік бджільництва. Поряд із тим був знавцем миргородської старовини, наполегливо збирав матеріали з історії рідного краю, володів рідкісними матеріалами й краєзнавчими фактами. Наприклад, він знав про родинні зв'язки Панаса Мирного з миргородськими дворянськими сім'ями Пищимуками й Костомаровими.[34] Під час нацистської окупації І.Вовк працював агрономом, бджільником-інструктором у сільськогосподарській управі Миргорода. Саме Іван Іванович наполіг, щоб із метою пропаганди українських ідей Михайло Воскобійник пішов працювати редактором місцевої газети, йому ж таки належить ідея дати часописові назву «Відродження».[35] До речі, колишня садиба Воскобійників розміщалася на тій самій Чумацькій вулиці, де мешкав і Вовк.

Іван Вовк біля батьківської хати.

Іван Іванович став діяльним кореспондентом газети. Він давав матеріали з улюбленої краєзнавчої тематики: статті «Незабутній художник» про О.Сластьона, «В.Л.Боровиковський» та інші. Писав замітки про роботу заводу «Миррад», млина «Сельмука», про рибне господарство тощо. Не забував і фахових тем: про розвиток пасічництва, догляд за бджолами. У статті «За збереження бджільництва» він розповів про те, як за більшовицької влади «розкуркулювали» тих, хто мав понад 10 вуликів, гостро розкритикував занедбані колгоспні пасіки, бо керівництво «проявляло свою ініціативу в бджільництві лише при відкачці меду».[36]

Певна річ, комуністи не вибачили авторові таких статей. У перші ж дні

після відступу німецьких частин із Миргорода, 23 вересня 1943 року Івана Івановича було заарештовано й за пропаганду українських ідей засуджено за ст. 54 до 10 років ув'язнення. Будинок, невеличка пасіка, інше майно були конфісковані. Іван Вовк відбув багаторічну неволю, повернувся до Миргорода і знову завів кілька вуликів, аби доглядати улюблену трудівницю бджолу – «королеву, яка не має часу царювати». Лише 1991 року українського патріота було реабілітовано.

Дмитро Васильович Власенко (1881 – 1943) – миргородський учитель, інтелектуал, знавець десяти іноземних мов, громадський діяч, кореспондент газети «Миргородські вісті» – до війни викладав російську мову й літературу в Миргородській школі № 2. Жив він на початку вулиці Сорочинської в будинку свого тестя-священика.[37] Під час нацистської окупації працював рахівником у конторі науково-дослідної станції з шовківництва, але був звільнений через скорочення штату. Бідував, однак іти на службу до установ окупаційної влади не захотів.[38] А от із газетою як органом українського національного відродження співпрацював. Помітні його статті «Гоголь як етнограф рідного краю», «Звичаї та старовинні повір'я, зв'язані з Зеленими святами», нотатки натураліста «Хід весни». Д.В.Власенко помер 1 лютого 1943 року на 61 році життя після тяжкої хвороби.[39]

Кореспондент **Павло Лебідь** писав статті про історію більшовицького панування в Україні, матеріали культурологічного характеру, замітки, здебільшого, про життя сіл Великобагачанського району, вірші. 1942 року він склав літературну пародію на «Пісню про Сталіна» (в 30-их роках цей «народнопісенний» фальсифікат старанно пропагували радянські ідеологи). Молодий композитор Ол. Дм. Незовибатько з села Устивиці написав до пародії музику.

При редакції миргородських часописів згуртувалося багато молодих літераторів, поетів-початківців. Крім названих вище, замітки й вірші писали В.Рубель, П.Гайовий, П.Горбенко, М.Ситник, І.Ярош. В жанрі політичної сатири й гумору працювали Кузьма Регіт, Маркіян Обичайка (не виключено, що це були їхні літературні псевдоніми), І.Чайка. «Сміливіше поривайтесь, творіть, учіться!» – бажав початківцям Павло Маляр.

При опрацюванні миргородських газет 1941 – 1943 років увагу авторки цих рядків привернула замітка Л.Землянської «Вивчаймо німецьку мову». [40] Таке прізвище не характерне для Миргорода, воно схоже на псевдонім. При глибшому дослідженні з'ясувалося, що це й справді вигадане наймення миргородської жительки, вчительки **Лариси Всеволодівни Крупської** (1896 – після 1945), одруженої з педагогом Я.Г.Земляковим (ось звідки псевдо Землянська). Її чоловік Яків Григорович Земляков

(1887 – 1938), колишній прапорщик царської армії, працював викладачем математики в Миргородському керамічному технікумі, критично ставився до більшовицької влади. 1928 року його за підозрою в антирадянській агітації було вислано з міста на 3 роки, а 1938 року, в час масових сталінських репресій, розстріляно за сфабрикованою органами НКВС справою.[41] Лариса Всеволодівна викладала російську мову й літературу в Миргородській середній школі № 1. Після розстрілу чоловіка її з двома дітьми як родину «ворога народу» виселили з відомчого житла керамтехнікуму, і вона змушена була шукати притулку в своїх миргородських приятелів Кирпосенків і Нефоросних. (Принагідно зазначимо, що Олексій Іванович Нефоросний, на початку 20-их років голова Миргородського повітвиконкому, згодом ректор Харківського державного університету, теж був репресований 1937 року).[42]

Лариса Крупська.

Лариса Крупська була високоосвіченою людиною, добре володіла німецькою мовою. Під час окупації викладала цей навчальний предмет у 1-ій школі м. Миргорода. Один німецький полковник попросив її давати йому уроки російської мови, вона побоялася відмовити. Той офіцер допоміг Ларисі врятувати її сина Юрія від вивезення на роботи до Німеччини, влаштувавши його писарем до миргородської поліції. 1943 року Л.Крупська з сином виїхала до м. Могилева-Подільського, але органи НКВС повернули їх. Ларису заарештували, 22 травня 1945 року засудили до 10 років позбавлення волі,[43] відправили до в'язниці, де вона невдовзі й померла. Юрія було мобілізовано до штрафного батальйону, він у бою втратив руку, по війні жив у м. Бендерах.[44] 1991 року Ларису Крупську реабілітовано.

Відомою людиною в освітянських колах Миргородщини був **Іван Іванович Бакало** (1898 – 1972), діяч українського національно-патріотичного спрямування. За часів Директорії УНР (1918 – 1919) молодий Іван Бакало був комендантом міста й станції Миргород. Згодом, здобувши економічну освіту в Київському інституті народного господарства (1922), викладав економічну географію в Миргородському соціально-економічному технікумі, а в середині 20-их років відкрив приватну торговельно-промислову школу, яка діяла недовго у правобережній частині міста, поряд зі школою № 1. Потім викладав у вузах Харкова. З початком німецько-радянської війни повернувся до Миргорода, де протягом дея-

кого часу в 1942 році працював директором Миргородського краєзнавчого музею. 1943 року бачимо його на посаді інспектора відділу освіти. До сфери його компетенції належала, зокрема, діяльність початкових шкіл, яких у Миргородській окрузі налічувалося 144. [45] Він – автор замітоk із проблем функціонування молодшої школи. За тих часів місцевим освітянам удалося значно українізувати шкільну освіту.

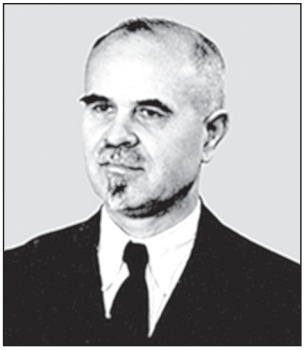

Іван Бакало.

Іван Бакало був членом Миргородської повітової комісії з відзначення пам'яті Т.Г. Шевченка, брав діяльну участь у всіх культурно-мистецьких заходах міста, був одним із ініціаторів створення добродійного товариства «Братерство», яке опікувалося допомогою нужденним.[46] Зрозуміло, що така діяльність була не можливою без лояльного ставлення до німецької адміністрації й вимушеної співпраці з нею. Здогадуємося, що І.Бакало сприяв відродженню української церкви на Миргородщині, адже згодом, на еміграції в США, він став відомим діячем УАПЦ. Був знаним радянологом, дійсним членом Української Вільної академії наук.[47]

Чесний, невтомний, висококультурний, сумлінний трудівник – таку характеристику давали миргородці-сучасники **Григорієві Федоровичу Волошину** (бл. 1874 – 1942), який 43 роки свого життя поклав на ниву народної освіти. Походив він із селянської родини з козацьким корінням із містечка Березової Луки, що належало до Миргородського повіту. Мав великі природні здібності. За допомогою поміщика-ліберала О.І.Смагіна підготувався і склав іспит на народного вчителя.[48] Ще наприкінці XIX ст. працював у сільських школах у Довгалівці, Зубівці, Мар'янському,[49] в школах Миргорода №№ 1, 2, 4. [50] У середині 20-их років був секретарем педагогічної ради 1-ї Миргородської семирічної трудової школи. [51] Працював разом із її директором Антоном Гавриловичем Данилевським, репресованим 1937 року. Напередодні війни Волошин уже був літнім чоловіком, однак іще працював учителем початкових класів у 4-ій школі (що розміщалася біля крупозаводу). Сивий, але красивий і акуратний – таким його запам'ятали учні, які дуже любили свого першого наставника.

Григорій Федорович не мирився з більшовицькими методами виховання дітей, комуністичними догмами й фальшивими сталінськими гаслами. Він мав схильність до літератури, історії, старовини, тож і дітей заохочував до цього, розвивав їхні творчі задатки. Здібних учнів запро-

шував до себе додому (жив на вулиці Полтавській), де разом із ними писав твори, оповідання, вірші.[52] Через свою доньку Ольгу Григорій Федорович породнився з сім'єю Івана Івановича Бакала, про якого вже йшлося. Старий учитель сподівався на звільнення рідного краю від більшовизму з його нелюдськи жорстокою ідеологією. Протягом останнього року життя працював у Миргородському краєзнавчому музеї. До сьогодні збереглися деякі документи того часу, його записи в інвентарній книзі музею 1942 року.[53] Григорій Федорович помер 17 липня 1942 року від серцевої недуги.

*

Ім'я Тараса Шевченка для миргородців завжди було священним, вони з пієтетом оберігали пам'ять про його перебування в цьому краї. Павло Маляр, Петро Горбенко та багато інших жителів міста постійно ініціювали влаштування Шевченківських вечорів. У січні 1943 року було створено Миргородську повітову комісію з відзначення пам'яті Великого Кобзаря. До її складу ввійшли освітянин І.І.Бакало, голова районової управи В.М.Лузан, редактор газети М.Г.Воскобійник, художник Я.О.Усик, журналіст і педагог М.О.Степаненко.[54]

Усі концерти миргородських митців сцени розпочиналися піснями на слова Т.Шевченка. З особливою шанобою ставилися до нього місцеві кобзарі й бандуристи. 10 березня 1942 року вийшов Шевченківський випуск газети «Відродження», де більшість матеріалів були присвячені Великому Кобзареві. Зокрема, вперше миргородці мали змогу ознайомитися з передруком статті І.А.Зубковського «Шевченко на Миргородщині». У пам'ятні дні в місцевих церквах правили панахиди по улюбленому народному генієві.

Окупаційна влада дуже добре усвідомлювала роль церкви в житті українців, тому дозволила відкривати храми, при цьому маючи на меті власні інтереси й мету – впливати на населення, яке насторожено й неприязно ставилося до чужинців. Люди, відчувши можливість повернення традиційних, звичних для них релігійних відправ і обрядів, заборонених комуністами, охоче заходилися біля відбудови ще вцілілих церков. На реставрації храмів залюбки працювали місцеві художники й керамісти. 7 січня 1942 року врочисто, українською мовою відновилося богослужіння в Успінському соборі.[55] Одна за одною стали відкриватися церкви в селах Великих Сорочинцях, Хомутці, Зубівці, Ярмаках та в багатьох інших. Усього в Миргородському районі відкрилися 24 церкви, більшість із яких були автокефальними. Миргородська національно орієнтована інтелігенція, педагоги, лікарі, агрономи, творчі діячі, народні митці вітали відновлення діяльності церков. Стали відроджуватися й

інші православні святощі, як от занедбана при більшовиках криниця з хрестом у с. Біликах.[56]

14 квітня 1942 року в Миргороді розпочала мовлення місцева радіостанція. Певна річ, її діяльність була підпорядкована ідеологічним завданням окупаційної влади. Українські передачі транслювалися тільки увечері – від 18 до 22 години, їхній зміст суворо контролювався.

Працювала районова бібліотека, заснована ще 1861 року вкраїнським письменником Анатолієм Свидницьким. (У час окупації вона розміщалася біля перетину вулиць Свидницького й Сорочинської, приблизно на місці нинішнього пам'ятника українському козацтву; її приміщення було спалене 1943 року при відступі окупаційного війська). 12 липня 1942 року в будинку колишнього клубу МТС (машинно-тракторної станції) на початку вулиці Воскресінської було відкрито громадську українську читальню. Її відкриття німецька влада представляла як нібито доказ своєї турботи про місцеве населення.

На вулиці Гоголя в будинку № 134 вперше запрацювала кольорова фотографія власника К.Й.Племенюка. У цьому фотосалоні охочі могли під час фотографування скористатися українськими національними костюмами, що миргородці залюбки й робили. (На жаль, світлини цього часу в Миргороді не збереглися: з міркувань власної безпеки жителі знищили фото окупаційного періоду).

У неділю 16 серпня 1942 року було урочисто відкрито Миргородський районовий краєзнавчий музей. Частина його експонатів була евакуйована 1941 року радянською владою, решта ж була зіпсована недбалим збереженням і безгосподарністю. Але міські ентузіасти відновили заклад. Діяв він, як і до війни, у колишньому будинку дворянина Івашини-Надтоки, що стояв у лівобережній частині міста, на вулиці Гоголівській, при самому березі річки Хоролу. Над поповненням експонатури працювали музейний працівник Василь Омельченко (помер 1942 року), Павло Маляр, Яків Усик, Григорій Волошин, Іван Бакало, Валентина Панащатенко та інші небайдужі миргородці. На жаль, у вересні 1943 року нацисти при відступі з Миргорода спалили будинок музею, де загинуло чимало історичних раритетів.

Як розповідали миргородці, німецька влада накинула оком на найкращі експонати музею, наприклад, мала намір вивезти до Німеччини рідкісної краси трюмо роботи майстрів XVIII ст. Але патріоти української культури, серед них і голова райуправи Василь Лузан, сховали його, закопавши в ямі у господарчому дворі управи, що й урятувало цінну річ (до речі, про це трюмо тоді всі забули, а згадали й відкопали його лише через кілька літ по закінченні війни). [57]

Під час нацистської окупації в Миргороді функціонував кінотеатр, але там демонструвалися тільки німецькі пропагандистські фільми, воєнна кінохроніка, німецькі художні фільми, здебільшого, комедії. В залі кінотеатру влаштовувалися також літературні вечірки, як от творчий вечір харківського поета Віктора Россінського.

У місті відзначалися традиційні свята – православні, свята народного календаря. Окупаційна адміністрація намагалася їх також підпорядкувати власним ідеологічним загарбницьким завданням. Наприклад, одвічне, ще язичницьке свято буяння весняної природи, яке навіть радянська ідеологічна система свого часу змушена була визнати, назвавши його «Перше Травня, день міжнародної солідарності трудящих» і наповнивши його політичним змістом, – не було заборонене нацистами, які тільки лицемірно найменували його «святом визволеної праці».[58]

Навесні 1942 року окупаційна влада посилила утиски українства, а надто місцевої національної преси. Редакційний колектив газети «Відродження» змушений був різко зменшити відсоток газетних матеріалів про життя автохтонного населення. Під переслідування потрапили й інші українські фундації.

*

Окремо варто зупинитися на діяльності таких органів тодішньої влади, як миргородські міська й районова управи. За нацистською окупаційною доктриною, вони були органами місцевого самоврядування, однак це чисто номінальне визначення, бо фактично вони майже повністю підпорядковувалися рейхскомісаріатові й, за задумом окупантів, мали стати сполучною ланкою між ними та українським населенням. Управи відповідали за життєдіяльність міста й району. Окрім усього, їм відводилася неблаговидна функція забезпечувати відправлення молоді на примусові роботи до Німеччини.

Миргородська міська управа розміщалася на вулиці Гоголівський, у будинку числом 145. Головами міської управи в різний час були М.Роґочий і П.Харченко, районову управу очолював В.Лузан. На наше переконання, кадровий склад управ формувався під упливом та за безпосередньої участі миргородської національно-патріотичної інтелігенції.

Михайло Карпович Роґочий (бл. 1878 – після 1943) на початку окупації мав уже понад 60 літ. За свідченням сучасників, він мав хист до організаційної роботи й розумівся на господарських справах,[59] добре знав місто і його людей, бо ще молодим, за царських часів, служив секретарем Миргородської міської управи,[60] а на виборах у вересні 1917 року, коли переміг блок партії соціалістів-революціонерів і Селянської спілки, М.Роґочого обрали членом Миргородської повітової земської управи.[61]

Його дружиною була Явдоха Павлівна Коробка (1882 – 1963), донька козака Павла Микитовича Коробки, миргородського міського уповноваженого. (В садибі предків цих самих Коробок свого часу зупинявся Т.Г.Шевченко під час приїздів до Миргорода). М.К.Роґочий був переконаним патріотом України, підтримував ідею її державної самостійності. Тому він у вересні 1941 року згодився взяти на себе важку й невдячну ношу міського голови. Його заступником став Пелех, а секретарем міської управи – Сергій Стасенко. (Стасенки – відомий рід із миргородського кутка Ведмедівки, з якого вийшов також полковник УНР Іван Михайлович Стасенко, згодом діяч УАПЦ на еміграції в США).

Михайло Карпович Роґочий був порядною людиною, і служба при німцях обтяжувала його морально. Миргородці свідчили про такий-от промовистий факт: ризикуючи не тільки посадою, а й власним життям, він таємно переховував кількох радянських офіцерів, яким допоміг вийти до своїх. Коли ті запропонували Роґочому, що напишуть йому довідку про його сприяння й допомогу їм, він відмовився.[62]

Протягом деякого часу 1942 року Михайло Карпович іще працював на посаді голови управи, а потім звільнився. При відступі німецької армії він не виїхав із Миргорода, бо не відчував за собою вини, та ще й сподівався на те, що миргородська громада заступиться за нього, але радянська каральна система була невблаганною. (Ось тоді його могла б виручити довідка врятованих радянських офіцерів, від якої він так необачно відмовився). Подальша доля М.Роґочого наразі точно не відома: за одними даними, він був розстріляний, що найбільш вірогідно,[63] а за іншими – помер у місцях позбавлення волі, на засланні.

Після М.Роґочого, десь із середини 1942 року, міську управу очолив **П. Харченко**. Про цю людину дуже мало відомо. Здогадуємося, що П. Харченко також був національно орієнтованою особистістю. Зберігся документ за його підписом – «Характеристика», видана Миргородською міською управою 1942 року Павлові Михайловичу Ксьонзенкові як синові репресованого за більшовицької влади.[64]

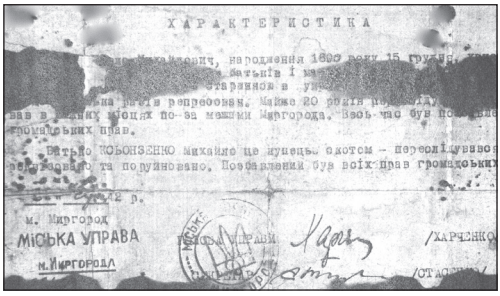
ХАРАКТЕРИСТИКА

м. Миргород
МІСЬКА УПРАВА
м.Миргород

Підпис голови міської управи Харченка і печатка управи на документі 1942 року.

Під час головування П. Харченка було вчинено

перейменування вулиць Миргорода й заміну табличок-вивісок. 6 червня 1942 року він видав наказ по міській управі за № 42, де мовилося: «Цього числа змінити совєтські назви вулиць міста та його околиць і встановити такі» (далі йшов перелік). Цим наказом було повернуто традиційні, історичні, народні назви миргородських вулиць замість тих, що їх силоміць нав'язав у 1930-их роках сталінсько-комуністичний режим. Так вулиці Жовтневій наказом голови управи Харченка було повернуто старовинну назву В.Сорочинська, вулиці Котовського – народну назву Паськівська, вулиця Кірова стала, як і раніше, Шапочанською, Комсомольська – Старосвітською, Піонерська – Свідницькою, Радянська – Гайдамацькою, Пролетарська – Троїцькою, Фрунзе – Стаднянською тощо. Всього було змінено 28 найменувань вулиць і провулків. [65]

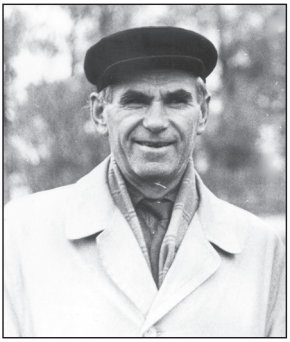

Василь Лузан.

Головою (шефом) Миргородської районової управи було обрано **Василя Михайловича Лузана** (1901 – 1976). Він походив із миргородського козацького роду, закінчив місцеву чоловічу гімназію, постійно перебував у середовищі діячів культури Миргорода. Дружина Лузана Тамара Василівна Козакова стверджувала, що Василь Михайлович згодився на посаду голови за наполяганням агронома Василя Дюкова, залишеного владою для підпільної роботи в умовах окупації.

На своїй посаді Лузан намагався зробити все можливе для відродження українства. Саме за його правління й сприяння в районі було відновлено роботу українських шкіл, районового краєзнавчого музею в Миргороді. Він сприяв відкриттю й реставрації Успінського собору, керував українською народною хоровою капелою. Завдяки тому, що службова резиденція Лузана розміщалася в одному приміщенні з музеєм, йому вдалося врятувати від вивезення до Німеччини багато цінних експонатів, він сам передав їх на зберігання до собору, керамтехнікуму та до інших сховищ.

Певна річ, посада голови райуправи вимагала від Лузана виконання не бажаних йому й морально важких завдань. Наприклад, він відповідав за відправлення до Німеччини «остарбайтерів», але й тут, за розповідями миргородців, він допоміг багатьом молодим людям уникнути цієї долі. Чимало культурних заходів українського патріотичного спрямування у місті й районі відбувалися за його участі, як от діяльність Миргородської повітової комісії з відзначення пам'яті Т.Г.Шевченка. Василь Михайлович добре грав на бандурі й співав. По закінченні війни, в 1945

Будинок, у якому розміщався музей і районова управа.

– 1952 роках, Лузан відбув покарання за своє головування під час окупації. Але й у далекій Воркуті він продовжив українську просвітницьку діяльність, власноруч зробив там близько 20 бандур і організував із засланих українців капелу бандуристів. [66]

Повернімося до нашої тези про те, що кадри міської й районової управ формувалися за участі миргородської національно-патріотичної інтелігенції. Варто відзначити, що всі ці люди були близькими до українського підпілля й національного Руху опору. Такі організації, зрозуміло ж, дієвіше працювали в містах із більшою кількістю населення – в Полтаві й Кременчуці.[67] Рух патріотів-самостійників у Миргороді був не надто потужним і глибше законспірованим.

Трактування подій, що відбувалися на окупованій нацистами Миргородщині, та й у всій Україні, подавалося комуністичною ідеологією лише в чорно-білих кольорах, а отже, всі діячі української культури, літератури, освіти, які працювали під час окупації, були оголошені ворожими прислужниками. Про український рух опору годі було й згадувати в суспільстві в повоєнні десятиліття. Тому сьогодні ми так мало знаємо про це явище.

Теми двох підпіль за років окупації – червоного й українського – трохи торкнувся письменник Павло Маляр у повісті «Хліб» (Детройт, 1954). Він показав, що радянському підпіллю, керованому з Москви, українці були чужими; про безпеку людей, залишених на поталу ворогові, ніхто не дбав, навпаки, червоні підпільники діяли щодо місцевого населення хитро й підступно. Тому в повісті прозвучало: «Ми творимо своє, наше – українське – підпілля!»

Яків Даль.

Нині ж ми маємо можливість об'єктивно, неупереджено оцінити тодішню ситуацію, хоча б на прикладі кількох миргородських епізодів. У миргородських управах та в підпорядкованих їм установах і підприємствах служили як українські патріоти, так і учасники радянсько-комуністичного підпілля, залишеного офіційною більшовицькою владою для розвідувальної та диверсійної роботи. У 1941 – 1943 роках у Миргороді діяла підпільна група комуністичного спрямування, яку очолював **Яків Якович Даль** (1888 – 1943), комуніст, професійний революціонер іще з дожовтневих часів, справжнє прізвище якого – Григорій Єгорович Обухов. [68] На початку 1920-их років він був присланий більшовиками з Росії до Миргорода з метою забезпечення хлібоздачі від населення. Займався розкуркуленням, колективізацією. У 30-их – 40-их роках його призначено на посаду директора Миргородського шовкорадгоспу, на той час досить потужного господарства, ще згодом став директором миргородського млина. З початком окупації Даль був залишений у Миргороді для підпільної роботи. Працював директором допоміжного господарства (розміщалося наприкінці вулиці Сорочинської), де вирощували худобу, свиней, овець, що йшли на забезпечення харчуванням німецької армії.

Відомо, що окупаційна влада залюбки використала «вдалий» винахід більшовиків, колгоспи з їхньою рабською працею селян, тільки дала їм іншу назву – громадські двори, хліборобські спілки, головним завданням яких було забезпечення рейху та його армії дешевою сільськогосподарською продукцією. Аналогічні завдання виконували так звані державні маєтки (колишні радгоспи), одним із яких було, по суті, господарство, очолюване Яковом Далем.

Від комуністичного керівництва Даль мав завдання таємно, через зв'язкових, постачати харчі радянським партизанам до лісу. Тут виникає логічне запитання: чому окупанти не заарештували Даля – відомого в місті керівного комуніста, і навіть дозволили йому очолити важливе господарство, тоді як інших радянських керівників розстріляли. Питання залишається без відповіді. Пояснення доньки Даля, що німці нібито довіряли йому з огляду на його «неросійське» прізвище,[69] є мало переконливим.

Разом із Далем на німецькому допоміжному господарстві працював

Василь Миколайович Гаркавченко (1902 – 1943), службовець Миргородської районової управи, старший ветеринарний лікар Миргородського району.[70] Він теж був підпільником групи Даля. Також згодився співпрацювати з окупаційною адміністрацією **Василь Федорович Дюков** (1903 – 1943), виходець із миргородського дрібнодворянського роду. Біолог за фахом, він до війни працював директором Миргородської неповної середньої школи № 6 (на Личанці), згодом – фахівцем у Миргородській МТС, головним агрономом земельного відділу райвиконкому. Під час окупації цей відділ було перетворено в округову земельну управу, тож Дюков так і залишився при ній для підпільної роботи, служив агрономом управи, навіть головою Миргородського району. До групи підпільників Я.Даля входили також **Семен Трохимович Пак** (бл. 1894 – 1943), миргородський учитель, і його син Лев, випускник середньої школи № 3.

Семен Пак.

У березні 1943 року підпільники знищили штаб гебітскомісаріату (що містився в корпусі 2-го санаторію на курорті), виконали ще кілька завдань, але їх було викрито. Після тривалих катувань шістьох учасників групи (Даля, Гаркавченка, обох Паків і подружжя Дюкових) 9 серпня 1943 року було розстріляно як партизанів.[71]

Лев Пак.

Протягом повоєнних десятиліть радянським партизанам і підпільникам – виразникам інтересів комуністичного режиму – віддавалася належна шана, про них було написано чимало статей. А от українське національне підпілля – прихильники українського відродження, державної самостійності України – були піддані політичному й моральному остракізмові.

Будь-яке явище має розглядатися не однобічно (як це робили комуністи), а з урахуванням багатогранних об'єктивних причин, обставин, неупереджених фактів. Адже ті ж таки радянські підпільники, якщо бути об'єктивними, теж, хай і всупереч їхній волі, однак служили окупаційній владі, інколи, може, аж занадто старанно.

Наприклад, уже в перших числах газети «Відродження» з'явилася передова стаття агронома В.Ф.Дюкова «Завдання сільського господарства Миргородщини», де Василь Федорович дякує «доблесній Німецькій Армії», закликає населення ставати до праці, долати наслідки діяльності «жидо-большевиків у сільському господарстві».[72] 23 травня 1943 року Дюков виступив із промовою в хуторі Деркачах із нагоди перетворення тамтешнього громадського двору в хліборобську спілку. «Він поздоровив селян з їхнім новим життям, що розпочнеться відсьогодні після розпуску колгоспу».[73]

Важко сказати, що переважить на терезах історії стосовно діяльності радянських підпільників: їхня героїчна самопожертва під час диверсії чи їхня дворічна праця в установах окупантів на користь ворога. В житті немає тільки чорно-білих кольорів, є й відтінки.

Поміркуймо ще й над таким фактом. У миргородській газеті 1942 року опубліковано постанову про боротьбу з висипним тифом у районі, підписану двома офіційними особами – головою Миргородського району В.Дюковим (радянським підпільником) і головою міської управи М.Роґочим [74] (національно орієнтованим діячем). І ще знаходимо в газеті «Відродження» таке: спільний наказ шефа Миргородського району Лузана й старшого ветеринарного лікаря району Гаркавченка з приводу боротьби з хворобами тварин. [75] Це були люди діаметрально протилежних поглядів і дій. Але ж факт залишається фактом: вони працювали під окупацією разом.

Сьогодні ми тільки наближаємося до дуже цікавої й ще зовсім не розробленої теми, про яку годі було навіть подумати за радянських часів, а тимчасом знаходимо реальні, хоча наразі ще досить скупі докази того, що під час окупації було певне зближення, а може, навіть і співпраця та деяка взаємодія між двома підпіллями – українсько-самостійницьким і радянсько-комуністичним. Свідчення того – та ж таки постать Василя Дюкова. Деякі зі знайомих авторці миргородців старшого віку висловлювали припущення, що німці розстріляли Дюкова за зв'язки не тільки з партизанами комуністичного спрямування, а й за стосунки з підпіллям українським національним. Адже приклади такої взаємодії на Полтавщині відомі: дослідник В.Ревегук розповів про молодіжну антифашистську групу «Набат» у Кременчуцькому районі, засадничі принципи якої ґрунтувалися на межі двох, здавалося б, протилежних ідеологій: націоналістичної й комуністичної.[76]

Занадто все неоднозначно в історії нашого народу, занадто все переплелося в житті людей за тих страшних і жорстоких часів. Занадто багато фальшивої, однобокої, необ'єктивної, тенденційної, дозованої, заідео-

логізованої інформації одержували ми, українці, від офіційної комуністично-радянської влади й занадто мало знали правди.

Тож чи варто кидати камінням у тих українців, котрі хотіли самостійності України й на шляху до неї іноді тяжко помилялися в виборі попутників? Маємо бути об'єктивними й ретельно добуватися істинного стану речей.

*

Ще потребує глибокого дослідження тема діяльності Української Автокефальної Православної Церкви на Миргородщині в 1942 – 1943 роках. УАПЦ була ліквідована комуно-більшовицькою владою на початку 1930-их років. Але в нашому краї, де автокефальний рух мав особливу потужність, залишилося безліч його прихильників. Із лютого 1942 року почалося відродження української церкви в Миргороді й по селах. Поки-що маємо тільки деякі усні повідомлення про передпочаток цього процесу, зокрема, про факт приїзду до Миргорода в другій половині 1941 року єпископа УАПЦ **Симона Явтушенка** (1893 – 1946), колишнього жителя міста, який зустрічався в Успінському соборі з Василем Лузаном і вів мову про українізацію церковного життя на Миргородщині.[77] Під час нацистської окупації підтримав церковний рух за відродження УАПЦ (соборноправної) миргородець Микола Сакало.

Священик УАПЦ Симон Явтушенко.

Галина В'юн.

20 січня 1942 року в Миргороді, на вулиці Свидницькій, у будинку числом 12, розпочав роботу Миргородський районний комітет Українського Червоного Хреста (голова А.Пащенко). Комітет ставив своїм завданням допомогу харчами, одягом, грішми людям, що опинилися в складних життєвих ситуаціях, військовополоненим, сім'ям без засобів до існування. Він організовував притулки для військовополонених, їдальні, збір пожертв у селах, валки з пожертвами до таборів полонених.[78]

Миргородський комітет УЧХ мав зв'язки з полтавською управою цієї добродійної організації, котра, як відомо, була осердям українського національного підпілля, тісно пов'язаного з ОУН і УАПЦ. На чолі полтавської управи УЧХ стояла Галина Іванівна В'юн,

відома громадська діячка, українська патріотка. Після розправи, яку 1942 року вчинило гестапо над мельниківським крилом ОУН у Полтаві, миргородський комітет Українського Червоного Хреста теж опинився під загрозою, бо будь-яке словосполучення зі словом «український» дедалі більше викликало неґацію й протидію з боку окупаційної нацистської влади. Либонь, із цієї причини виникла потреба створити в Миргороді нове добродійне товариство «Братерство». Очолив його Куличенко.[79]

Конон Капелька.

Програмові завдання цього товариства були близькими до засад Українського Червоного Хреста, проте в них уже не згадувано про допомогу військовополоненим. Першими членами товариства «Братерство» стали люди різних професій. Одна з них – санітарна лікарка Л.В.Борзило, яка писала статті з санітарних проблем у газеті «Миргородські вісті». Член «Братерства», завідувач миргородської аптеки **Конон Карпович Капелька** (1894 – 1963) ще до війни керував магазином Червоного Хреста, згодом став фотографом на миргородському курорті. Під час окупації він – знову завідувач аптеки, по ліки для якої часто їздив до Харкова. Саме через це окупаційна влада запідозрила його у зв'язках із партизанами, можливо, і з українським національним підпіллям, на яке вона саме тоді чинила каральні утиски. Конона Карповича силоміць вивезли до Німеччини й запроторили до концтабору Бухенвальда. Але він вижив, по війні повернувся до Миргорода.[80] Прикметно, що другою дружиною К.Капельки стала Софія Мусіївна, вдова миргородського лікаря Григорія Кащенка – українського патріота з середовища медиків-благодійників (про нього йтиметься далі).

До добродійного товариства «Братерство» увійшли також уже згадуваний інспектор початкових шкіл І.І.Бакало, керівники підприємств: нафтобази – Лотарів, заводу газованих вод Стасенко, майстерні шевців Колісник та інші. Приєдналася до товариства й якась пані Дубнякова. Здогадуємося, що це була Олена Миколаївна – дружина Костя Володимировича Дубнякова (1890 – 1948), більше знаного в українських національно-патріотичних колах як Кость Дубняк. Він син миргородського священика, вихованець Харківського університету, вчитель у Миргородській чоловічій гімназії, діяльний член харківської «Просвіти» в 20-их роках, професор-географ, співробітник Української Академії Наук, активний український діяч у окупованому Харкові в 1941 – 1943 роках, по

війні засланий сталінською владою на каторгу, де й загинув. Не виключено, що його родина, зокрема, дружина, теж була причетна до українського національного діяння Миргорода 1941 – 1943 років. Добродійні товариства та їхні філії функціонували не тільки в Миргороді, а й у селищах і селах району.

Григорій Кащенко.

Близьким до добродійного товариства був також лікар **Григорій Михайлович Кащенко**, який у 30-х – на початку 40-х років працював головним лікарем Миргородського курорту. Жив на Мочарі (нині вулиця Шевченка, 24). Це була розумна, чуйна людина, щирий український патріот, приятель лікаря І.А.Зубковського. «А от комуністами гордував і, на відміну від інших миргородських керівників, не зближувався з міською компартійною верхівкою», – згадував про нього старий миргородець Микола Павлович Сітко. Під час нацистської окупації Кащенко залишився в Миргороді, продовжував працювати головним лікарем курорту, інспектором медичного відділу Миргородської райуправи. Але німцям не довіряв. Як лікар він допомагав багатьом миргородцям уникати вивезення до Німеччини, звільняв від примусових окопних робіт.[81] Брав участь у конференції медиків у Миргороді 1942 року, написав кілька статей і заміток на медичні теми, порад лікаря, опублікованих у миргородських газетах «Відродження» й «Миргородські вісті». 1943 року, коли повернулася радянська влада, його було заарештовано каральними органами. Знаючи їхні жорстокі методи роботи, Г.М.Кащенко, не чекаючи допитів і вироку, покінчив життя з власної руки, уживши ціанистого калію з ампули, зашитої в одязі, яку зажди носив із собою. [82]

На нашу думку, в Миргороді, так само як і в Полтаві та Кременчуці, діяла група українського національно-патріотичного руху опору, близька до ОУН. Про це свідчить, зокрема, звідомлення українського священика й бандуриста **Миколи Сарми-Соколовського**, який за юних літ, у 1920-их роках, навчався в профшколі при Миргородському керамічному технікумі й добре знав мистецьке середовище міста, а надто кобзарів і бандуристів, із якими підтримував стосунки й під час нацистської окупації. Ось як він розповідав про це в своїх спогадах. Коли напровесні 1942 року гестапо знищило полтавську групу українського підпілля мельниківської гілки (було розстріляно 12 осіб), «одного мельниківця мною було послано у Миргород по зв'язку, але він десь пропав». [83] Про те, що з підпіллям

Іван Михайлович Скляр.

Іван Іванович Скляр.

Микола Сарма-Соколовський.

ОУН був пов'язаний миргородський кобзар **Іван Скляр**, писав Сарма-Соколовський у романі «Червона плащаниця».[84] В Миргороді жили два кобзарі на ймення Іван Скляр – то були двоюрідні брати Іван Іванович і Іван Михайлович.[85] Хто із них двох мав зв'язки з українським підпіллям, нині важко стверджувати однозначно: обидва під час окупації жили в місті, обидва мали українські незалежницькі погляди, їх обох добре знав Микола Сарма-Соколовський. З Іваном Михайловичем він дружив іще з юності, а 1942 року І.М.Скляр керував Миргородською капелою бандуристів. До репертуару його брата Івана Івановича Скляра входила «Дума про Мазепу» – твір, який могла виконувати тільки людина, що була глибоко відданою Україні. Тож зв'язки миргородців з ОУН, українським підпіллям, коло їхніх симпатиків у Миргороді – це теми, які ще чекають свого глибокого дослідження і вдумливого фахового дослідника.

*

Від кінця 1941 року в місті розпочав роботу потужний самодіяльний колектив, який одержав назву Миргородський Український театр ім. М.Старицького. Після набридлих обов'язкових комуністичних агіток 30-их років, з їхнім прославлянням месіанської ролі пролетаріату, незмінними комісарами в шкірянках і комсомолками в червоних косинках, миргородці залюбки повернулися до показу традиційного укладу життя українського народу та вічних цінностей. Швидко відродилися театральні тенденції ще такої пам'ятної «Просвіти» перших десятиліть XX ст., жорстоко знищеної наприкінці 20-их років за сталінщини. Оку-

паційна адміністрація не суперечила розвиткові сценічного мистецтва, бо вважала, що її толерування української культури сприятиме співпраці автохтонів із новою владою. До того ж, діяв і рекреаційний мотив: існування видовищних осередків давало можливість німецьким солдатам десь коротати дозвілля.

У грудні 1941 року роботу Миргородського театру очолили директор М.Бакало й режисери О.Гармаш і Д.Кобзун. **Михайло Оврамович Бакало** (1906 – 1965), вихованець Миргородської чоловічої гімназії, робітник Миргородського Держмлина № 17, ще зовсім молодим створив у місті драмгурток, який у 30-их роках переріс у театр-клуб при млині. Незадовго до початку війни Бакало закінчив ленінградські курси режисерів.[86] Під час окупації продовжив роботу з розвитку місцевого театру. Вчителями цієї справи для Михайла ще з довоєнних років стали старші однодумці – професійні актори миргородці Гармаш і Кобзун.

Олекса Терентійович Гармаш свого часу працював на сцені кількох театрів України й Росії. **Дмитро Панькович Кобзун** іздавна мав зв'язки з українським національно-демократичним і патріотичним середовищем Миргорода. Так ще 1913 року він був близьким до Миргородського українського робітничого товариства, до якого входили українські соціал-демократи Володимир Ярошенко, Євген Неронович, Семен Бакало.[87] Змолоду Д.Кобзун виступав на сценах українських і російських професійних театрів. Після роботи в харківському театрі «Березіль» прибув до Миргорода, де навчав сценічного мистецтва здібну місцеву молодь. Всі три керівники Миргородського театру ім. М.Старицького грали провідні ролі на його сцені.

З кінця 1941 року ініціатори театру в Миргороді, якими рухали патріотичні мотиви відродження української національної культури, за короткий час зуміли організувати талановитий колектив – акторів попередніх десятиліть і молодь. Одним із старших театралів-аматорів був **Олександр Васильович Стельмах** (1898 – 1968), художник, вихованець Миргородської художньо-промислової школи ім. М.В.Гоголя. Він походив із дворянсько-купецького роду, разом із батьком співав у дворянському хорі, брав участь у виставах Народного Дому перших десятиліть XX ст. Дружина Стельмаха – Олександра Михай-

Олександр Стельмах.

Микола Соколов.

Корній Горянов.

лівна – вийшла з родини знаних у Миргороді співаків Соколових.[88] 1942 року Олександр Стельмах приєднався до творчого колективу Миргородського українського театру ім. М.Старицького.

Долучився до сценічно-концертової діяльності 1941 – 1943 років також рідний брат Олександри Стельмах – **Микола Михайлович Соколов** (1906 – 1994), відомий миргородський співак-тенор. Він ще з юних років співав у хорі Воскресінської церкви, у 30-их роках був учасником Миргородської капели бандуристів і солістом хорової капели. І в 1941 – 1943 роках він чарував миргородців своїм дзвінким голосом, іноді виступав дуетом зі своїм учителем співу К.І.Горяновим.[89] Миргородський лікар **Корній Іванович Горянов** (1872 – 1958) – знана в місті особистість.[90] Він співав у хорі Троїцької церкви, в дворянському хорі, а 1911 року в місті з його ініціативи було створено народний хор, який став прикладом для створення таких самих хорів у всій Миргородщині.[91] Корній Іванович опікувався діяльністю Успінського собору. У 30-их роках, коли комуністи масово нищили церкви, він переховував у себе вдома, у підвалі, частину знаменитого іконостасу цього собору.[92] На початку 40-их років Горянов продовжував лікарську практику, брав участь у медичних конференціях, писав замітки на фахові теми до газети «Відродження», боровся проти висипного й черевного тифу. [93]

Багаторічний досвід сценічної гри мали миргородські актори-аматори Пантелеймон Кобзун (батько режисера Д.Кобзуна), Настя Сітко, Олена Обриньба, Тетяна Чухматова, яким було до снаги виконання будь-яких ролей. Стали працювати в театрі й молодші актори Василь Кочмала, Ольга Овчаренко, Галина Кучма, Н.Пилипенко, І.Власенко, М.Бі-

ляк. Директор театру М.Бакало залучив до улюбленої справи своїх родичів Олександра й Якова Бакалів. Визначилися й амплуа. М.Бакало грав, здебільшого, драматичні й трагічні ролі, О.Обриньба виступала в ролях старших жінок, Д.Кобзун – поважних чоловіків, П.Кобзунові вдавалися комічні персонажі. Добре справлялися зі своїми ролями артисти-аматори Микола Гараган, К.Ф.Андерш, Василь Яворів, Валентина Кочмала (сестра Василя), Іван Кийченко. Вийшла на сцену зовсім молода артистка Т.Фесенко.[94]

Миргородський український театр ім. М.Старицького, з одного боку, продовжив традиції миргородського сценічного мистецтва 20-их – 30-их років, а з іншого – розвинув багато нових театральних ідей. За короткий час із кінця 1941 до початку 1942 року колектив поставив чимало п'єс. Незмінний успіх у глядачів мали вистави «Назар Стодоля» за п'єсою Т.Г. Шевченка (вистава пройшла 12 разів), «Ой не ходи, Грицю» за драмою М.Старицького (ставилася 15 разів), «За двома зайцями» та інші.

На перших порах театр мав тісне, холодне, темне, мало придатне приміщення. (Чудовий Народний Дім, збудований 1905 року спеціально для театрально-концертової діяльності, в 1942 році з якихось причин ніким не використовувався, але й не передавався самодіяльним артистам, які не раз порушували це питання). Проте навіть бідна, мало обладнана зала для глядачів завжди була переповнена. Творчу фантазію з облаштування сцени проявляв художник-декоратор В.Шаповал. В театрі велася жвава діяльність, з'явилося безліч задумів. Вже в січні 1942 року було розпочато роботу над драмами «Невольник» М.Кропивницького й «Циганка Аза» М.Старицького. Велися пошуки нових форм, виключно силами молодих артистів було влаштовано кілька вечорів водевілю.

Іван Кийченко (ліворуч) і Олексій Бакало.

Під тиском обставин аматорам театру іноді доводилося йти на деякі поступки й декларувати свою лояльність до окупаційної влади. Щоб зберегти театр, вони змушені були на вимогу влади вивісити на сцені портрет Гітлера. Проте акторська діяльність, певна

річ, не вберігала талановитих миргородців від небезпеки з боку німців. Так талановитий актор **Іван Кийченко**, чоботар за фахом, був розстріляний 1942 року гестапівцями за зв'язок із партизанами. Як згадувала артистка театру Галина Кучма, ледь не постраждав від окупантів директор театру Михайло Бакало. Німецька влада сприйняла поставлену ним виставу «Невольник» (драма М.Кропивницького за поемою Т.Шевченка) як заклик до боротьби з поневолювачами, й негайно після її прем'єри Бакала було заарештовано. Від розстрілу його врятувало тільки те, що його захистив якийсь німецький офіцер, палкий прихильник театрального мистецтва.

Василь Кочмала в ролі Тараса Шевченка.

Надією й гордістю Миргородського театру став молодий актор **Василь Іванович Кочмала** (1923 – 2009), син репресованого й розстріляного миргородця. Василь ще перед війною грав у драмтеатрі при клубі Держмлина, робив і режисерські спроби. В театрі ім. М. Старицького його талант розгорнувся уповні. Виступала там і його наречена Люба Немченко – в майбутньому дружина Любов Олександрівна Кочмала, знана бандуристка. (По війні подружжя працювало в Полтавському драмтеатрі ім. М.В.Гоголя, в Ялтинській державній філармонії; 2001 року В.Кочмала одержав звання заслуженого артиста АР Крим).

Любов Кочмала.

Миргородський театр ім. М.Старицького звернувся до історичної тематики, поставивши трагедію С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла», драми «Сава Чалий» І.Карпенка-Карого й «Степовий гість» Б.Грінченка.[95] Відомо, що вистава «Про що тирса шелестіла», поставлена столичними артистами в Київському театрі ім. Г.Затиркевич-Карпинської, на початку 1942 року була заборонена німецькою владою як твір яскраво вираженого

українсько-патріотичного звучання, після чого навіть театр було закрито: окупанти не терпіли жодних патріотичних проявів. Однак на миргородській сцені ця вистава тривала й далі.

Театралам Миргорода доводилося, крім політичних і побутових труднощів, долати ще й вади естетичного та фахового характеру, боротися з натуралізмом, штампами, неприродною афектацією в грі акторів, домагатися гармонії мізансцен тощо. Одним із головних завдань постало розширення репертуару, зміна тематики вистав. Прикладом такої спроби стала постановка не тільки класичного українського репертуару, а й п'єси менш відомого драматурга й антрепренера Івана Тогобічного (Щоголева) «Каїн і Авель». Критики вважали цю виставу творчим досягненням театру.[96]

З лютого 1942 року відновив роботу аматорський театр у Великих Сорочинцях. Чудове приміщення для нього було збудоване ще 1913 року, там налічувалося 320 місць для глядачів. За довоєнних часів його називали колбудом, себто колгоспним будинком. В ньому грали місцеві талановиті актори, деякі з них – аж від 1913 року, як от Борис Якович Імшенецький, який був ще й режисером. Багато років не розлучалися зі сценою О.П.Полив'яна, Ф.С.Халимон, П.Риндич та інші. За рік своєї діяльності аматорська трупа поставила 18 п'єс українських драматургів, влаштувала 63 вечори, з яких 22 – в інших селах. Уперше Великосорочинський театр втілив на сцені п'єсу «Простак» Василя Панасовича Гоголя-Яновського. [97] З'явилися нові драматичні гуртки в селах району, як от у селах Полив'яному й Зуївцях, де під орудою Д.Івашини ставили навіть європейську класику.

В Миргороді пожвавила свою роботу народна хорова капела, об'єднавши близько 40 учасників. У різний час від початку XX століття до 1930-их років потужними миргородськими хорами керували великі ентузіасти хорового співу Корній Горянов, Микола Білоскурський, Яків Сітко, Василь Гальченко, Іван Зеленський. Із 1942 року хорову капелу очолив голова Миргородської районової управи Василь Лузан (про нього йшлося вище). Він був учасником хору Троїцької церкви ще в 20-их – 30-их роках, бандуристом, майстром із виготовлення бандур. Чудовий співак (баритон), він і в 40-их роках був не тільки керівником, а й солістом хорової капели. Виконував народні пісні, українські романси, арію Івана Сірка з вистави «Про що тирса шелестіла».[98] Хорова капела під його керівництвом опановувала як народні пісні, так і твори українських композиторів М.Лисенка, К.Стеценка, Г.Давидовського, а також світову класику – Моцарта, Ліста та ін.

Діяв у місті й Миргородський український дитячий хор, яким керував

П.Ф.Замоздра. Не відомо, хто був ініціатором створення наприкінці літа 1943 року мистецького колективу «Нова Баварія», в якому виступали соло, дуети, виконувалися танці й акробатичні вправи. Припускаємося думки, що то була фундація сервілістичного характеру.

Широко розгорнула свою діяльність Миргородська капела бандуристів. Створена в середині 20-их років з ініціативи мистецтвознавця Опанаса Сластьона, вона в той час швидко набрала творчого розмаху й набула на Миргородщині та за її межами небаченої популярності. Але вже з наступного передвоєнного десятиліття творчий злет її національного духу був підрізаний насильницькими ідеологічними настановами більшовицької тоталітарної доби. Бандуристи в рідному краї змушені були співати про чужі їм явища – колгоспи, «соціалістичні» трактори, «соколів» Леніна й Сталіна. Багато хто з членів капели подався на гастролі до далеких країв – Росії, Середньої Азії, де вони несли іншим народам справжнє українське мистецтво.

Від 1942 року Миргородська капела бандуристів відновилася в попередньому складі. Її багаторічний керівник Іван Михайлович Скляр (1906 – 1970) знову став на її чолі.[99] Бандуристи майже щовечора збиралися на репетиції. Здобутком капели стали понад три десятки народних пісень – старовинних, історичних, побутових. Дуже радо зустрічали учасників капели в усіх селах і хуторах району. В таких великих селах, як Хомутець, Зубівка, Дібрівка бандуристи давали по 3 – 4 концерти. Всього за півтора року діяльності капела влаштувала близько 200 концертів.

Петро Горбенко.

Багато зробив для популяризації старовинного кобзарського мистецтва **Петро Якович Горбенко** (1897 – 1989) – журналіст, письменник, бандурист, театральний режисер, актор-аматор. Він вихованець Миргородської художньо-промислової школи, учень і послідовник О.Сластьона, секретар Миргородської й Харківської філій спілки селянських письменників «Плуг» у 20-их роках, автор численних оповідань, дописів, байок, гуморесок, п'єс та інсценівок. Улітку 1942 року Горбенко поставив у Миргороді оригінальну виставу – оперету за комедією М.Кропивницького «Пошилися в дурні». Примітно, що всі ролі в ній виконували миргородські бандуристи – чудові співаки й музики. Подружжя бандуристів Панас і Марися Колісники грали ролі Антона й Оришки (причому це був їхній дебют як виконавців ролей),

Варварі Миколаєнко вдалася роль Горпини, а немолодий уже кобзар Семен Семенович Бець-Харченко вміло викликав сміх глядачів своєю грою.

Вперше як актор виступив також бандурист Іван Іванович Скляр у ролі Дранка. Цією виставою Миргородська капела бандуристів засвідчила як розширення тематично-сценічних обріїв свого колективу, так і зростання виконавської майстерності.[100]

Варвара Миколаєнко.

Чудовий концерт дала капела бандуристів у жовтні 1942 року в приміщенні Миргородського театру ім. М.Старицького. Глядачів уразив багатий репертуар. Тут лунали й історичні пісні, й народні ліричні, й арії з класичних опер, звучали гуморески. Патріотичним заспівом концерту стали «Думи мої» на слова Т.Шевченка. А історична пісня «Ой Морозе, Морозенку» про козацького полковника, героя, який поліг за Україну в бою з ворогами, викликала прозорі паралелі з сучасністю. Вершиною патріотичного настрою стала «Дума про утікання Мазепи», яку виконав бандурист Іван Іванович Скляр. Це був твір, написаний кобзарями на вірш вінницького поета Валер'яна Тарноградського (1880 – 1945) «З Полтавського бою»; цю думу ще називають «Пісня про Мазепу», її в 20-их – 30-их роках у кобзарських колах Миргородщини виконували кобзарі Федір Глушко з містечка Шишаків і Микола Соколовський (Сарма-Соколовський).[101] Слухачів зачаровували композиція «Музика на веселлі», фантазія «В лісі», народна пісня про Романа. Солістами виступали відомі ще з початку 30-их років миргородські бандуристи Параска Корицька, Євдокія Бритьман, Панас Колісник, старійшина кобзарського цеху Семен Бець-Харченко.

Панас і Марися Колісники.

Силами двох миргородських капел, хорової й бандуристів, відзна-

Семен Бець-Харченко.

чали миргородці прихід Нового 1943 року. Певна річ, влада обох тоталітарних систем – сталінсько-більшовицької й німецько-фашистської – була дуже схожою. Як за правління більшовиків кожен масовий захід розпочинався «здравицями великому Сталіну», так і 1943 року перед концертом пролунало вимушене прославляння нової німецької влади. Й лише після цього розпочалася українська частина зустрічі Нового року, яку було відкрито Шевченківським «Заповітом» у виконанні миргородського хору.

Усім миргородцям сподобалася хорова сюїта «Бандура» видатного українського хормейстера й композитора Григорія Давидовського. Запало в пам'ять і соло Миколи Соколова «Взяв би я бандуру» під акомпанемент хору, який майстерно імітував бандурні акорди, і спів солістів Стрижака й Лузана, і дует Горянова й Соколова. Подружжя Панаса й Марисі Колісників виконало жартівливу народну пісню «Помело». Чарували своїм виконанням і інші члени капели бандуристів.[102]

Розвивалося бандурне мистецтво також у селах району. На початку 1943 року в Великих Сорочинцях місцеві аматори створили капелу бандуристів у складі 8 чоловік, серед них – вихованець Сорочинської учительської семінарії, вчитель музики Лука Пантелеймонович Бондар, Дмитро Павлович Самійленко (був також учасником Миргородської капели), Крем'янський та інші. За кілька місяців сільська капела бандуристів дала 12 концертів.

Яскравим прикладом трагічної долі кобзарів Миргородщини є життєвий шлях сорочинського музики Григорія Семеновича Бондаря (нар. 1907 р.). Він кобзарював із раннього віку, мав міцні переконання українського патріота. За характеристикою, даною йому секретарем Миргородського райкому КП(б)У, Бондар «пропагандировал националистические песни, за что был осужден к 6-ти годам тюремного заключения». Це привело кобзаря до думки про необхідність боротьби з такою владою. Під час німецької окупації, сподіваючись на відродження України, він пішов служити до миргородської поліції. 1943 року разом із дружиною виїхав до Німеччини. 1945 року повернувся до Великих Сорочинців, бо не бачив за собою великої провини перед людьми. Але влада вважала інакше, і 1946 року Г.Бондар був засуджений до 25 років таборів. 1948 року його дружина Варвара Олександрівна з малолітньою донькою

Ганною стала «кандидатом, подлежащим к выселению в соответствии с Указом от 21 февраля 1948 года».[103] Подальша доля кобзаря і його родини невідома.

За років окупації в усій Україні стали бурхливо відроджуватися національно-патріотичні організації «Просвіта» й «Січ», до яких входила, здебільшого, молодь. Наразі ми не маємо документальних підтверджень, чи відновилися вони на Миргородщині. Швидше всього, вони просто не були організаційно оформлені, але саме спрямування діяльності таких установ і колективів, як театр, музей, капели, свідчить про те, що просвітянські засади залишилися для них принципово важливими й керівними.

*

Підсумовуючи все викладене, слід зазначити, що життя Миргородщини за років нацистської окупації – це явище складне й суперечливе. Національно свідомі українці за умов військового протистояння двох ворожих тоталітарних систем намагалися шукати вихід для збереження власної національної ідентичності, боролися за Україну, її духовні цінності, попрані більшовизмом. У своєму прагненні відродити українську державність і культуру вони змушені були йти на певні компроміси з окупаційною владою. Діячі української культури, літератури, церкви на Миргородщині не вчинили жодних злочинів, тому їх не можна зараховувати до колабораціоністів. Миргородські театральні колективи, капели, хори своєю творчою діяльністю не пропагували профашистських гасел, не слугували ворожим ідеям. Деякі факти вимушеної співпраці з окупаційною владою в галузі культури не можна вважати типовим явищем. У складних переплетіннях глобальних політичних подій, державних і людських доль не може бути тільки контрастних чорно-білих кольорів. Світ багатобарвний і складний, не одновимірний.

В цій статті ми майже не порушували проблему служби миргородців у поліції: то є темою окремої розмови, і вона має мало спільного з українським патріотизмом діячів національної культури.

Отже, миргородська інтелігенція, яка волею долі опинилася на окупованій території, віддана Україні громадськість міста й району виконували притаманну їм функцію носіїв української національної ідеї. Окупаційний режим не зміг знищити в них прагнення до національної свободи й державності України.

Ці прагнення збереглися в українській людності й за часів комуністичного правління наступних десятиліть другої половини XX століття й уповні реалізувалися в масовому патріотизмі народу під час відстоювання державної незалежності України в 1989 – 1991 роках. Ці ідеї додають снаги нашому народові й у нинішній боротьбі з російськими окупантами.

ПРИМІТКИ

1. Микола Лемик-Сенишин // Визвольний шлях. – 2001, жовтень. – Кн. 10. – С. 66.
2. Черняков Б.І. Періодична преса на окупованій території України / Електронний ресурс / Режим доступу: https://www.google.com.ua/search
3. Там само.
4. Оверко Ф.П. Роки поневірянь /Ф.П.Оверко // Миргородські вісті. – 1942. – 15 жовтня. – Ч.10. – С.3.
5. Миргородські вісті. – 1942. – 8 листопада. – Ч. 17. – С.4.
6. Там само. – 15 жовтня. – Ч. 10. – С.3.
7. Про П.Маляра детально див.: Розсоха Л., Джунь В. Павло Маляр: До 100-річчя від дня народження /Л.Розсоха, В.Джунь. – Миргород: ТОВ «Видавництво «Миргород», 2010.
8. Миргородські вісті. – 1942. – 10 грудня. – Ч. 26. – С. 3.
9. Там само. – 5 листопада. – Ч. 16. – С. 4.
10. Відродження. – 1942. – 28 березня. – Ч. 25. – С. 2.
11. Там само. – Ч. 51. – С. 5; Ч. 54. – С. 3.
12. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Книга четверта. – Київ – Полтава: Видавництво АСМІ, 2006. – С. 436.
13. Швидько Г. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. / Г.Швидько. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 26; Присяга Миргородського полку 1718 року / Опрацювали Д.Вирський і Р.Москаленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 48.
14. Червона трибуна. – 1937. – 6 вересня. – № 200. – С. 2.
15. Свідчення Миколи Павловича Сітка (м. Миргород), колишнього вчителя. – Запис авторки, 2001 р.
16. Миргородські вісті. – 1943. – 15 липня. – Ч. 53. – С. 4.
17. Див. примітку 15.
18. Реабілітовані історією. – С. 436.
19. Відродження. – 1941. – 28 грудня. – Ч. 6. – С.1.
20. Невтомний борець // Миргородські вісті. – 1943. – 22 серпня. – Ч. 70. – С. 3.
21. Миргородські вісті. – 1943. – 23 травня. – Ч. 34. – С. 3.
22. Спогади Павла Маляра. Анонімний запис спогадів письменника про голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні та про його особисте життя / Електронний ресурс / Режим доступу: http//maidan.org.ua/holodomor/tom-I_html/LH26.html (Далі – Спогади Павла Маляра).
23. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Книга третя. – Київ – Полтава: Видавництво АСМІ, 2005. – С. 159.
24. Спогади Павла Маляра.
25. Про цю родину див.: Розсоха Людмила. Миргородська старовина: Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки. – Кобеляки, 2002. – С. 334 – 336.
26. Цит. за стат.: Ханко В. Скульптор Михайло Гаврилко і його трагічна доля в період розгрому УНР / В.Ханко // Полтавська Петлюріана. – Число 2. – Полтава, 1996. – С. 100.

27. Миргородський краєзнавчий музей. Науковий архів (далі: МКМ. НА.) – Соколовська Єфросинія. Опанас Георгійович Сластьон: Портрет з пам'яті (Неопубліковані спогади). – Машинопис.
28. Відродження. – 1942. – 21 лютого. – Ч. 15. – С. 2.
29. Сластьон О. Микола Віталійович Лисенко (Спогади) / О.Сластьон // Микола Лисенко у спогадах сучасників. – Т. 1. – К., 2003. – С. 215.
30. Миргородські вісті. – 1943. – 31 січня. – Ч.9. – С. 3.
31. Там само. – 11 лютого. – Ч. 12. – С. 3.
32. Там само. – 31 січня. – Ч. 9. – С. 4.
33. Миргородський краєзнавчий музей. – Бібліотечний фонд. – Інв. № 86. – Программа литературно-вокального вечера 15 мая 1911 года. – Миргород: Типография Ш.В.Шик, 1911.
34. МКМ. НА. – Лист Борсука, працівника Полтавського музею П.Мирного, до миргородця С.С.Бець-Харченка від 10 жовтня 1961 р.
35. Воскобійник Олексій. Повість моїх літ: публіцистичні спогади / О.Воскобійник. – К., 2000. – С. 129.
36. Відродження. – 1942. – 7 березня. – Ч. 19. – С. 2.
37. Дані В.А.Шавгарова, сусіди Д.В.Власенка. – Запис авторки, 2009 р.
38. МКМ. НА. – Тека «Історія шкіл». – «Спогади М.Сидоренка про школу № 2»: рукописний альбом.
39. [Некролог] // Миргородські вісті. – 1943. – 2 лютого. – С. 4.
40. Відродження. – 1942. – 17 січня. – С. 2.
41. Граб В. Чим завинив викладач Земляков? / В.Граб // Миргородський керамічний технікум: історія, діячі, навчальний процес. – Миргород, 1996. – С. 56 – 59.
42. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років / В.С.Бакіров, В.М.Духопельников, Б.П.Зайцев та ін. – Харків: Фоліо, 2004. – С. 389 – 391.
43. Реабілітовані історією. Полтавська область. – Кн. 3. – Київ – Полтава, 2005. – С. 148.
44. Звідомлення Олега Федоровича Кирпосенка (1932 р.н.), жителя Миргорода. – Запис авторки, 2011 р.
45. Миргородські вісті. – 1943. – 22 червня. – Ч. 42. – С.6.
46. Там само. – 25 квітня. – Ч. 27. – С. 6.
47. Білокінь С. Бакало Іван Іванович / С.Білокінь // Енциклопедія сучасної України. – Т. 2. – К., 2003. – С. 110.
48. Б-о [Бакало І.]. Г.Ф.Волошин [Некролог] // Відродження. – 1942. – 26 липня. – Ч. 71. – С. 4.
49. Отчет Миргородской уездной земской управы за 1901 год. – Миргород, 1902. – С. 74; Отчет МУЗУ за 1907 год – Миргород, 1908. – С. 89.
50. Миргородський краєзнавчий музей. – Науковий архів. – Тека «Історія шкіл».
51. Миргородський краєзнавчий музей. – Основний фонд. – Посвідчення Л.С.Пасішниченка про закінчення Миргородської 1-ї школи. – 1925 р.
52. Спогади Олександри Олексіївни Лисенко (з дому Бакало), учениці Г.Ф.Волошина. – Запис авторки, 2010 р.
53. МКМ. НА. – Інвентарна книга № 1 (довоєнної інвентаризації).

54. Миргородські вісті. – 1943. – 31 січня. – Ч. 9. – С.4.
55. Чайка І. Служба Божа в Соборі / І.Чайка // Відродження. – 1942. – 10 січня. – Ч. 4 . – С. 1.
56. Гайовий П. Криниця / П.Гайовий // Миргородські вісті. – 1943. – 2 серпня. – Ч. 73. – С.4.
57. Звідомлення Костя Григоровича Сахарова, директора Миргородського краєзнавчого музею в 1960-их роках. – Запис авторки 2005 р.
58. Миргородські вісті. – 1943. – 1 травня. – Ч. 28. – С.1.
59. Воскобійник О. Повість моїх літ: публіцистичні спогади / О.Воскобійник. – К., 2000. – С. 119.
60. Отчет Миргородской городской управы за 1915 год. – Миргород, 1916. – С. 108.
61. Листок социал-демократа (м. Миргород). – 1917. – 29 сентября.
62. Єфимов В. Це все – ми: рід Єфимових / В.Єфимов. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – С. 292.
63. Архів авторки. – Лист Володимира Єфимова з м. Дніпропетровська до Людмили Розсохи в Миргород від 17 липня 2004 р.
64. Приватний архів Олександра Ксьонзенка, жителя м. Миргорода. Про Павла Ксьонзенка, старшину Українського війська 1918 р., діяча УАПЦ на еміграції – див.: Розсоха Л. «На мою долю припало здобувати волю» / Л.Розсоха // Миргород – наш дім. – 2014. – 13 листоп. – Ч. 46. – С. 4.
65. Відродження. – 1942. – 18 червня. – Ч. 50. – С. 2.
66. МКМ. НА. – Архів родини Козакових. Лист В.М.Лузана до дружини, з Воркути, 1948 р.
67. Див.: Ревегук В. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941 – 1945) / В.Ревегук. – Полтава: Дивосвіт, 2010. – С. 190 – 221.
68. Стороженко П. Болюча пам'ять / П.Стороженко // Комсомолець Полтавщини. – 1987. – 25 червня. – № 76. – С. 2.
69. Дані Валентини Яківни Даль, жительки Миргорода. – Запис авторки, 2011 р.
70. Відродження. – 1942. – 14 березня. – Ч. 21. – С. 2.
71. МКМ. НА. – Список жителів Миргорода, розстріляних під час німецько-фашистської окупації. Звідомлення жителів міста В.Я.Даль, В.С.Пака, М.П.Сітка, І.В.Панащатенка, Т.С.Додух, В.Г.Марченка. – Записи авторки різних років.
72. Відродження. – 1941. – 17 грудня. – Ч. 3. – С. 1.
73. Миргородські вісті. – 1943. – 30 травня. – Ч. 36. – С. 3.
74. Відродження. – 1942. – 10 січня. – Ч. 4. – С. 2.
75. Там само. – 14 березня. – Ч. 21. – С. 2.
76. Ревегук В. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941 – 1945) / В.Ревегук. – Полтава: Дивосвіт, 2010. – С. 190 – 194.
77. Свідчення Тамари Василівни Козакової, дружини В.М.Лузана. – Запис авторки, 2005 р. Про діяльність священика С.Явтушенка в Миргороді в 20-их роках ХХ ст. – див.: Розсоха Л. З історії миргородських вулиць / Л.Розсоха. – К.: ВБ «Аванпост-прим», 2012. – С. 56 – 57.
78. Пащенко А. Допоможімо своїм братам! / А.Пащенко // Відродження. – 1942. – 21 січня. – Ч.7. – С.4; 12 лютого. – Ч. 13. – С. 4.

79. Миргородські вісті. – 1943. – 25 квітня. – Ч. 27. – С.6.
80. Дані Катерини Олександрівни Демченко (1922 р. н.), небоги К.Капельки. – Запис авторки.
81. Звідомлення Наталі Марківни Шевченко, жительки Миргорода, яка працювала медсестрою при Кащенкові. – Запис авторки, 1998 р.
82. Звідомлення Миколи Павловича Сітка, жителя Миргорода. – Запис авторки, 2001 р.
83. Спогади Миколи Сарми-Соколовського // Полтавська Петлюріана: Матеріали шостих Петлюрівських читань. – Число 5. – Полтава, 2003. – С. 177.
84. Київ. – 1997. – № 3-4. – С. 20.
85. Про Склярів детально див.: Розсоха Людмила. Миргородські кобзарі й бандуристи / Л.О.Розсоха. – Миргород: ТОВ «Видавництво Миргород», 2015. – С. 106 – 110.
86. Кучма Віталій. Театральний Миргород (екскурс в історію) // Прапор перемоги. – 1995. – 26 липня. – № 60.
87. Дучинський А. З студентських літ Євгена Нероновича / А.Дучинський // За сто літ. – Кн. 3. – [Без м. в.] – Державне видавництво України, 1928. – С. 287.
88. Звідомлення жителів Миргорода Л.П.Сітко (запис авторки 2001 р.), А.П.Жижки (запис 2004 р.), О.Ф.Кирпосенка (запис 2010 р.), А.М.Кривобоченка, родича Стельмахів (запис 2007 р.).
89. Миргородські вісті. – 1943. – 7 січня. – Ч. 3. – С. 4.
90. Див.: Розсоха Л. Миргородські історичні етюди / Л.Розсоха. – Гадяч: вид-во «Гадяч», 2014. – С. 199 – 202.
91. Горбенко П. З піснею в серці / П.Горбенко // Прапор перемоги. – 1983. – 19 квітня.
92. Дані Миколи Олексійовича Варченка, миргородського лікаря. – Запис авторки, 1997 р.
93. Відродження. – 1942. – Ч. 9. – С. 2; Ч. 91. – С. 2.
94. А.Ц. [Цибуля А.] Майська ніч // Миргородські вісті. – 1943. – 11 липня. – Ч. 51. – С.4.
95. П. Г-ко [Горбенко П.] Мистецьке життя Миргорода // Миргородські вісті. – 1943. – 18 квітня. – Ч. 25. – С. 2.
96. Миргородські вісті. – 1942. – 17 грудня. – Ч. 28. – С. 3.
97. Там само. – 1943. – 20 травня. – Ч. 33. – С. 2.
98. Там само. – 7 січня. – Ч. 3. – С. 4.
99. Там само. – 18 квітня. – Ч. 25. – С. 2.
100. М. [Маляр П.] Прекрасний спектакль (Вистава групи кобзарів) // Відродження. – 1942. – 24 червня. – Ч. 52. – С. 2.
101. Сарма-Соколовський М. Дорогою жнив / М.Сарма-Соколовський. – Париж – Львів – Цвікау: Зерна, 2000. – С.63.
102. В. Концерт під Новий Рік // Миргородські вісті. – 1943. – 7 січня. – Ч. 3. – С. 4.
103. МКМ. НА. – «Характеристика на кандидата, подлежащего к выселению… Бондар Варвара Александровна» (Рукописна копія з документа Державного архіву Полтавської області. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 206).

ПРО АВТОРКУ

Людмила Розсоха – це творчий псевдонім Людмили Олександрівни Россохи (з дому Боровок) – дослідниці-краєзнавця, історика, літературознавця, генеалога, музейного працівника, педагога, журналістки, громадської діячки.

Народилася 21 жовтня 1947 року в селі Козачці Зміївського району на Харківщині. 1970 року закінчила філологічний факультет Харківського державного університету (відділення української мови й літератури). 1969 року одружилася із харківським поетом Станіславом Россохою (1943 – 2003), через якого зблизилася з дисидентськими колами м. Харкова, що сприяло формуванню її національно-патріотичних і демократичних поглядів.

По закінченні університету працювала вчителькою української мови та літератури в селі Мажарці Кегичівського району на Харківщині. Через загрозу політичних репресій 1972 року подружжя Россох змушене було виїхати з Харкова до Миргорода, де зазнало утисків і переслідувань із боку КДБ і комуністичної влади.

Протягом чотирьох десятиліть Людмила Олександрівна працювала в музеях Миргорода: науковим співробітником Миргородського літературно-меморіального музею Д.Гурамішвілі, методистом із музейної роботи, заступником директора з наукової роботи Миргородського краєзнавчого музею. Здобула досвід педагогічної й журналістської роботи.

Окремими виданнями вийшли 13 праць Л.Розсохи, серед яких: «Миргородська старовина» (2002), «Грузини в Україні. Шляхами Давида Гурамішвілі» (2005), «Сорочинський Святомихайлівський монастир» (2008), «Села і хутори Миргородщини XVII – XX століть» (2008), «Миргородщина козацька і гоголівська» (2009), «Павло Маляр» (2010, у співавторстві), «З історії миргородських вулиць» (2012), «Миргородські історичні етюди» (2014), «Перекази про Тараса Шевченка на Миргородщині» (2014), «Миргородські кобзарі й бандуристи» (2015), «Миргородська повінь (Миргородщина в Українській революції 1917 – 1921 рр.)» (2019) та інші.

Л.Розсоха – укладачка збірників спогадів і документів: «Іван Гурин» (2010), «Антон Шевченко» (2015). Вона є авторкою понад 500 статей,

розвідок, повідомлень, публікацій у численних наукових збірниках, альманахах, енциклопедичних довідниках, періодичних виданнях України й Грузії, в регіональній пресі. 2007 року вийшов біобібліографічний покажчик «Людмила Розсоха» (укладач Віталій Ханко).

Людмила Олександрівна – активна учасниця боротьби за Незалежність України в 1989 – 1991 роках. Створювала й очолювала перші національно-демократичні організації на Миргородщині, ініціювала випуск незалежної преси, редагувала першу миргородську демократичну газету «Майдан». Одна із співзасновників і перших співробітників першої загальноміської газети «Миргород» (1994). Виборола звання «Людина року – 1999» загальноміського рейтингу популярності в номінації «Журналіст року». В 1994 –2001 роках була членом виконкому Миргородської міської ради.

Член Народного Руху України з 1989 року, член Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Союзу Українок, Миргородського районового козацького товариства «Миргородський полк Українського козацтва» (від часу його створення 1998 року).

Заслужений працівник культури України (2009). Має вищу нагрудну відзнаку Народного Руху України «За заслуги перед українським народом» II ступеня (2011). Лауреат премій ім. Антона Шевченка (2005), ім. Володимира Малика (2012), ім. Самійла Величка (2013).

ЗМІСТ

ОКРУШИНИ З КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

З давньої історії села Лісового 3
Миргородські танцюри в Петербурзі..... 5
Який одяг носила знатна миргородська козачка в XVIII ст. 7
Приятель Гоголевого діда 9

З ІСТОРІЇ МИРГОРОДЩИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

Військові частини на правобережжі Миргорода..... 12
Заїзди і трактири на Миргородщині..... 22
Штрихи з історії бджільництва в нашому краї..... 27
Миргородський базар..... 31
Метеорологічна станція в Миргороді..... 33

МИРГОРОДСЬКЕ ДВОРЯНСТВО

Павло Шершевицький – миргородський приятель
Тараса Шевченка..... 35
Дворяни Коченевські..... 42
Історія роду Фон-Ернів..... 45
На його садибі розмістився миргородський курорт..... 49
Миргородська гілка роду Старицьких..... 55
Останній голова Миргородської повітової земської управи..... 60
Рід Пищимух в історії Миргородщини..... 64

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ ОСВІТИ

Воскресінська церковнопарафіяльна школа в Миргороді..... 70
Столітній будинок на Личанці..... 72
Федір Ніколайчик – дослідник історії й сорочинський педагог..... 75
Робітфаки в Миргороді..... 78

ДІЯЧІ КУЛЬТУРИ

Як століття тому миргородці вшановували Тараса Шевченка..... 81
Друкарня Шифри Шик..... 83
Талановитий рід художника Кривобоченка..... 85
Із оточення П.Мирного, Зубковського й Сластьона..... 88
«Просвіта» на Миргородщині..... 92
Український народний хор Держмлина..... 96

ДО ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ НА МИРГОРОДЩИНІ

Лікарі нашого краю догоголівських і гоголівських часів....98
Антон Кізе – миргородський лікар доби Гоголя й Шевченка....102
Розшукати пам'ятник лікареві Трохимовському....106
Інтелігент високої проби....108

ПИСЬМЕННИКИ Й КРАЄЗНАВЦІ

Нове про Василя Ломиковського....110
Хрещені батьки Панаса Мирного....113
Згадувала письменника добрим словом....117
Загадковий Михайло Кочура....118
Михайло Непийвода – забутий миргородський літератор....122
Діячі з роду Устименків....124
Іван Плескач – художник, музейник, краєзнавець....127
Миргородець Кость Дубняк....130

ЦЕРКОВНА МИНУВШИНА

Невідомі й забуті церкви Миргорода....133
Державний діяч і священик УАПЦ Панас Ляхно....136
Микола Сакало: життя задля української церкви....139
Священик Павло Верещака....144
Долі церковних дзвонів....147
Невідомий портрет роботи Якова Усика....151

ІЗ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РОКІВ

Повстанський загін Григорія Мельченка....153
Забуті герої – батько й сини Пасішниченки....155
Павло Ксьонзенко: «На мою долю припало здобувати волю»....158
Лопатники....164

З ІСТОРІЇ МИРГОРОДЩИНИ XX СТ.

Дитячі долі (Дитбудинки на Миргородщині)....166
Доля редактора Калюжного....171
Миргородська електростанція....174
Українське життя на Миргородщині за часів нацистської окупації 1941 – 1943 років....178
ПРО АВТОРКУ....222